

Unni Lilleberg Windspoll

Unge med funksjonsnedsettelse som lykkes i å skaffe seg arbeid

Utdanning - «Stå-på-vilje» - Nettverk
som suksessfaktorer

Masteroppgave i funksjonshemming og samfunn

Trondheim våren 2012

NTNU

Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse

Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap

Forord

Å møte unge mennesker med stå på vilje og klare mål er en tilfredsstillende opplevelse. Denne studien har vært en reise i kjent og ukjent terreng for meg. Mange gode opplevelser og utsiktspunkter underveis.

Den gode kontakten med informantene underveis i skriveprosessen ga inspirasjon og pågangsmot. Nå nyter jeg øyeblikket og tenker litt på det som ligger bak!

Takk til alle som har fulgt meg på turen, men først og fremst en takk til informantene som har gitt meg av sin tid og gitt meg innsikt i deres liv. Dere har gitt meg mye å tenke på!

Tanken på dere har gjort at jeg har holdt ut når stien har vært bratt og kronglete.

På studiestedet vil jeg særlig rette en takk til min veileder Jan Tøssebro. Takk for kommentarer, veiledning og det preget du har satt på studiet med din klare tanke!

En varm takk til familie, venner og arbeidskolleger for kjempegod støtte, dere har vært «Heiagjengen» min!

Heimdal 14.06.12

Unni Lilleberg Windspoll

Sammendrag

Tema for masteroppgaven er:

«Unge med funksjonsnedsettelse som lykkes i å skaffe seg arbeid».

Hensikten med denne studien er å få kunnskaper om utfordringer og suksessfaktorer som unge med funksjonsnedsettelse møter i skole, gjennom utdanning og i sitt møte med arbeidslivet. Mange studier viser at unge med funksjonsnedsettelse møter utfordringer når de søker seg inn i arbeidslivet etter endt utdanning. Høyere utdanning viser seg å ha stor betydning for mulighetene til å få arbeid. Det er få studier som viser hvorfor noen lykkes. Foreliggende studier fokuserer i hovedsak på de som ikke lykkes.

Hensikten med denne studien er å få frem historiene til unge med funksjonsnedsettelse som hadde avsluttet høyere utdanning og som enten er på vei inn i et arbeidsforhold eller er i et arbeidsforhold. Empirien består av intervju med seks informanter i alderen 23 - 31 år. Dataproduksjon og analyse er basert på en fenomenologisk og hermeneutisk vitenskapstradisjon.

Analysen viser at store utfordringer ikke nødvendigvis er et hinder for å gjennomføre høyere utdanning og for å bli aktive deltakere i arbeidslivet. Informantenes utfordringer diskuteres ut fra teori om mestring og identitet. Sommerchilids modell for mestring blir brukt for å analysere informantene som mestrende personer. Teorien bygger på tilhørighet og kompetanse, som skaper av motstandskraft og selvforståelse.

Goffmans teori om stigma trekkes inn for å gi forståelse til de opplevelser informantene har i møte med ulike holdninger i samfunnet, både under utdanning, og på veien inn i arbeidslivet. Ulike hjelpere i nettverket rundt informanten har bidratt til at informantene har lyktes på veien fra utdanning til arbeid. Betydningen av nettverket belyses ut fra Colemans forståelse av sosial kapital.

Empirien er preget av unge med pågangsmot, tro på at de skal lykkes og stor tro på seg selv. «Stå-på-vilje» og en gjennomgående positiv holdning til at det er plass til dem i arbeidslivet er en viktig egenskap hos personene. Informantene er vært opptatte av å vise at de er flinke, og at de kan mestre høyere utdanning og arbeidslivet som alle andre. Informantene uttrykker at det har vært slitsomt, men det har ikke stoppet dem. I overgangen mellom utdanning og arbeidsliv er informantenes største utfordringer selvpresentasjon. Trusselen om en tilskrevet

identitet har vært i fokus under jobbintervju. Dilemmaet mellom å synliggjøre eller dekke over sin funksjonsnedsettelse er fremtredende i empirien.

Ut fra innsamlet data er det flere faktorer som kan ha påvirket suksessen til informantene i denne studien. Positiv livsholdning, utdanning, «stå-på-vilje», nettverk og ikke minst utholdenhet er viktige suksessfaktorer.

Hva som igjen påvirker de ulike faktorene er et studium i seg selv. Empirien kan tyde på at «stå-på-vilje» og utholdenhet er egenskaper som utvikles gjennom motgang og utfordringer denne gruppen unge med funksjonsnedsettelse står overfor. Nettverkets betydning har vært en viktig ressurs i overgangen mellom utdanning – arbeidsliv. En positiv livsinnstilling har bidratt til å holde motet oppe når utfordringene var store. Utdanning er noe som alle kan ta del i, men det kreves at utdanningsinstitusjonene er fleksible og tilrettelegger for de som har behov for det.

Summary

Topic of Master Thesis:

“Young people with impairments who succeeds in getting a job”

The purpose of this study is to gain knowledge about what challenges and success factors of young people with impairments, face at school and in college/university as well as later on in their working life. Many studies show that young people with impairments face challenges in the transition from student life to working life. Studies have also shown that higher education is of great importance and increase their chances of getting a job. However, only a few studies on why some succeed whereas most studies focus and those who not succeed.

The purpose of this study is to highlight the stories of young people with impairments who have finished either a bachelor`s or a master`s degree and are either looking for a job or have a job already. The empiric data consists of interviews with six interviewees in the ages between 23 and 31. Both the data and the analysis are based on a phenomenological and hermeneutical scientific tradition.

The analysis shows that a disability not necessarily is a difficulty that will prevent the student from getting a degree and become a part of a working life. Sommerchilds conditions for coping will be used to understand the overcome. Challenges are discussed based on the coping theory where the interviewees are challenged on their self-understanding trough different challenges. Goffman`s theory on stigma is used to understand the interviewees` experiences when facing different attitudes; both in student life and in transition between education and working life.

Various sponsors have contributed to their success on their path from education to work. The importance of such a network is highlighted by Coleman`s understanding of social capital. The empiric data is characterized by driven young people who believe in themselves and think that they will succeed. Their drive and all throughout positive attitudes towards a real working life (where there is room for them too) in an important attribute these people possess. They put a lot of effort into showing that they are clever and that they can achieve a higher university degree and tackle working life as everyone else.

The interviewees express that it has been a struggle but which they have overcome. The greatest challenge in the transition from student life to working life has been to learn how to give a good presentation of oneself. During a job interview they often feel prejudged. The dilemma between to visualize or to cover their disability is clearly shown in the empiric data. Based on the empiric data there are different factors which may have influenced the success of the interviewees. A positive approach to life, a higher education, drive, a network of sponsors and endurance are vital factors of success.

What influences the different factors is a whole different thesis. The empiric data can imply that the drive and endurance are attributes that have been developed through adversity and challenges this group and people have had to face. The importance of their network has been of great importance in the transition between student life and working life. A positive attitude toward life has helped them to keep their spirit up when the challenges have been great. Education is something everyone can take part in, but it requires that the educational institutions show flexibility and facilitate the educational situation of the young people with impairments.

Innholdsfortegnelse

1.0	Innledning	1
1.1	Bakgrunn for valg av tema	1
1.2	Problemstilling og forskningsspørsmål	2
1.3	Min forståelse av temaet	3
1.3.1	Forståelse av funksjonshemming – funksjonsnedsettelse	4
1.4	Oppgavens oppbygging	5
2.0	Utfordringer – overganger for unge med funksjonsnedsettelse	7
3.0	Utdanning og arbeidsliv	11
3.1	Utdanning	11
3.1.1	Videregående skole	16
3.1.2	Høyere utdanning	16
3.1.3	Studiefinansiering	17
3.2	Arbeidsliv	17
3.2.1	Ulike prosjekter knyttet til unge med funksjonsnedsettelse og arbeidsliv	18
3.2.2	Arbeidets betydning for identitet	21
4.0	Teoretisk referanseramme	25
4.1	Identitet og anerkjennelse	26
4.1.1	Overgangers betydning for identitet og anerkjennelse	29
4.1.2	Selvpresentasjon og stigma	30
4.2	Mestring	31
4.3	Sosial kapital	34
4.3.1	Betydningen av sosial kapital for marginaliserte grupper	36
4.3.2	Sosial kapital og arbeidsliv - utdanning	37
5.0	Metode	39
5.1	Utvalg og rekruttering av informanter	39
5.1.1	Presentasjon av informantene	40
5.1.1.1	Utdanningsbakgrunn for informantene	41
5.1.1.2	Arbeidserfaring for informantene	42
5.2	Vitenskapsfilosofisk ståsted	42
5.2.1	Fenomenologi	43
5.2.2	Hermeneutikk	44
5.3	Valg av forskningsdesign	46

5.4	Intervjuguide	47
5.5	Gjennomføring av intervju	49
5.6	Transkribering av funn	51
5.7	Koding og kategorisering av funn	52
5.8	Reliabilitet og validitet	54
5.9	Anonymisering og etiske betraktninger	56
6.0	Erfaringer fra skole og høyere utdanning	57
6.1	Tema: Selvforståelse	58
6.1.1	«Jeg er flink»	58
6.2	Tema: utfordringer	64
6.2.1	«Jeg ga aldri opp!»	64
6.2.2	Holdninger – stigma	67
6.2.3	Hvordan finansiere studiene?	67
6.3	Tema: Støttespillerne - «Heiagjengen»	71
6.3.1	«Foreldrene mine støttet meg»	71
6.3.2	«Studieveileder støttet meg»	74
6.3.3	«Det ble liten tid med venner»	76
6.3.4	«NAV-koordinator en støtte?»	77
6.4	Avsluttende kommentarer	79
7.0	Møte med arbeidsmarkedet	83
7.1	Tema: Holdninger	85
7.1.1	«Hvordan få vist min kompetanse?»	86
7.1.2	«Hvordan presentere meg på jobbintervjuet?»	87
7.2	Tema: Anerkjennelse	91
7.2.1	«Arbeid betyr mye for meg»	91
7.2.2	«Det er slitsom å skulle jobbe og ta vare på helsa»	93
7.3	Tema: Nettverk – arbeid	95
7.3.1	Sosial kapital en ressurs for unge med funksjonsnedsettelse	95
7.4	Oppsummering	97
8.0	Suksessfaktorer	101
7.1	Utdanning – arbeid «Jeg er flink»	101
7.2	Støttespillerne - «Heiagjengen»	102
7.3	«Stå-på-vilje» - «Jeg gir aldri opp»	102
8.0	Avslutning	105

9.0 Etterord	107
Referanseliste	108
Vedlegg 1	Informasjonsskriv
Vedlegg 2	Godkjenning fra NSD
Vedlegg 3	Intervjuguide
Vedlegg 4	Skjema for informert samtykke

1.0 Innledning

1.1 Bakgrunn for valg av tema

Min yrkeserfaring som rådgiver i videregående skole og mor har vært en stor motivasjon for å studere utfordringer unge med funksjonsnedsettelse møter i høyere utdanning og arbeidsliv. I mitt arbeid som rådgiver har jeg hatt mange samtaler med elever med funksjonsnedsettelse. Gjennom masterstudiet har jeg utvidet min teoretiske kunnskap vedrørende unge med funksjonsnedsettelse og deres muligheter på arbeidsmarkedet.

Jeg ser på hvert menneske som unikt, en helhet, der helheten er mer enn delene.

Livsbeingelsene kan endres slik synet på funksjonsnedsettelse har vært i endring. Når jeg fikk min grunnutdanning ble personer med funksjonsnedsettelse omtalt som «handikappede», senere ble de omtalt som «funksjonshemmede». Først etter at jeg selv ble mor til et barn med funksjonsnedsettelse ble jeg bevisst på at personer med funksjonsnedsettelse verken var «handikappede» eller «funksjonshemmet», men personer i «et funksjonshemmende samfunn». Den språklige endringen er gjennomført i politiske dokumenter, men i det daglige språket finnes fremdeles mennesker som omtales og omtaler seg selv som handikappet.

Med økt fokus på unge med funksjonsnedsettelse og deres manglende yrkesdeltagelse i media ønsket jeg å se på hva unge med funksjonsnedsettelse møter av barrierer under utdanning og i arbeidslivet. Min forforståelse er at det er alt for mange med funksjonsnedsettelse som står utenfor arbeidslivet og på den måten ikke får bidratt med sin kompetanse, samt at de utestenges fra en viktig arena. Informasjon om dette store gapet har jeg blant annet fått fra studiet ”Funksjonshemming og samfunn”, faglitteratur, aviser, TV, offentlige dokumenter, søk i BIBSYS etc.

Det er en kjent sak at personer med funksjonsnedsettelse har store problemer med å få innpass i arbeidslivet. Både sysselsetting og utdanningsnivå er lavere blant personer med funksjonsnedsettelse enn befolkningen for øvrig. Dette har vært bakgrunn for flere studier knyttet til utdanning og arbeidsmarked. Dette vil jeg komme tilbake til under kapittel 3.

Utdanning har jeg definert til å gjelde høyere utdanning, mens skole beskriver grunnskole og videregående skole.

1.2 Problemstilling og forskningsspørsmål

Bakgrunn for valg av tema og problemstilling er fokuset på at unge med funksjonsnedsettelse blir holdt utenfor arbeidslivet. Funksjonshemmedes organisasjoner har påpekt problemet overfor politiske myndigheter gjennom mange år. Ulike tiltak har vært satt inn uten at dette har endret antall sysselsatte med funksjonsnedsettelse i arbeidslivet. Mange med funksjonsnedsettelse har full arbeidsevne, men har behov for noe fysisk tilrettelegging. Mange erfarer at de som arbeidssøkere ikke blir vurdert som enkeltpersoner utfra individuelle ferdigheter og kvalifikasjoner andre erfarer at de ikke blir innkalt til intervju når de i jobbsøknader oppgir å ha nedsatt funksjonsevne (Anvik,2006). Reegård m.fl (2009) har undersøkt direktoratenes trainee-programm for personer med funksjonsnedsettelse. Ulike utfordringer kommer frem i rapporten. Mange uttrykker usikkerhet rundt hvor høyt de skulle flagge sin funksjonsnedsettelse på arbeidsplassen. Enkelte av trainee-deltakere hadde valgt å holde sin funksjonsnedsettelse skjult overfor kollegaer. Mange ønsket at oppmerksomheten skulle være rettet mot den jobben de gjorde, de ønsket å vise at de hadde kvalifikasjoner og var flinke. (Reegård m.fl., 2009).

Tiltakene rettet mot personer med funksjonsnedsettelse har hatt fokus på tilrettelagte praksisplasser og knyttet til problematikk rundt tilrettelegging og arbeidsgiversiden. Gjennom samtaler med ulike personer knyttet til personer med funksjonsnedsettelse ble jeg anbefalt å fokusere på de unges egne opplevelser knyttet til utdanning og arbeid.

Utformingen av tema og problemstilling ble på den måten til gjennom møte med personer med funksjonsnedsettelse.

Jeg ønsket å begrense oppgaven til å gjelde unge med funksjonsnedsettelse i alderen 23-35 år som hadde avsluttet sin utdanning og hadde startet i arbeid eller var i gang med å avslutte sin høyere utdanning våren 2011, og var arbeidssøker.

Prosjekttittel: *Arbeid for alle?*

Ut fra samtaler med personer med funksjonsnedsettelse, artikler og statistikk ønsket jeg å se om det var muligheter for «arbeid for alle». Problemstillingen ble utformet med utgangspunkt i ønske om å fokusere på *utfordringer* knyttet til arbeid for personer med funksjonsnedsettelse.

Problemstilling:

Hvilke utfordringer opplever unge med funksjonsnedsettelse når de skal søke jobb etter avsluttet høyere utdanning?

For å se om det var en sammenheng mellom utfordringer og strategier som unge med funksjonsnedsettelse bruker i møte med utdanning og arbeidsliv ble forskningsspørsmålene utformet.

Jeg stilte følgende forskningsspørsmål:

Hvilke faktorer i videregående skole og høyere utdanning kan ha påvirket senere valg av strategier i møte med arbeidslivet?

Hva er bakgrunn for at noen personer med funksjonsnedsettelse lykkes i å skaffe seg høyere utdanning og tre inn i arbeidslivet?

Hvilken betydning har foreldre, venner, hjelpeinstanser hatt for at de har lyktes med utdanning og arbeid?

Hvilke faktorer peker informantene selv på som vesentlige for at de er der de er i dag?

På bakgrunn av de funn som fremkom ble masteroppgavens tittel utformet:

Unge med funksjonsnedsettelse som lykkes i å skaffe seg arbeid

1.3 Min forståelse av temaet

Et overordnet mål i norsk velferdspolitikken i hele etterkrigstiden er at flest mulig skal ha et lønnsarbeid framfor å motta stønad til varig livsopphold. Tilgang til lønnet arbeid blir ansett å være av stor betydning for at personer med funksjonsnedsettelse skal kunne leve et selvstendig liv og ha tilgang til de personlige muligheter som arbeidslivet kan gi, samt at de bidrar til fellesskapet etter evne. Utdannelse er etterspurt på arbeidsmarkedet og er nødvendig for å ha valgmuligheter i dagens arbeidsmarked.

Personer med funksjonsnedsettelse kan ha vanskeligheter på arbeidsmarkedet, og utdanning er et viktig virkemiddel (NOU 2001:22:182).

«Ingen fordom er større enn den mellom funksjonsevne og yrke», sier Kåre Hagen (Helsedirektoratet, 2010)¹.

¹ Hefte utgitt av Helsedirektoratet i 2010 under tittelen, «Overser du kompetanse? Nedsatt funksjonsevne-full arbeidsevne». Kåre Hagen er en av bidragsyterne.

1.3.1 Forståelse av funksjonshemming – funksjonsnedsettelse

Funksjonshemmingsbegrepet rommer ulike forståelser og beskriver ulike fenomener ut fra den forståelsesramme det er forankret innenfor (Grue, 2006). Forskning om funksjonshemming og funksjonsnedsettelse er knyttet til ulike tradisjoner. En medisinsk forståelsesramme har vært dominerende innenfor politiske og administrative systemer, men også innenfor andre profesjoner og samfunnsområder.

Dette studiet bygger på en relasjonell forståelse av begrepet funksjonsnedsettelse, men erfaringene som beskrives gjennom fortellingen til informantene har både kroppslige, psykologiske, kulturelle, sosiale og politiske perspektiv. Flere av informantene har erfaringer knyttet til diagnose som stigma. Informantenes funksjonsnedsettelser har hatt eller har betydning for hverdagslivet deres. Dette innebærer, bevegelsesproblemer, hørselsproblemer og ustabil helsesituasjon knyttet til hjerte og lunger.

I St. meld. Nr 88 (1966-67) ble funksjonshemming og normalisering som begrep benyttet for første gang i offentlige dokumenter i Norge.

Den relasjonelle modellen vokste frem i Skandinavia fra slutten av 1960-tallet og vi finner modellen brukt i St.meld.nr 23 (1977-78). I relasjonsmodellen eller GAP-modellen som den også beskrives som er barrierer sentrale som i den sosiale modellen. Barrierene forstås her som et samspill eller interaksjon mellom individet og omgivelsene. I denne modellen fokuseres det på kjennetegnene ved personen og kjennetegn ved omgivelsene (Tøssebro, 2009). Denne måten å forstå funksjonshemming på ble nedfelt i St.meld. nr 40:

«Med nedsatt funksjonsevne menes tap eller skade på en kroppsdel eller i en av kroppens funksjoner. Dette kan for eksempel dreie seg om nedsatt bevegelses-, syns- eller hørselsfunksjon, nedsatt kognitiv funksjon, eller ulike funksjonsnedsettelser på grunn av allergi-, hjerte- eller lungesykdommer » (St.meld. nr 40 (2002-2003:8)

Funksjonshemming oppstår når det foreligger et gap mellom individets forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon. I denne modellen er kjennetegnene ved samfunnet og individet i fokus. Den relasjonelle måten å forstå funksjonshemming på forsøker å begrepsfeste og beskrive de barrierer som oppstår på grunn av funksjonsnedsettelsen (impairment) og på grunn av samfunnet. De samfunnsmessige barrierene kan være fysiske, strukturelle, skjulte, bevisste, ubevisste etc. I den relasjonelle måten å tenke på er det også

viktig å ta med de erfaringer individet har av sin kropp og sitt sinn slik det beskrives innenfor den feministiske orienterte tenkningen Thomas (1999). Tøssebro (2009) fremhever viktigheten av at en har begreper som fanger opp det individuelle og det relasjonelle. «Funksjonsnedsettelse» viser til individets funksjonelle begrensninger, mens «funksjonshemmet» handler om individet som møter barrierene i interaksjon med omgivelsene.

1.4 Oppgavens oppbygging

Masteroppgavens oppbygging starter med innledning og presentasjon av tema og problemstilling. Min forståelse for tema og funksjonsnedsettelse blir beskrevet i kapittel 1.

Utfordringer i overgangen utdanning og arbeidsliv for marginaliserte grupper har hatt stor fokus i ulike dokumenter i den senere tid. I kapittel 2 presenterer jeg utvalgte dokumenter som har relevans til funn i dette studiet knyttet til unge med funksjonsnedsettelse.

Kunnskapsstatus knyttet til utdanning, overganger og arbeid blir gjort rede for i kapittel 3.

Ulike rapporter blir presentert som har relevans for tema og problemstilling knyttet til utdanning og arbeidsliv for denne gruppen.

Utvalg av teori i kapittel 4 er basert på tema og problemstillingen. Det vil bli redegjort for identitet, mestring og sosial kapital knyttet til møte med utdanning og arbeidsliv for personer med funksjonsnedsettelse. Oppgavens tema befinner seg i hovedsak på mesonivå og eksonivå², forholdet individ – samfunn. Jeg har gjort et utvalg av aktuell teori og forskning som ligger nært til problemstillingen, samt tatt hensyn til den ønskede teoretiske drøftingen i analysedelen. Dette vil likevel ikke si at annen teori er uaktuell, men at det i denne omgang ikke har vært rom for å gå bredt ut i alle mulige retninger.

I kapittel 5 blir metode presentert. Metoden og valg av vitenskapsfilosofisk ståsted blir grundig redegjort for slik at leseren skal kunne følge forskerens tankegang og fremgangsmåte. Det er også lagt vekt på det etiske dilemmaet knyttet til intervju. Dette er sentralt i all

² Å analysere mesonivå er å studere hvordan det som hender i en situasjon, virker inn på det som skjer i en annen situasjon, og hvordan endringer i et miljø også fører til endringer i et annet miljø. Eksosystemet omfatter blant annet arbeidslivets ordninger, kommunale tilbud som griper inn i den enkeltes verden

forskning på utsatte grupper og sårbare tema. Det har vært nødvendig for meg som forsker å reflektere rundt etiske spørsmål som dukket opp, både før intervju, under intervju og i måten funn presenteres på i denne oppgaven.

I kapittel 6 og 7 blir empirien presentert, analysert og drøftet. Jeg har valgt å knytte utsagn til utdanning og arbeidsliv som hovedtema i oppgave. Av personhensyn har jeg valgt å omskrive enkelte utsagn ettersom personlige beretninger lett kan gjenkjennes når detaljer presenteres, spesielt gjelder dette små utvalg. Problemstillingen ble formulert slik at informantenes egne opplevelser knyttet til temaene utdanning og arbeid fikk hovedfokus. Presentasjonen er delt inn i underavsnitt med overskrifter ut fra de enkelte utsagn. Sitater er tatt med i teksten for å eksemplifisere de enkelte undertemaene. Analyse og drøfting er gjort underveis etter hvert undertema.

Kapittel 8 oppsummerer de positive funnene som kommer frem i undersøkelsen. I Kapittel 9 har jeg forsøkt å komme med noen avsluttende betraktninger. Etterordet er tatt med for å vise at kontakten mellom informant og forsker kan fortsette etter endt studium, denne kontakten kan gi forskeren og leseren en ny forståelse av problemet.

Litteraturlisten inneholder ikke bare litteratur som er referert til i oppgaven. Litteraturlisten viser litteratur som har vært et bakteppe for meg som forsker i forståelsen av de utfordringer og funn som har fremkommet gjennom arbeidet med studien.

Til slutt følger vedlegg, godkjenning av prosjektet, informasjon om studiet, intervjuguide og samtykkeskjema.

2. utfordringer – overganger for unge med funksjonsnedsettelse

Overgang omhandler skifte av status fra elev til student, fra student til arbeidstaker eller fra student til arbeidssøker. Å etablere seg som voksen handler om å finne seg et arbeid, stifte familie og få seg bolig (Anvik, 2006).

Grue(2001) har sett på forholdene hos unge med funksjonsnedsettelse og hvordan voksenlivet arter seg. Han peker på ulike utfordringer som det å bli holdt utenfor arbeidslivet, isolert sosialt, det å ikke bli tatt på alvor eller overbeskyttet (Grue, 2001).

I ulike rapporter har det vært fokus på overganger mellom utdanning og arbeidsliv (Anvik, 2006; Legard, 2009; Anvik m.fl, 2007; NTNUm.fl, 2008;). I rapporten «Mellom drøm eller virkelighet? Unge funksjonshemmede i overganger mellom utdanning og arbeidsliv» beskrives følgende:

«I møte med et arbeidsmarked som ikke etterspør dem som arbeidstakere opplever enkelte at de må kjempe for å bevare et selvbilde som bygger opp om en forestilling om og tro på at de er kompetente unge mennesker, med samme rett til å leve et normalt liv og ha et arbeid som andre.» (Anvik 2006: 57)

Anvik m.fl (2007) kritiserer hjelpeapparatet for å være for standardisert og lite fleksibelt og for at det har for stort fokus på individuelle barrierer og funksjonsnedsettelse. I rapporten til Anvik m.fl pekes det på at rammevilkårene for funksjonshemmedes deltagelse i arbeidslivet må endres. De nevner blant annet kvotering, endringer i lovverket og holdningsendringer hos arbeidsgiverne. Informasjon og erfaringer med personer med funksjonsnedsettelse kan påvirke usikkerheten hos arbeidsgiverne, hevder Anvik m.fl. (2007).

I rapporten «Overganger studier – arbeidsliv» (NTNU mfl.,2008) pekes det på at unge med funksjonsnedsettelse mangler jobberfaringer på grunn av manglende sommerjobb. Rapporten fremhever at det er spesielt viktig for unge med funksjonsnedsettelse å få prøvd seg i en sommerjobb eller praksisperiode i løpet av studietiden.

I «Unge funksjonshemmede i arbeidslivet» påpeker Legard (2009) at det har vært en økning i antallet unge personer som mottar passiv uføretrygd og aktiv yrkestrening de siste åtte årene.

Det er sjeldent at høyere utdanning inngår som en del av yrkestreningen. I følge rapporten (Legard, 2009) er sysselsettingen blant unge funksjonshemmede ca. 65 prosent i Norge. Blant de som har høyere utdanning er den 82 prosent, mens blant dem som kun har grunnskolen er den 53 prosent. 4 av 10 av de sysselsatte arbeider deltid, og blant disse kombinerer 77 prosent jobb og studier.

Norvoll (10/2011) sine informanter opplever problemer med å forklare manglende hull på sin CV. Hennes undersøkelse er rettet mot psykisk syke og barrierer i utdanning og arbeid. Hun fremhever at dette er personer med evner og ressurser, og sier følgende:

«Det er derfor et tap dersom vi som samfunn ikke makter å finne plass til personer med psykiske vansker i utdanningssystemet og arbeidslivet. Dette fordrer for det første at samfunnet makter å inkludere personer med ulike forutsetninger og behov. For det andre handler det om en mer bevisst utnyttning av den kompetanse brukerne besitter i kraft av sin erfaring, og som kan komme til nytte på ulikemåter». (10/2011:69)

Statens råd for likestilling av funksjonshemmede er et rådgivende organ overfor de politiske myndigheter. I sin rapport for perioden 2008 – 2012 viser de til at deres viktigste tema har vært arbeid³. Rådet har vært engasjert i «Jobbstrategi for personer med nedsatt funksjonsnevne», som Arbeidsdepartementet la frem sammen med statsbudsjettet for 2012. Jobbstrategien skal være en hjelp til å få flere unge med funksjonsnedsettelse ut i arbeidslivet sier Hanne Bjurstrøm⁴. Overgangen mellom utdanning og arbeid er høyt prioritert i strategien. Regjeringen ønsker å redusere barrierer som kan gjøre det vanskelig for personer med funksjonsnedsettelse å komme i jobb.

Ulike studier og tiltak er beskrevet for å vise at utfordringer kan være forskjellig fra person til person. Denne studiens hovedtema var i utgangspunktet å se på hvilke utfordringer unge med funksjonsnedsettelse møter etter endt høyere utdanning og hvordan overgangen mellom utdanning og arbeidsliv artet seg. Gjennom samtalene med informantene ble hovedfokuset endret fra overgang mellom utdanning og arbeidsliv til utfordringer i møte med skole, utdanning og arbeidsliv. Erfaringene informantene formildet handlet om nettverkets betydning, barrierer og holdninger i møte med arbeidslivet.

³ <http://www.bufetat.no/srIf/nyheter/Sluttrapport-2008---2012/>

⁴ Mange med nedsatt funksjonsevne møter store utfordringer når de skal ut i arbeidslivet. – Med jobbstrategien setter regjeringen inn helt nye tiltak for å få flere i jobb og færre på stønad. <http://www.nav.no/Lokalt/Vest-Agder/NAV+Arbeidslivssenter/Jobbstrategi+for+personer+med+redusert+funksjonsevne.295471.cms> [Lastet ned 01.05.12]

Jobbintervjuet og selvpresentasjon ble identifisert som den største barrieren i overgangen utdanning og arbeidsliv. Dette vil bli nærmere presenterte under kapittel 7.

Informantene i denne undersøkelsen opplever jobbsøknaden og jobbintervjuet som den største utfordringen i overgangen utdanning – arbeid. De opplever at resultatene på eksamener ikke gir et riktig bilde av den faglige kapasiteten de innehar. Opplevelser knyttet til å bli definert som «utviklingshemmet» på grunn av et annerledes utseende, skaper usikkerhet i møte med nye situasjoner slik et jobbintervju er. De sliter med spørsmål som:

Hvordan fortelle arbeidsgiver at de har en funksjonsnedsettelse?

Hvordan få frem at de har kunnskaper de ønsker å bruke?

Hva tenker arbeidsgiver når han/hun ser meg?

Hvordan personer presenterer seg selv handler om erfaringer i møte med andre. Erfaringene gjennom livet med funksjonsnedsettelse vil påvirke samhandlingen med andre.

Anerkjennelse og stigmatisering påvirker identiteten. Begge deler har betydning for selvpresentasjonen. På bakgrunn av dette ønsket jeg å utvide oppgaven til å gjelde informantenes erfaringer knyttet til utfordringer i skole, utdanning og møte med arbeidsliv.

Personer med funksjonshemming opplever ofte ekstra utfordringer med å komme i jobb etter endt utdanning. Mange unge funksjonshemmede ender opp som uførepensjonister etter endt skolegang eller utdanning uten at de har fått prøve seg i arbeidslivet.

Overgangene er spesielt sårbare og krever gode, samordnende og virksomme virkemidler. Det vil derfor være behov for kontinuerlig og god veiledning på alle trinnene i et skole og utdanningsløp som skal lede fram mot arbeidsdeltakelse. Muligheten for å gjennomføre skole- og utdanningsløp blir enklere ved å styrke tilretteleggingen i skolen- og utdanningsinstitusjonene.

3. Utdanning og arbeidsliv

Arbeidskraft er en avgjørende ressurs for samfunnet, men arbeidsdeltagelse er også svært viktig for den enkeltes liv og helse. Norge har sammenlignet med andre land lav arbeidsledighet, men enkelte grupper, blant annet personer med funksjonsnedsettelse, står i stor grad utenfor arbeidslivet. Blant de funksjonshemmede i alderen 15-66 år var 42 prosent sysselsatt i 2. kvartal 2011. Til sammenligning var andelen sysselsatte i hele befolkningen på 74 prosent ⁵.

FFO⁶ har utarbeidet en rapport, «Arbeidsliv for alle» (2/11). Rapporten viser henvendelser fra personer med funksjonsnedsettelse som møter mange av de samme problemene i utdanningssituasjonen som i arbeidslivet. Både arbeidsgivere, ledere, lærere og rektorer har fordommer mot personer med funksjonsnedsettelse. Personer med funksjonsnedsettelse opplever at de ikke blir tatt på alvor, dette gir seg utslag i at de er lite villige til å tilrettelegge. Henvendelsene til Rettighetssentret i FFO viser at personer med funksjonsnedsettelse har problemer med å fullføre utdanningen, enten det er videregående eller høyere utdanning. Manglende tilrettelegging kan føre til at elever ikke består enkelte fag eller slutter på skolen eller studiet. Dette kan få alvorlige konsekvenser for eleven og studenten.

Utdanning generelt og høyere utdanning spesielt, har langt større betydning for om personer med funksjonsnedsettelse kommer i arbeid enn det har for andre. Blant mennesker med funksjonsnedsettelse stiger yrkesdeltakelsen med utdanningens lengde (Bliksvær & Hansen, 2006). Personer som faller ut av utdanningssystemet allerede før fullført videregående opplæring har betydelig dårligere forutsetninger for videre utdannings- og arbeidslivskarriere, og sannsynligheten for å bli ufør er større for de som ikke har fullført videregående (Falch & Nyhus, 2009)

3.1 Utdanning

Studiet har som mål å se på hvilke utfordringer unge med funksjonsnedsettelse møter i utdanning og arbeidsliv. Utdanning spiller en viktig rolle for personer med funksjonsnedsettelse fordi utdanning øker sjansen for å få arbeid. Fullført videregående opplæring er inngangsporten og i utgangspunktet en betingelse for fagbrev eller opptak til

⁵ <http://www.ssb.no/akutu/> [Lastet ned 01.05.12]

⁶ FFO, Funksjonshemmedes fellesorganisasjon

høyere utdanning og sertifisering i mange yrker. For høyere utdanning finnes det riktignok muligheter for å søke på spesielle vilkår. Dette kan gjelde personer med funksjonsnedsettelse som har hatt problemer med å prestere på lik linje som alle andre friske studenter.

I utdanningspolitikken er det et grunnleggende mål at alle skal ha lik rett på utdanning. Arbeidsmarkedet har blitt mere spesialisert og krever høyere kompetanse. Høyere utdanning for personer med funksjonsnedsettelse har vist seg å være en del av inngangsbilletten til arbeidsmarkedet. Høyere utdanning er derfor et virkemiddel for å få flere med funksjonsnedsettelse i jobb (Bliksvær & Hansen, 2006). Dette krever at utdanningsinstitusjonene legger til rette slik at personer med funksjonsnedsettelse kan gjennomføre sin utdanning.

I NOU 1983:36 s 41 står følgende; «Høyere utdanning må legges til rette for funksjonshemmede. *Metoder og undervisningsmaterie*ll må tilpasses, og tilgjengelighet sikres. *Stipend og andre økonomiske støtteordninger* må sikre at utdanning lar seg gjennomføre uten å bli mer belastende enn for ikke-funksjonshemmede»

Regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede 1990-1993 pålegger studiestedene å opprette *utvalg* ved lærestedene som har i oppgave å bidra med tilrettelegging av studieforholde for funksjonshemmede studenter. Denne handlingsplanen blir erstattet av Regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede 1994-1997. I denne planen får høyere utdanning et pålegg om å bruke 5 % av vedlikeholdsbudsjettet til *tilrettelegging*.

Stortingsmelding nr 8 1998-99 krever *handlingsplaner* for funksjonshemmede studenter og at det opprettes en *kontaktperson* ved lærestedet for å sikre at studiet og lærestedet er tilrettelagt. I 2000 kommer *brugerforum* for funksjonshemmede i høyere utdanning.

Med rapporten «*Fra bruker til borger*» (NOU 2001:22) kommer et skifte når det gjelder fokus og begreper. Følgende sitat er hentet fra «*Fra bruker til borger*», virkemidlene som har vært satt i verk har vært for svake, og utdanningsinstitusjonene mangler tilstrekkelig *forståelse* for hva som skal til for å gi et tilbud til studenter med *funksjonsnedsettelse* (NOU 2001:22 s 179). «*Fra bruker til borger*» danner grunnlaget for St. melding nr 40(2002-2003). Målet er å *øke antall studenter med nedsatt funksjonsevne* til samme andelen som befolkningen for øvrig. Videre at personer med nedsatt funksjonsevne skal ha samme *reelle adgang* til høyere

utdanning som andre. NTNU blir pekt ut til å være en pådriver for denne satsingen når det gjelder å lage plan for karriereveiledning og oppfølging (St.meld.nr 40 2002-2003,Rapport NTNU, 2006).

Kvalitetsreformen for høyere utdanning (St.meld.nr 27, 2000-2001) ble iverksatt høsten 2003. Sentralt i reformen står tettere oppfølging av studentene, ny studiestøtteordning og økt internasjonalisering. Studiestøtteordningen innbefatter blant annet raskere gjennomstrømming det vil si studenter som stryker eller ikke får tatt eksamen får større låneandel⁷.

Den første rapporten som ser på hvordan det er for studenter med funksjonsnedsettelse etter kvalitetsreformen i 2003 er utarbeidet av Brandt (2005). Undersøkelsen viste at studentene opplever reformen svært forskjellig etter hvilke funksjonsnedsettelser de har og hvordan utdanningsinstitusjonen håndterer reformen. Rand-Henriksen peker på følgende.

*«...systemet har blitt mindre fleksibelt for dem med særbehov. Det er spesielt fokus på gjennomstrømming og levering hele veien. Det passer ikke for alle funksjonshemmede, sier Rand-Henriksen, og legger til at mange funksjonshemmede og kronisk syke tidligere har klart seg ved hjelp av skippertak etter dårlige perioder. Det er det lite rom for etter kvalitetsreformen».*⁸

Statens råd for likestilling av funksjonshemmede skriver i sin rapport for perioden 2008-2012 om ulike områder de har jobbet med. Jeg nevner her:

*«Aller mest tid og krefter har rådet brukt på **arbeid for mennesker med funksjonsnedsettelser**. Til tross for bred politisk enighet om at det er viktig å få flere funksjonshemmede i arbeid, har andelen som står utenfor arbeidslivet vært omtrent den samme i mange år. Også det bekymrer Statens råd for likestilling av funksjonshemmede. Rådet har derfor vært sterkt engasjert i et samarbeid med Arbeidsdepartementet (AD) om «Jobbstrategi for personer med nedsatt funksjonsevne», som departementet la fram sammen med statsbudsjettet for 2012» (SRFK 2012:7)⁹*

⁷ www.lanekassen.no

⁸ <http://universitas.no/nyhet/47024/-funksjonshemmede-far-darligere-leringsutbytte> [Lastet ned 02.02.12]

⁹ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/likestilling-og-diskriminering/funksjonsnedsettelser/statens-rad-for-likestilling-av-funksjon.html?id=511838>, Lastet ned 01.05.12]

I sin årsrapport for 2011 uttrykker de bekymring for utfordringene når det gjelder overganger mellom skoleslag¹⁰. Brevet illustrerer at det er viktig at de funksjonshemmede brukerorganisasjoner er engasjert i utdanningspolitikken slik at forholdene kan bli bedre for studenter med funksjonsnedsettelse. En av mine informanter har opplevd svært liten vilje til tilrettelegging på sitt studiested noe som medførte ekstra eksamener og forsinkelser. Dette viser at det fortsatt er behov for å følge opp studiestedene og pålegge dem større ansvar og rapportering over de tiltak som settes i gang.

I 2005 kom «Lov om universiteter og høyskoler» hvor utdanningsinstitusjonen blir pålagt å opprette *læringsmiljøutvalg*. Læringsmiljøet skal utformes etter prinsipper om *universiell utforming* (§4-3 nr.3). Institusjonen får ansvar for å tilrettelegge for studenter med særskilte behov, så langt det er *mulig og rimelig*. Dette med mulig og rimelig er et vakt begrep som fortsatt brukes som begrunnelse for ikke å tilrettelegge noe organisasjonene for funksjonshemmede har påpekt. Studenter med funksjonsnedsettelse kan gis mulighet for tidlig opptak ved søknad.

Det er ingen formell kontakt mellom videregående skole og høyskole/universitet i dag når det gjelder å overføre informasjon om tiltak som har fungert og ikke overfor elever med behov for tilrettelegging. I St.meld. nr 40 (2002-2003) er dette tatt inn som et aktuelt tiltak, men dette er ikke nedfelt i lov eller forskrift.

Unge med funksjonsnedsettelse har ikke de samme mulighetene for jobb som andre. Praktiske yrker kan være vanskelig å tilpasse dersom personen er avhengig av rullestol eller tolk. Studier kan medføre behov for å flytte til andre steder og det kan dermed være vanskelig å få tidsnok beskjed om inntak ved studiestedet og samtidig skulle samkjøre ulike tjenester. En av informantene i denne studien må flytte neste år for å ta sin masterutdanning. Vedkommende er avhengig av BPA, men det har vært vanskelig å få avklart opptak, bosted og samkjøring av ulike tjenester. Dette kan oppleves som en barriere til å gjennomføre høyere utdanning.

«Overgang studier – arbeidsliv» har vært et samarbeidsprosjekt mellom NTNU, Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST), NAV Sør-Trøndelag og Gjensidige Forsikring. Prosjektet har hatt som formål å utvikle gode metoder for å bistå studenter med funksjonsnedsettelse ved NTNU og

¹⁰ <http://www.bufetat.no/Documents/Bufetat.no/SRLF/%c3%85rsrapport%202011.pdf> [Lastet ned 01.05.12]

HiST i overgangen mellom studier og arbeidsliv. I rapporten pekes det på at studenter med funksjonsnedsettelse hadde behov for ekstra karriereveiledning på grunn av dårlig selvtillit og at fokuset hos studentene var *hindringer* for yrkeskarriere mer enn hvilken *kompetanse* de hadde oppnådd. Fokuset i karriereveiledningen var å synliggjøre den formelle kompetansen og den kompetansen de hadde oppnådd gjennom sine *livserfaringer*. Noen hadde også urealistiske forventninger til hvilken jobb de kunne søke på, mens andre hadde behov for å få hjelp til jobbsøknader og hvordan presenter seg i et jobbintervju (Rapport, 2006-2008) .

Magnus (2009) har undersøkt hvordan studenter med funksjonsnedsettelse takler studentlivet, «Student som alle andre». Studenter med funksjonsnedsettelse har store utfordringer når det gjelder å få hverdagen til å gå opp. Spontane, sosiale aktiviteter blir en utfordring for disse studentene. Dette påvirker muligheten til å skaffe seg erfaringer knyttet til nettverk og arbeidserfaring mens de studerer (Magnus, 2009).

Siden vi i Norden ser på funksjonshemming¹¹ som en relasjon mellom individ og samfunn, gir det ikke lenger mening å si «studenter med funksjonshemming». Funksjonshemming er ikke noe man har. Det man eventuelt har er en funksjonsnedsettelse.

Stjernøutvalget (2008) fastslår viktigheten av at personer med funksjonsnedsettelse kommer i arbeid (NOU 2008:3, s 177). Rapporten henviser til definisjon fra NIFU STEP rapport nr 4/2005 «*Når funksjonsnedsettelsen skaper hindringer i forhold til studiene, kan studenten defineres som funksjonshemmet*». Undersøkelse som er gjort i 2011 viser at 15 prosent av studentene hindres av dårlig tilrettelegging¹².

Norlandsforskning gjennomførte undersøkelse «Mellom drøm og virkelighet» som peker på mange utfordringer som gjør at noen dropper ut av studiet og at utdanning er viktig for å kunne få en permanent jobb (Anvik, 2006).

Unge med medfødte funksjonsnedsettelse må ofte ha helsehjelp gjennom hele livet. Dette er en utfordring for utdanningsinstitusjonene ettersom det ikke alltid er rom for permisjoner og tilretteleggingstiltak som kan tilpasses den enkelte. Personer med funksjonsnedsettelse har ikke den samme muligheten til å velge utdanning som andre og kan dermed ikke tenke like

¹¹ NOU 2002:22

¹² <http://ffo.no/no/Sidemeny/Aktuelt/Utdanning/Hoyere-utdanning/15-prosent-av-studentene-hindres-av-darlig-tilrettelegging/> [Lastet ned 02.03.12]

strategisk som andre sier Grue (2006). Grue peker på at mange har behov for lengre tid på utdanningen og at mange ikke har muligheter til å jobbe ved siden av studiene. Arbeidsmarkedet er vanskelig og tilgang på jobber kan være problematisk når det for eksempel kan være snakk om tilrettelegging for en kort sommerjobb (Grue, 2006).

3.1.1 Videregående skole

For å sikre at alle kan få nytte av utdanningen, er tilpasset opplæring og likeverdsprinsippet gjennomgående prinsipper i hele grunnopplæringen. Tilpasset opplæring er et virkemiddel for læring og følger Opplæringsloven § 1-3¹³. Tilpasset opplæring innebærer at opplæringen skal tilpasses evnene og forutsetningene til den enkelte elev. Dette skal skje innenfor den ordinære opplæringen.

Hvis skolen ikke klarer å tilrettelegge tilstrekkelig godt nok slik at elevene ikke får tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet, har elevene krav på spesialundervisning, Opplæringslovens § 5.1. Spesialundervisning er altså en del av arbeidet med å gi alle elever et likeverdig og tilpasset opplæringstilbud. Retten til spesialundervisning kan også innebære at man har rett til opplæring andre steder enn på skolen. Hvis eleven er langvarig syk, men likevel er i stand til å motta opplæring, plikter fylkeskommunen å tilby videregående opplæring for eksempel på sykehus eller hjemme.

Manneråkutvalget konkluderer med at målet med en inkluderende skole ikke er nådd. Spesielt pekes det på arbeidsformene som en utfordring overfor elever med spesielle behov. Videre pekes det på svakheter i overgangen mellom barnehage, grunnskole, videregående skole og arbeid (NOU 2002:22). Med bakgrunn i Manneråkutvalgets konklusjon ble det i St.meld nr 40 (2002-2003) nedfelt mål for å ivareta elever med nedsatt funksjonsevne.

«Elever med nedsatt funksjonsevne skal oppleve god planlegging, hjelp og veiledning i overgangen mellom grunnskolen og videregående opplæring og i overgangen til høyere utdanning/arbeid.»(s 43,002-2003).

3.1.2 Høyere utdanning

For at unge med funksjonsnedsettelse skal kunne få høyere utdanning på like vilkår som andre, har mange behov for tilrettelegging. Universitets- og høyskoleloven og

¹³ Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringsloven), Lovdata.no

diskrimineringsloven¹⁴ har regler som sikrer dette. I utformingen av det fysiske arbeidsmiljøet skal universiteter og høyskoler, så langt det er mulig og rimelig, sørge for at læringsmiljøet er utformet etter prinsippet om universell utforming. Videre skal universiteter og høyskoler så langt det er mulig og rimelig, legge studiesituasjonen til rette for studenter med særskilte behov. Tilretteleggingen må ikke føre til en reduksjon av de faglige krav som stilles ved det enkelte studium (Universitets- og høyskoleloven § 4-3).

Fra 2008 til 2009 hadde Rettighetssenteret (FFO, 2010) en fordobling i antall saker som gjaldt høyere utdanning. Henvendelsene gjelder manglende tilrettelegging av studiene, både i studiehverdagen og på eksamen, samt spørsmål om fravær og om ulike problemstillinger knyttet til forsinkelse (Arum, 2011).

3.1.3 Studiefinansiering

Organisasjonen Unge funksjonshemmede har sammen med mange andre organisasjoner arbeidet for en mer rettferdig studiefinansiering over lang tid. Manneråkutvalget pekte på dette allerede i 2000 (NOU 2002:22). Lånkassens ordninger har frem til høsten 2011 vært mangelfulle. Fra studieåret 2011-12 inntrådte den nye ordningen. Den nye studiefinansieringsordningen¹⁵ er av stor betydning for studenter med funksjonsnedsettelse. Den nye ordningen innebærer ekstra stipend pr måned, støtte om sommeren og støtte ved forsinkelser utover ett undervisningsår.

I dette studiet har flere av informantene fått støtte fra NAV, mens andre via Lånkassen. NAV sin støtte til informantene i dette studiet har vært Uførhetstrygd, gitt som Ung uførhet.¹⁶

3.2 Arbeidsliv

De siste årene har det vært et større fokus på å få flere med funksjonsnedsettelse inn i arbeidslivet både for å redusere økte kostnader til offentlige trygdeytelser og en stor etterspørsel etter arbeidskraft. Arbeid er viktig både ut ifra individuelle og samfunnsmessige hensyn. Det er klare gevinster ved å delta i arbeidslivet, og derfor svært viktig at det legges til rette for at flest mulig får benyttet sin arbeidsevne. Deltagelse i arbeidslivet er ingen selvfølge

¹⁴ Lov om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion mv. (diskrimineringsloven).[Lastet ned 01.05.12]

Lov om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven).

¹⁵ <http://www.lanekassen.no/nedsattfunksjonsevne>[Lastet ned 01.05.12]

¹⁶ Ung ufør er den som er født ufør, eller er blitt minst 50 prosent ufør før han eller hun fylte 26 år. Hvis du er ung ufør kan du få en garantert tilleggsytelse etter særlige regler.[Lastet ned 05.05.12]

for unge med funksjonsnedsettelse. Offentlige utredninger og rapporter har identifisert ulike barrierer som virker funksjonshemmende både når det gjelder utdanning og arbeid (Stortingsmelding nr 40 (2002-03), NOU 2002:22, Anvik, 2006).

Dagens arbeidsliv er preget av høy effektivitet og lønnsomhet, omstillinger og spesialisering. Andelen med høyere utdanning er dobbelt så stor blant funksjonsfriske som blant personer med funksjonsnedsettelse (Hanssen, 2007). Bakgrunn for dette kan være at det har vært for små forventninger fra foreldre, skole og NAV eller at utfordringene har blitt for store. Tildeling av uføretrygd kan være enkelt og effektivt i stedet for å drive med utredning, motivasjon etc med tanke på et aktivt arbeidsliv. Flere rapporter peker på at høyere utdanning øker muligheter for å få arbeid (Bliksvær og Hanssen 2006, Grue 2001). Sjansen for yrkesaktiviteten er 2,8 ganger høyere blant universitetsutdannende med funksjonsnedsettelse sammenlignet med grunnskoleutdanningsnivå for personer med funksjonsnedsettelse.

I en undersøkelse foretatt av Statistisk sentralbyrå 2. kvartal 2011 oppga 78 000 personer med funksjonsnedsettelse at de ønsket å komme i jobb (www.ssb). I motsetning til andre deler av Europa har norsk velferdspolitikken fokusert på omfordelingspolitikk. Omfordelingspolitikken er et forsøk på å jevne ut ulikheter i befolkningsgruppene og utjevne livsvilkår. Målet er å tilføre innbyggerne ressurser som gjør dem i stand til å delta i arbeidsmarkedet og på andre samfunnsområder. Det har vært liten fokus på reguleringspolitikken. Reguleringspolitikken kan blant annet motvirke diskriminering og påvirke arbeidsgivernes atferd.

Oppmerksomheten mot å øke arbeidsdeltagelse blant personer med funksjonsnedsettelse har vært fokusert på inntektsoverføringer eller forsøk på å endre eller øke kvalifikasjonene til arbeidssøkerne (Fossestøl og Widding, 2008). I praksis innebærer dette en individuell forståelse av funksjonsnedsettelse og ikke en relasjonell forståelse slik politiske myndigheter påpeker i sine dokumenter (St.m nr 40 (2002-2003)).

3.2.1 Ulike prosjekter knyttet til unge med funksjonsnedsettelse og arbeidsliv

Norsk arbeidsmarkedspolitikken har siden 1900-tallet vært opptatt av å unngå utstøting fra arbeidslivet. Arbeidslinjen skal forhindre at personer støtes ut av arbeidslivet og bidra til at personer med funksjonsnedsettelse skal kunne delta i arbeidslivet. Nordisk reguleringspolitikk har siden 1970-tallet pålagt arbeidsgiver plikter overfor ansatte med funksjonsnedsettelse.

Intensjonsavtalen om et inkluderende arbeidsliv (IA)¹⁷ som ble undertegnet av myndigheter og parter i arbeidslivet i 2001 har som et av hovedmålene personer med funksjonsnedsettelse. Men dette gjelder for de som allerede er i jobb.

Det har vært uttrykt ønske om å rekruttere og tilsette flere med redusert funksjonsevne i arbeidslivet. Tall fra statistisk sentralbyrå har vist at andelen personer med funksjonsnedsettelse har holdt seg stabilt over mange år. Manneråkutvalget (NOU, 2001:22), konkluderer med at personer med funksjonsnedsettelse ikke har fått større tilgang på arbeidsmarkedet til tross for at arbeidsmarkedet har blitt gunstigere.

I 2006 vedtok FN konvensjonen rettigheter for personer med funksjonsnedsettelse, Norge har underskrevet avtalen, men ikke ratifisert konvensjonen. Regjeringen har planlagt å ratifisere konvensjonen i 2012 sier barne-, likestillings- og inkluderingsminister Inga Marte Thorkildsen¹⁸. Organisasjoner for funksjonshemmede har vært svært lite fornøyd med at dette har tatt så lang tid.

Fokuset på samfunnsmessige kostnader ved funksjonshemming og uførhet i at det finnes ubrukt arbeidskapasitet hos funksjonshemmede, har ikke gitt ønskede resultater (Hvinden, 2003). Anvik (2006) peker på at den største utfordringen ligger hos hjelpeapparatet. Under samtaler med representant for Open Mind peker han på at indre barrierer hos personer med funksjonsnedsettelse kan være en utfordring i møte med arbeidslivet. Anvik (2006) har gjennomført studier som viser at gjennomsnittlig utdanningsnivå var høyere blant personer med funksjonsnedsettelse enn hos befolkningen for øvrig, men på tross for dette fikk de ikke jobb. Rapporten er en oppsummering av et feltstudie av unge med funksjonsnedsettelse og deres erfaring med arbeidslivet (Anvik, 2006).

Det er laget flere rapporter og stortingsmeldinger som berører arbeid for mennesker med funksjonsnedsettelse. Jeg nevner her spesielt Stortingsmelding nr 9, » *Arbeid, velferd og inkludering*» som kom i 2006-2007.

¹⁷ IA er forkortelsen for ”et inkluderende arbeidsliv” og stammer fra Intensjonsavtalen om et mer inkluderende arbeidsliv, som er inngått mellom partene i arbeidslivet og regjeringen. [Lastet ned 02.05.12]

¹⁸ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/pressesenter/pressemeldinger/2012/ratifisering-av-fn-konvensjonen-om-retti.html?id=682233> [Lastet ned 04.06.12]

I denne stortingsmeldingen står følgende på s.20:

Særlige tiltak for personer med nedsatt funksjonsevne

- *Lette overgangen mellom skole og arbeidsliv gjennom forsøk med ulike virkemidler, herunder bruk av praksisplasser*
- *Drive systematisk informasjons- og kunnskapsformidling rettet mot arbeidsgivere*
- *Iverksette et kompetanseutviklingsprogram rettet mot ansatte i Arbeids- og velferdsetaten*
- *Trainee-program i sentralforvaltningen for personer med nedsatt funksjonsevne*
- *Følge opp Syseutvalgets lovforslag, NOU 2005: 8 Likeverd og tilgjengelighet, gjennom en egen diskriminerings- og tilgjengelighetslov*
- *Regjeringen vil oppnevne et nytt lovutvalg som skal utrede en samlet diskrimineringslovgivning*

Til tross for konkrete tiltak viser statistikken ingen nevneverdige endringer for personer med funksjonsnedsettelse i 2011.

Marginaliseringen i arbeidslivet kan ha ulike årsaker. Arbeidssøker kan oppleve at vedkommende ikke har de nødvendige kvalifikasjonene eller at det er manglende fysiske tilrettelegginger, fordommer eller bevisst/ubevisst diskriminering av arbeidssøkere med funksjonsnedsettelse. Kilian (2005) har undersøkt barrierer i arbeidslivet for mennesker med funksjonsnedsettelse og konkluderer med at kravet til effektivitet og lønnsomhet skaper negative holdninger hos arbeidsgiverne overfor personer med funksjonsnedsettelse.

«Overgang studier-arbeidsliv» var et samarbeidsprosjekt mellom FFO, NAV og NTNU/HIST. Undersøkelsen er rettet mot studenter med tilretteleggingsbehov ved NTNU og HIST i perioden 2006-2008 (FFOs skriftserie: 02/11). Rapporten peker på flere viktige funn eksempelvis at personene ikke får tilrettelagt arbeidssituasjon, veiledningssvikt i NAV, manglende tilrettelegging i utdanning fører til frafall, manglende sosiale tjenester, pårørendes stilling, liten fokus på jobbsøkerprosess, liten fokus på uførepensjon og arbeid, dårlig kvalitetssikring mellom skolenivåene (videregående skole- høyere utdanning), rett til BPA, avlastning etc

Reegård & Mandal (2010) peker på mange positive erfaringer i rapporten om trainee-programmet for personer med funksjonsnedsettelse. Målet med programmet var å styrke mulighetene for kvalifiserte personer med funksjonsnedsettelse på arbeidsmarkedet, skape oppmerksomhet om den arbeidskraftressurs personer med funksjonsnedsettelse innehar og få

erfaringer med ansatte med ulike former for funksjonsnedsettelse. Rapporten ønsket svar på utfordringer informantene hadde erfart i overgangen mellom utdanning og arbeid, og hvilke strategier de har opplevd som vellykkede (2010:23)¹⁹.

Legard (2009) har utarbeidet rapporten, «*Landrappport om situasjonen for unge funksjonshemmede i Norge*» for OECD om overganger til studier og arbeid for unge med funksjonsnedsettelse. Rapporten viser hvilke utfordringer unge med funksjonsnedsettelse og lærevansker møter i skolen, høyere utdanning og arbeidslivet, og mer spesifikt hvilke utfordringer de møter i overgangen mellom utdanning og arbeid. Rapporten gjennomgår også norsk politikk på området, og diskuterer hvilken betydning lovverk, statlige strategier, arbeidsmarkedspolitik og utdanningssystem har for veien til arbeidsliv eller høyere utdanning for denne gruppen. Terjesen²⁰ la frem en oversikt over suksesskriterier på AFI-forum i april 2011. Han peker på suksesshistorier hvor faktorer som realisme i valg av utdanning og arbeid, plan for utdanning, nettverk som spiller på lag med personen som har funksjonsnedsettelse, mor, og ikke minst utholdenhet hos personer med funksjonsnedsettelse som viktige faktorer for å lykkes. Videre delte de informantene i to grupper, de som lykkes mot alle odds og de som hele veien har systemet på laget.

Regjeringen lanserte høsten 2011 «Jobbstrategi for personer med nedsatt funksjonsevne».²¹ Mennesker med nedsatt funksjonsevne kan møte store utfordringer når de skal ut i arbeidslivet, og tiltakene som foreslås for 2012 er direkte rettet mot å redusere identifiserte barrierer overfor personer med funksjonsnedsettelse under 30 år.

Jeg kommer i liten grad til å bruke forskning fra andre land, men trekker inn at OECD er bekymret over at Norge ikke har mestret å få flere med funksjonsnedsettelse inn i arbeidslivet. Tøssebro (2011) viser til en svensk undersøkelse med henhold til yrkesdeltagelse og funksjonsnedsettelse som viser at det er store variasjoner mellom sysselsetting og funksjonsnedsettelse (SCB 2009, Tabell B6). Denne undersøkelsen viser høy sysselsetting blant annet for de med nedsatt hørsel, astma og allergi, mens de med lungesykdom og psykisk sykdom har lav sysselsetting. Molden m.fl (2009) som viser at personer med sansevansker har

¹⁹ Depatementenes trainee-program pågikk fra 2007-2008 og ble initiert av Fornyings- og administrasjonsdepartementet(FAD) og driftet av daværende Statkonsult [Lastet ned 02.05.12]

²⁰ http://www.afi.no/modules/module_123/proxy.asp?D=2&C=360&I=5288 [Lastet ned 01.05.12]

²¹ http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/rapporter_planer/planer/2011/jobbstrategi.html?id=657116 [Lastet ned 01.05.12]

en sysselsetting tilsvarende halvparten av alle med funksjonsnedsettelse, mens bruk av høreapparat påvirker sysselsettingen negativt.

Levekårsundersøkelsen (Molden m.fl, 2009) konkluderer med at utdanning er svært viktig for personer med funksjonsnedsettelse. Kjønn og alder er det lite å gjøre med sier Tøssebro (2011), men utdanning kan en gjøre noe med via det politiske apparatet.

Tøssebro (2011) stiller spørsmål om den lave andelen av sysselsatte kan forklares ut fra gode trygdeordninger. Trygdeordningene er en del av velferdsstatens goder overfor innbyggerne for å sikre økonomisk trygghet. Dette kan også gjelde unge under utdanning. Tøssebro (2011) henviser til at unge med funksjonsnedsettelse har blitt anbefalt å søke trygd, noe som kan bli en sovepute. Spørsmål knyttet til om trygd virker negativt på sysselsettingen er vanskelig å avdekke. Mossige (2009) sin undersøkelse avkrefter at trygd er en sovepute for personer med funksjonsnedsettelse. En av hans informanter er på intervjustadiet på trygd, men vedkommende knytter sin identitet mot arbeidslivet ikke som trygdet.

Anvik konkluderer med følgende:

«Sett i lys av de unges erfaringer ser det ut til at det er i møte med tiltaks- og hjelpeapparatet konstrueres stereotype forestillinger om og oppfatninger av koblinger mellom funksjonshemming, utdanningsvalg og yrkesmuligheter... Ordninger som skal bidra til å hjelpe funksjonshemmede inn i arbeidslivet, ser dermed ut til å forsterke marginaliseringsposisjonen utenfor arbeidslivet».(Anvik 2006 s 62-63)

Tøssebro (2011)²² henviser til en Canadisk studie som peker på at *forestillingene* om funksjonsnedsettelse er en mye mer sentral barrierer enn fysiske barrierer på arbeidsplassen, blant annet holdninger hos arbeidsgiver, opplevelsen av å ikke strekke til samt erfaringer med tiltaksapparatet.

Norge er på topp når det gjelder sysselsettingsrate i befolkningen generelt, men sysselsettingsraten blant mennesker med funksjonsnedsettelse er middelmådig sammenlignet med andre land (Tøssebro, 2011). OECD (2006) mener at dette representerer store utfordringer for Norge ettersom vi også har lav arbeidsledighet og bruker mye penger på

²² Artikkel av Jan Tøssebro i Scandinavian Journal of Disability Research «Personer med funksjonsnedsettelser på arbeidsmarkedet-kunnskapsoversikt og kunnskapsutfordringer» 2011, s.18

attførings- og arbeidsmarkedstiltak. Nyere tall fra OECD (2009) viser at sysselsettingen for mennesker med funksjonsnedsettelse i Norge er lavest i Norden.

3.2.2 Arbeidets betydning på identitet

En voksens identitet karakteriseres av autonomi. Dette fordrer både sosial og økonomisk selvstendighet og uavhengighet. Arbeid er en måte å bli selvstendig på, samtidig som det gir det en ytre forpliktelse på å bidra og yte sitt til samfunnet. I Rapporten «Mellom drøm og virkelighet» er arbeid beskrevet som noe mer enn å etablere seg (Anvik, 2006). Overganger representerer store utfordringer for unge med funksjonsnedsettelse. De fleste unge med funksjonsnedsettelse kjenner i dag sine rettigheter og muligheter. Dette kan gi en ekstra byrde når hindringer eller barrierer oppstår i møte med boligmarkedet, studentlivet og arbeidslivet.

Funksjonsnedsettelse og manglende deltagelse på arbeidsmarkedet kan oppleves som et dobbelt stigma²³. Stigmatiseringen tillegger personen en rekke negative egenskaper som har betydning for hvordan han ser på seg selv og hvordan andre ser på han (Goffman, 1963). Arbeidsdeltagelse for mennesker med funksjonsnedsettelse kan være med på å oppheve marginaliseringen og gi individet selv og omgivelsene en såkalt «normal» oppfatning av vedkommende. Arbeid er viktig for å oppleve seg integrert i samfunnet. Gjennom arbeid skapes identitet og tilhørighet (Anvik m.fl., 2007). I voksen alder er arbeid det normale for mennesket. Arbeid gir status, mens fravær av arbeid marginaliserer personen. Arbeidsløshet er en måte å vise ekskludering fra arbeidsmarkedet på.

²³ Stigma: Klassiske definisjon er at et stigma betegner «en egenskap som er dypt diskrediterende» Goffman 1963: 15

4.0 Teoretisk referanseramme

Sentralt i denne oppgaven er mestring av livet med funksjonsnedsettelse i møte med utdanning og arbeidsliv. Informantene knytter mestring opp mot sitt nettverk i samtalene.

Forståelsen av mestring som begrep vil være viktig i analysen av intervjuene.

Identitet og mestring er nært knyttet sammen for unge med funksjonsnedsettelse. Gjennom ulike nettverk har informantene utviklet egen forståelse for hvem de er. Erfaringene i møte med nettverket blir en del av identiteten. Identiteten og vårt selvbilde skapes i relasjoner til andre aktører og i møte med samfunnets syn på det å være annerledes (Skog, 2004).

Identiteten påvirkes av opplevelsen av anerkjennelse (Høilund & Juul 2005) og opplevelse av å bli stigmatisert (Goffman, 1963). Begge deler har betydning for hvordan man velger å presentere seg selv (Goffman, 1992).

I drøftingen av nettverkets betydning vil jeg benytte Coleman (1988) sitt bidrag, da han har hatt stor innflytelse på forskning om sosial kapital og utdanning.

I dette studiet valgte jeg å ta utgangspunkt i utfordringer unge med funksjonsnedsettelse beskriver i møte med utdanning og arbeidsliv. Gjennom samtalene beskrives ulike hendelser som har fått betydning for informantene. Informantene har avsluttet eller er i gang med å avslutte høyere utdanning. Dette forteller om en intellektuell kapasitet hos informantene som de prøver å omsette til andre former for kapital.

Antonovsky innførte begrepet salutogen som kan forstås som fokus på det friske og de muligheter som finnes i mennesket (Antonovsky, 1979). Den patogenetiske forståelsen tar utgangspunkt i søken etter sykdommens årsaker. Den salutogene tilnærming retter i stedet fokus mot forhold som bidrar til opprettholdelse og fremming av helse. Ved å definere slike helsefremkallende forhold kan helse opprettholdes og skapes på bakgrunn av å «lære» av faktorer som er helsefremkallende. Antonovsky mener ikke at det er et enten eller forhold mellom disse tilnærmingene. Hans grunnleggende påstand er at den patogenetiske forståelsen, særlig innenfor medisinen, har for stor tyngde i forhold til den salutogene (helsefremmende) tilnærmingen. Hans prosjekt er derfor å skape et mer likeverdig forhold mellom disse forståelsene.

Personer med funksjonsnedsettelse har ofte opplevd fokus på det syke på grunn av at det er elendighetstenkningen som utløser vedtak om hjelp i det offentlige systemet, dette står i

kontrast til Antanovskys tenkning om å fokusere på det friske. Min erfaring fra spesialundervisning i videregående skole er at det skjer en endring med fokus på å styrke gode sider slik at eleven opplever mestring, dette er mestringsmetodikkens kjerne. Selv om problemene er så store at de kan virke uoverkommelige, har det vist seg at en styrking av de sterke sidene i mange tilfeller har skapt et gjennombrudd.

4.1 Identitet og anerkjennelse

Unge med funksjonsnedsettelse har ofte en dobbel identitet. Mange strever med å være mest lik de andre, mestre det jevnaldrende gjør. I møte med de andre opplever de at det kan være vanskelig å delta på samme måte som friske gjør.

Min forståelse for dannelse av identitet er basert på Georg Herbert Mead og Erving Goffman. Begge har rot i symbolsk interaksjonisme. Meads forståelse for dannelse av identitet blir her presentert fordi han har tilført et viktig bidrag i identitetsteorien når det gjelder betydningen andre mennesker har for selvforståelsen.

Mead har levert et viktig bidrag til forståelsen av identitetsbegrepet, hvor han har vektlagt samfunnet og de sosiale omgivelsenes betydning for identitetsdannelsen (Krange & Øia, 2005). Et menneskes selvforståelse avhenger av hvilke signaler vi mottar og importerer fra andre. Mead bruker begrepet *signifikante andre* for å beskrive de sosiale speil som individet ser seg selv i. Nære personer, som venner og familie representerer de viktigste sosiale speil for de fleste mennesker, og det er i samspill med dem man lærer å se seg selv og etablerer sin egen identitet (Grue, 2004).

Goffman (1963) blir trukket frem fordi han har levert et viktig bidrag til teori om stigmatisering, som anses å være sentralt overfor personer med funksjonsnedsettelse. Sosial identitet blir i følge Goffman skapt gjennom hvordan man presenterer seg selv, og blir tilskrevet gjennom samspill med andre. Når et individ samhandler, forsøker han eller hun å presentere et bestemt selv. Det er dermed et strategisk element ved identiteten. Goffman anvender stigmabegrepet som en diskrediterende egenskap eller kjennetegn ved et individ, hvor det sentrale er den symbolske dimensjonen som oppstår i interaksjon med omgivelsene. Stigma sees i sammenheng med avvik og normalitet, og er noe relasjonelt og situasjonelt. En person med en kropp som avviker fra «den normale kroppen» tillegges egenskaper på bakgrunn av dette. Fysiske funksjonsnedsettelse kan altså føre til stigmatisering. Mennesker

med fysisk funksjonsnedsettelse faller utenfor «normalen», og dette kan påvirke sosial samhandling og interaksjon med andre mennesker (Goffman, 1963).

Goffman (1963) skriver at en person vil bruke ulike taktikker for å «skjule» et stigma og opprettholde normal samhandlingssituasjon. For eksempel kan en person prøve å forhindre at en fysisk funksjonsnedsettelse blir for påfallende ved å prøve å «passere» som en normal person. En annen taktikk kan være å legge ned store anstrengelser på å vise omverden at stigmaet ikke er riktig (Goffman, 1963). Goffman har blitt kritisert for å gjøre stigma til en egenskap ved individet, og ikke stille spørsmål vedrørende funksjonshemmede prosesser i omgivelsene (Oliver, 1990). Et interaksjonistisk perspektiv vektlegger at man ikke er født med en identitet som funksjonshemmet, men at dette er noe man kan erverve i samspill med de sosiale omgivelsene.

Å bli anerkjent av andre er vesentlig for å utvikle en positiv identitet med selvtillit og selvrespekt. Anerkjennelse opererer både på aktør og strukturnivå. Først knyttet opp mot den kjærlighet som oppleves i nære relasjoner, via gradvis anerkjennelse i økning av rettigheter og plikter i samfunnet til at man bidrar til fellesskapet og anerkjennes av samfunnet. Anerkjennelse er knyttet opp mot den kjærlighet vi mottar i nære relasjoner, opp mot rettigheter og plikter i samfunnet, og opp mot opplevelsen å bidra til fellesskapet (Klyve 2009: 69). Det er gjennom anerkjennelse mennesker utvikler respekt overfor seg selv og ser sin verdi (Høilund & Juul, 2005). Det er stor forskjell mellom å bli anerkjent og ikke å bli anerkjent. Motsetningen til anerkjennelse er krenkelse og usynliggjøring (Klyve, 2009:70).

Anerkjennelse er en bekreftelse av autonomi og individualitet (Høilund & Juul, 2005). Høilund & Juul(2005) beskriver tre nivåer for anerkjennelse.

1. Det første nivået er den anerkjennelse som en person får i møte med nære relasjoner, bygd på kjærlighet.
2. Det andre nivået av anerkjennelse er tilgang til samfunnets rettigheter og plikter, menneskene blir møtt som likeverdige og tilregnelige. Eksempel på dette er tilgang til utdanning og arbeid
3. Det tredje nivået av anerkjennelse er oppdagelsen av å være en verdifull bidragsyter i samfunnet, de personlige evnene har en verdi og får betydning i det sosiale fellesskapet. Arbeid er en måte å få bekreftelse på at en bidrar i fellesskapet og er en del av fellesskapet.

Det motsatte av å bli anerkjent er å bli usynliggjort, oppleve hån eller ydmykelse eller bli krenket (Høilund & Juul 2005).

Kinavey (2006) mener at de som ønsker å overkomme sin funksjonsnedsettelse har ubevisst internalisert negative kollektive forestillinger om personer med funksjonsnedsettelse. Kjennetegn på denne opplevelsen av funksjonsnedsettelse er å ha en selvforståelse av å være den som overkommer funksjonsnedsettelse. Det innebærer å overkomme den fysiske funksjonsnedsettelsen og det kollektive synet på at personer med funksjonsnedsettelse er svake, hjelpetrengende eller inkompetente. Personen med funksjonsnedsettelse kan da utvikle strategier ved å nedtone betydningen av den fysiske funksjonsnedsettelsen (hørsel, bevegelse..), skjule sine vanskeligheter (gir ingen opplysninger i jobbsøknad, dekker over hørselstapet..), unngår bruk av hjelpemidler (under utdanning) som kan oppleves å være stigmatiserende. Personen med funksjonsnedsettelse prøver å vise mental styrke overfor medstudenter, arbeidsgiver og andre ved å jobbe iherdig med studier og arbeidsoppgaver. Kinavey mener at denne måten å prøve å overvinne funksjonsnedsettelsen på kan primært representere en *problemfokusert mestringsstrategi* hos personer med funksjonsnedsettelse. Kinavey trekker videre frem hvordan personer med funksjonsnedsettelse som resultat av en prosess prøver å integrere funksjonsnedsettelsen i sin personlige identitet, for på den måten å betrakte funksjonsnedsettelsen som en del av selvets kjerne (Kinavey, 2006). Når personer med funksjonsnedsettelse integrerer det å være funksjonshemmet som en del av den personlige identiteten, har personen et mer helhetlig og nyansert bilde av sin situasjon, sine muligheter og begrensninger. For å kunne akseptere seg selv er det nødvendig at personen med funksjonsnedsettelse aktivt jobber med å akseptere seg selv ved å vise sin sårbarhet og er bevisst stigmatiseringen av personer med funksjonsnedsettelse i samfunnet.

Grue (2006) har analysert hvordan unge voksne med ulike funksjonsnedsettelser forsøker å redusere stigmaets betydning i sosial interaksjon. Noen av Grues funn er at unge med funksjonsnedsettelse på ulike måter forsøker å skjule eller tilsløre funksjonsnedsettelsen ved å vektlegge et pent utseende (dyre klær) eller andre markører som signaliserer tilhørighet til andre subgrupper som ikke er stigmatiserte. Å stå fram som funksjonshemmet innebærer å inkorporere den sosiale modellen av funksjonshemming sier Kinavey (2006). Han beskriver at det å ha en funksjonsnedsettelse må integreres som en del av identiteten. Dette kjennetegnes av at funksjonshemmingens personlige og sosiale betydning integreres i selvforståelsen.

Galvin peker på at manglende deltagelse på arbeidsmarkedet kan være en trussel mot individets identitet (Galvin, 2005). Mossige (2009) henviser i sin artikkel om identitetsutforming til Galvin sin forståelse av identitetsutviklingen hvor det trekkes frem

ulike opplevelser som personer med funksjonsnedsettelse møter i hverdagen sin gjennom livet. Den indre tvil på muligheter og ferdigheter, negative blikk og vurderinger fra andre sammen med mangel på ressurser og muligheter slik andre «normale» har. Dette kan være med på å undergrave en positiv oppfatning personen med funksjonsnedsettelse har av seg selv. Frank (2000) peker på at denne prosessen befinner seg på tre nivåer.

Det første nivået, samfunnsnivået, hvor ulike barrierer hindrer muligheter til å delta i f.eks fritidsaktiviteter, arbeidslivet. Det andre nivået, det interpersonlige. Det tredje nivået, de andres reaksjoner på personen med funksjonsnedsettelse. Mossige analyserer Sara sin fortelling ut fra normal vs. unormal. Sara sin erfaring gjennom livet er at hun er «ganske lik de andre» når det gjelder å skaffe seg en jobb. På denne måten ser Sara på seg selv som aktuell for arbeidslivet som vil være en drivkraft hos henne. Å være i arbeidslivet blir en bekreftelse på at hun er normal. Mossige finner at hans informanter ser på arbeidsdeltagelse som det normale og inngår i en normalisering av deres posisjoner i samfunnet. De ser seg yrkesaktive både her, nå og i fremtiden. De knytter også disse forestillingene til erfaringer, foreldrenes oppfatning av dem og deres egen oppfatning av seg selv under oppveksten som en form for kontinuitet, som er koherent med deres identitet i dag. Identitetsutformingen langs de tre dimensjonene har preget disse informantene til Mossige. Faren er at de kan presse seg for å være normale skriver Mossige. Mossige stiller følgende spørsmål:

«Hvilken betydning tillegger informantene det å være i arbeid for hvordan de oppfatter egen identitet? Og hvordan influerer denne oppfatningen på deres vei til yrkesdeltagelse?» (Mossige 2009:83)

Mossige sine informanter har alle ulike ståsteder, men alle har et mål om å være i arbeidslivet på sikt, ikke forbli uføre og på den måten viser de at de har en yrkesidentitet.

4.1.1 Overgangers betydning for identitet og anerkjennelse

Overganger representerer komplekse prosesser med sosiale og kulturelle betydninger.

Overgangen mellom utdanning og arbeidsliv representerer for alle et skifte av status. Unge med funksjonsnedsettelse i overgangen mellom utdanning og arbeidsliv er ikke annerledes enn andre, men mange har med seg en erfaring fra andre overganger i livet som preger dem på godt og vondt. En voksen identitet karakteriseres av autonomi som innbefatter at en selv kan velge hvordan en skal leve livet ut fra de ambisjoner en har (Høilund & Juul (2005).

Autonomi innbefatter både økonomisk og sosial selvstendighet og uavhengighet.

Å være voksen medfører å ha rettigheter, posisjoner og kunne gjøre valg. Å etablere seg handler om noe mer enn å finne seg arbeid. For unge med funksjonsnedsettelse vil overgangene bære preg av nye mennesker å forholde seg til i hjelpeapparatet. Flytting innebærer at den støtten som foreldrene har vært kan bli vanskelig å opprettholde. Normalisering og integrering har vært viktig i norsk velferdspolitikken siden 1960-tallet (Askheim, 2003). Overgangen mellom barndom og voksenliv har blitt endret de siste årene. De unges løp er mer uoversiktlige og kronglete i dag enn de var for noen tiår tilbake. Arbeid fremstår i dag som en plikt, en rett og et tegn på at en fungerer som alle andre og kunne realisere drømmer. Gjennom arbeid skaffer personen seg posisjon i samfunnet og utgjør dermed et viktig aspekt i personens identitet. Både selvbilde og selvtilliten påvirkes av arbeidsdeltagelse. Arbeid skaper relasjoner mellom mennesker og tilfører personen noe mer enn økonomisk trygghet, nemlig selvrealisering.

4.1.2 Selvpresentasjon og stigma

Sosial orden skapes gjennom «spilleregler» når mennesker møtes, enten det er to eller flere. I møte med andre vil enhver forsøke å ha kontroll over de inntrykk som blir gitt. Dette er gjensidig på den måten at de som møter personer med for eksempel funksjonsnedsettelse, automatisk vil danne seg et inntrykk av hvem de møter, samtidig blir egne uttrykk forsøkt kontrollert. Det er enklest å kontrollere verbale uttrykk, vanskeligere er det å kontrollere eller endre tydelige meningsbærende uttrykk som kjønn, alder, hudfarge eller funksjonsnedsettelse (Goffman, 1992).

Måten personer med funksjonsnedsettelse presenterer seg selv på, selvpresentasjon, kan være påvirket av deres opplevelse av å bli stigmatisert eller ikke. Det skapes stereotoper, «du kan ikke gjøre som andre», «belastning for oss andre» etc., på den måten kan selvpresentasjonen bli endret. Stigma defineres hos Goffmann med «opplevelse av uønsket annerledeshet» (Goffman, 1968). Den kulturelle settingen er med på å kategorisere og stigmatisere ut fra normalitetstankegang. I Stortingsmeld. nr. 88(1966-67) ble begrepet normalisering introdusert i norsk helse- og sosialpolitikk for første gang. Et viktig prinsipp blir innført i ulike politiske dokumenter. Dette vil si at en ikke skal trekke unødige skillelinjer mellom funksjonshemmede og andre når det gjelder medisinsk og sosial behandling, oppdragelse, utdanning, sysselsetting og velferd.

Et stigma kan føre til et negativt selvbilde, og føre til at personen trekker seg tilbake fra sosiale fellesskap (Skog, 2006). Å forsøke å unngå stigmatisering kan sammenlignes med ønske om å skjule sykdommen overfor omgivelser som ikke viser forståelse. Ønsket om hemmeligholdelse kan være begrunnet i en frykt for ikke å kunne realisere den livsplanen de hadde og ønsker å leve i, og uro for hvordan åpenhet vil være med på å påvirke livsplanen. Det kan være tanken på å være annerledes, muligheten for å bli stigmatisert som noe en ikke nødvendigvis er, som er truende. Stigmatiseringen følger diagnosen, den sosiale identiteten som hjelpetrequende pasient. Det krever en bred mobilisering for å demme opp for denne stigmatiseringen av en sosial identitet.

Det er ulike holdninger blant personer med funksjonsnedsettelse og deres organisasjoner om de skal opplyse om sin funksjonsnedsettelse når de søker arbeid. Anvik (2006) sine informanter sier at når de har opplyst om sin funksjonsnedsettelse faller de ut av søkerlista. Videre kommer det frem i Anvik sitt studium at Jens er redd for å ikke strekke til på jobben og ber ikke om hjelp.

Oppsummert blir identiteten påvirket av samhandling med andre og i hvilken grad personen blir anerkjent eller stigmatisert. Begge deler har betydning for selvpresentasjonen. Vår identitet er også knyttet opp mot kroppen og samfunnets syn på kroppen, og spesielt den kroppen som ikke fungerer optimalt.

4.2 Mestring

Å mestre blir brukt i dagligtale om å klare seg selv eller greie noe. Grue (2001) beskriver mestring som individets evne til å forholde seg til de utfordringer og påkjenninger en møter i livet. Mine informanter som har en medfødt funksjonsnedsettelse har mange erfaringer fra å takle utfordringer og påkjenninger. Antonovsky var opptatt av at menneskets motstandsressurser, som kan sammenlignes med beskyttelsesfaktorer, har betydning for hvordan vi takler ulike hendelser. God økonomi, tilhørighet, høy egostyrke og religion er noen av de beskyttelsesfaktorene han nevner. Antonovsky (1987) mente at alle mennesker utvikler ulike former for motstandsdyktighet i løpet av livet. Det som har betydning for hvordan vi mestrer tilværelsen er «vår opplevelse av sammenheng- Sense of Coherence- SOC». Dersom et menneske skal føle en slik sammenheng er det avgjørende at personen kan forstå situasjonen, tro på at en selv kan finne den rette løsningen og at det er meningsfullt for personen å prøve å finne en løsning.

Mestring handler om å kunne beherske, delta i og selv bestemme over sin hverdag. Med en slik forståelse blir mestring ikke noe en gjør for andre, men hvordan den enkelte kan finne egen styrke og tro på at dette greier jeg. På den måten kan individet ha kontroll over eget liv.

«Mestring dreier seg i stor grad om opplevelse av å ha krefter til å møte utfordringer og følelse av å ha kontroll over eget liv. Aktiv og god mestring hjelper deg til å tilpasse deg den nye virkeligheten, og setter deg i stand til å se forskjellen på det du må leve med, og det du selv kan være med på å endre»
(Vifladt & Hopen, 2004: 61)

Gjærum (1998) viser til Lester en enkel teoretisk modell knyttet til mestringsbegrepet. Denne modellen inneholder to hovedområder, *tilhørighet* og *kompetanse*, som begge måtte styrkes for å kunne hjelpe folk til å mestre sine liv. Sommerschild videreutviklet denne modellen til også å omhandle *egenverd* og *motstandskraft* (Gjærum m.fl. 1998).

Figur 1: mestringsens vilkår (Sommerschild, 2003:58)

Tilhørighet	Kompetanse
DYADEN Minst en nær fortrolig	Kunne noe
FAMILIEN Forutsigbarhet Bekreftelse	Være til nytte Få og ta ansvar
NETTVERKET Fellesskap i verdier Sosial støtte	Utfolde nestekjærighet Møte og mestre motgang

EGENVERD

MOTSTANDSKRAFT

Den ene delen som handler om å føle *tilhørighet* er knyttet til familien og nettverket. Familiens forutsigbarhet og bekreftelse er med på å gi barnet opplevelsen av trygghet og *egenverd* som er gode forutsetninger for å mestre tilværelsen med funksjonsnedsettelsen. Barnets nettverk kan bestå av barnehage, skole, venner, fritidsaktiviteter, omsorgspersonenes nettverk samt offentlige hjelpere. Alle er med på å være normsettende. Dette samspillet er med på å gi barnet en verdiforankring om hva livet innebærer med de utfordringer barnet er født med. Barnet vil utvikle et egenverd som kan skape grobunn for *motstandskraft* og ha betydning for hvordan barnet senere mestrer hverdagen sin. Tilknytning til en nær fortrolig og samspillet med den signifikante andre har betydning for å føle trygghet og tilhørighet. Den

voksnes evne til medansvar formes i oppveksten hevder Sommerschild (2003) via stimulering og belønning. På den måten utvikles barnets kompetanse Sommerchild,2003).

Den andre delen av modellen handler om *kompetanse*. Det å mestre faglige utfordringer, ta ansvar for eget liv eller føle seg nyttig. Utdanning og arbeid er en måte å skaffe seg kompetanse på. Grue har i sine undersøkelser dokumenterte at foreldrenes væremåte og håndtering av barnas funksjonsnedsettelse var den enkeltfaktor som påvirket barnet mest når det gjaldt selvbilde, psykisk helse og livskvalitet. Undersøkelsene viste også at foreldrenes overbeskyttelse fratok barna muligheten til å høste egne erfaringer (Grue, 1998, 2001). Foreldrenes atferd påvirket barnets, mestring, selvbilde og sosial integrering skriver Grue.

Menneskesynet hos nære relasjoner og nettverket er med på å prege oppveksten til barn og unge med funksjonsnedsettelse. Når en av mine informanter sier «*De har ikke respekt for at jeg har store utfordringer på studiet..*» forteller dette om erfaring som har vært utfordrende i møte med utdanningsinstitusjonens nøkkelpersoner. Ingen må gjøres hjelpeløse og miste den iboende kraften ethvert menneske har.

Reciliens oversettes ofte som *motstandskraft*, andre bruker betegnelsen «herdighet». I det inngår forståelsen av at man først blir recilient når man er herdet gjennom motgang. Noen sentrale karakteristikk ved reciliens, eller faktorer som bidrar til utvikling av reciliens, er personlig kompetanse, samhold i familien, struktur og regler (Borge, 2003). I følge Borge (2003) betyr resiliens god psykososial fungering hos barn til tross for opplevelse av risiko. Borge mener at resiliens i tillegg kan knyttes til barn som er utsatt for mer spesifikk individuelle risiko, f.eks. barn som får en komplisert start på livet, en kronisk sykdom eller alvorlige atferdsproblemer.²⁴

Werner og Smith (1989) har gjennom sin forskning funnet at det særlig er tre ting som kjennetegnet de resiliente barna:

1. De har normal intelligens og evnen til å tiltrekke seg positive reaksjoner fra foreldre, søsken, besteforeldre og andre.
2. De knytter bånd til venner, søsken og besteforeldre i tillegg til foreldrene.
3. De har tilgang til et ytre støtteapparat, som for eksempel skole, kirke og fritidsaktiviteter.

²⁴ Alle informantene har medfødt funksjonsnedsettelse

Et viktig begrep innen resiliensforskningen er begrepet beskyttende faktorer. Dette er faktorer som beskytter mot stressende hendelser i livet og modifierer disse. Begrepet beskyttende faktorer knyttes videre ofte opp mot begrepet salutogenese. Gode motstandsressurser er god økonomi, sosialt nettverk med høy grad av tilhørighet, høy egostyrke og noe å tro på (Antanovsky, 1979).

Mestring kan forstås som atferd, mens resiliensfaktorer kan forstås som ressurser hos individet, eller i miljøet, som leder til positive mestringsstrategier. Det er naturlig å trekke inn begrepet «empowerment» her som betyr «å reise seg igjen» på norsk. I møte med personer med funksjonsnedsettelse er det viktig at både de nære relasjonene samt hjelpeapparatet har et menneskesyn som ser det potensialet i ethvert menneske (Askheim, 2003). Barnespsykiateren Michael Rutter viser i følge Sommerschild, at det å *ha en nær fortrolig synes* å ha en klar forebyggende effekt på barnet (Sommerschild, 1998).

Styrking av selvfølelsen er viktig i møte med personer med funksjonsnedsettelse. Negativ selvinstruksjon opprettholder og gir næring til dårlig selvfølelse. Gjennom ulike perioder med mye motgang er det viktig at noen støtter opp om troen på å mestre. Dagfinn Høybråten definerte mestring slik i en av sine taler;

*«Mestring er et allmennmenneskelig fenomen. Ved kronisk sykdom og funksjonshemming settes evnen til å mestre på stor prøve. Mestring er ikke noe en gjør seg ferdig med. Mestring er en kontinuerlig prosess».*²⁵

Dette gjelder ikke minst for unge med medfødte funksjonsnedsettelse som må tilpasse seg en ny tilværelse som student og arbeidstaker etter å ha bodd sammen med sin familie gjennom mange år. Mestring handler i stor grad om å ha krefter til å møte utfordringer, og oppleve å ha kontroll over eget liv. Å mestre innebærer å klare å tilpasse seg en ny virkelighet etter nye sykdomsperioder. Med mestring kommer evnen til å se forskjellen på det du må leve med, og det du selv kan bidra til å endre²⁶.

4.3 Sosial kapital

I Rapporten om unge fra innvandrerfamilier og sosial kapital for utdanning hevder Lauglo (2010) at Pierre Bourdieu, Robert Putnam og James Coleman er de viktigste grunnleggerne

²⁵ http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/hd/Taler-og-artikler-arkivert-individuelt/2002/deltakelse_og_mestring.html?id=265499 [Lastet ned 01.03.12]

²⁶ <http://www.sunnaas.no/pasient/laeringogmestring/Sider/Hvaerl%C3%A6ringogmestring.aspx> [Lastet ned 12.03.12]

for teori om sosial kapital. Coleman og Bourdieu har primært vært interessert i hvordan enkeltindivider har nytte av de sosiale relasjoner de har med andre. Særlig har de vært interessert i relasjoner i nettverk der individer kjenner hverandre godt nok til at de direkte kan påvirke hverandres adferd gjennom de sanksjoner som utløses av samhandling dem imellom (som i slekt og familie, eller i et lokalsamfunn der folk kjenner hverandre og omgås hverandre personlig).

Sosial kapital blir her forstått som en samling av ressurser koblet til sosiale relasjoner i form av *tillit* og *nettverk*. Sosial kapital er ikke individuelt, men noe personen kan få tilgang på gjennom mellommenneskelige relasjoner. For å få tilgang på sosial kapital er tillit eller forekomst av gjensidig tillitsforhold mellom personene og samfunnet. Det er egenskapene ved de relasjoner som knytter personene i et samfunn sammen og som dermed utgjør en viktig forutsetning for sosial integrasjon, demokratisk stabilitet og effektivitet. Sosial kapital er et kollektivt fenomen som den enkelte i samfunnet drar nytte av. Dette kollektive aspektet ved sosial kapital ble spesielt understreket av Coleman (1988,1990) i hans opprinnelige formulering av begrepet, der han hevder:

“Social capital is defined by its function. It is not a single entity but a variety of different entities, with two elements in common: they all consist of some aspects of social structures, and they facilitate certain actions of actors - whether persons or corporate actors - within the structure” (Coleman 1988: 98).

Coleman (1988) har vært opptatt av de sosiale relasjonene som fremmer sosial mobilitet ved å gi støtte til innsats, utholdenhet og mestring i utdanningssystemet. Dette kan kompensere for lav sosio-økonomisk opprinnelse og derved redusere klassemessig sosial reproduksjon. Colemans hypotese var at personlige normbærende relasjoner «bonding» mellom de unge og deres foreldre var positivt. Han så fordelene av at sosialiseringen av de unges voksenliv skjedde i fellesskap med foreldre og andre voksne utenfor hjem og familie. Coleman så fordelene av at de unge hadde tette nettverk sammen med foreldre og andre voksne som så utdanning som et gode for de unge og at dette hadde betydning for at de unge skulle klare seg i det moderne samfunn. Ut fra teori om sosial kapital betones samhold i familien som svært gunstig for de unges skolegang, men dette forutsetter at foreldrene legger vekt på at barna skal lykkes i utdanningssystemet.

Colemans (1988) teori om sosial kapital har fokusert på at tette bånd («bonding») som gir støtte og kurs for de unge med tanke på utdanning. Bånd kan forstås som familie, hvor personene har personlig tilknytning til hverandre. Relasjonene er preget av likhet og homogenitet. Bånd

bygger opp under gjensidighet i relasjoner, solidaritet, det å kunne identifisere seg med noen og få bekreftelse på egen identitet (Coleman, 1988).

For Bourdieu (1986) var sosial kapital tilknytning til sosiale nettverk som ga fordeler og goder innenfor et sosialt felt som formell utdanning er en del av. Han har ikke brukt sosial kapital om de unges utdanningsløp, kun nevnt i *overgang* utdanning og arbeid. I Bourdieus sosiologi er sosial kapital, sammen med økonomisk og kulturell kapital, det som former handlingsmønster og særlige trekk hos ulike grupper i samfunnet. Utgangspunktet er mer eller mindre institusjonaliserte nettverksrelasjoner hvor bekjente gir hverandre gjensidig anerkjennelse. Det er ikke den enkelte deltaker i en gruppe som har sosial kapital, men den sosiale kapitalen ligger i kvaliteten i relasjonene mellom deltakerne, og er kollektivt eid av gruppen. Eksempler er blant annet arbeidsgrupper eller skoleklasser.

“Social capital is the aggregate of the actual or potential reliabels which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition () which provides each of its members with the backing of the collectivity-owned capital, a 'credential' which entitles them to credit, in the various senses of the word” . (Bourdieu, 1986: 248-249)

Laulo (2010) hevder at Bourdieu skiller seg fra Coleman ved at han legger vekt på den kulturelle siden av sosial kapital, mens Coleman legger mest vekt på normer og gjensidighet. Begge bruker begrepet som en kontrast til menneskelig kapital for å vise at sosiale relasjoner kan utfylle individers egne ressurser (Lauglo, 2010).

4.3.1 Betydningen av sosial kapital for marginaliserte grupper

Som begrep kan sosial kapital få stor betydning når det gjelder å forklare hvordan mennesker tilpasser seg til hverandre, og hvordan de løser oppgaver og problemer. Begrepet kan forklare hvordan kollektive systemer oppstår, utvikles og brukes for en rekke formål. I USA har det foregått interessant forskning som viser at sosial kapital kan oppveie for foreldrenes sosiale lave status og minoritetsbakgrunn. Rønning & Starrin (2009) mener at tilgang på sosial kapital er bedre egnet til å forutsi skolerresultater og frafall enn kvaliteten på lærerne og klassestørrelsen. Norske forskere hevder at høy beholdning av sosial kapital i miljøet rundt skolen kan veie opp for virkningen av foreldrenes lave sosiale status eller etnisk minoritetsbakgrunn. Snur vi dette mot barn og unge med funksjonsnedsettelse kan det bety at det kan være viktig å skaffe gode støtte- og nettverkstiltak rundt personer med

funksjonsnedsettelse, ikke nødvendigvis å bruke økonomiske tiltak for å lokke arbeidsgiverne til å ansette personer med funksjonsnedsettelse i kortere perioder (Rønning & Starrin, 2009).

Sosial kapital viser til ressurser som kan bidra til livskvalitet, levekår og muligheter for endring (Larring & Stjernø, 2010, Putnam 2000,), og kan derfor være nyttig for å beskrive situasjonen til personer som en kan anta er marginaliserte.

Forskningen om sosial kapital bygger oftest på den sentrale idé at sosiale nettverk, tillit og sosiale normer er viktig for samfunnets sosiale og økonomiske utvikling. For de fleste personer utgjør familie, venner, bekjente og organisasjoner en «formue», som en kan trekke veksler på i vanskelige situasjoner for å komme seg videre i livet. Begrepet er forbundet med en rekke positive gevinster som mindre kriminalitet, økonomisk vekst, god økonomi, god helse og muligheter.

Putnam (2000) fremhever at sosial kapital fremmer integrasjon gjennom å skape muligheter for samarbeid med gjensidig utbytte, også med mennesker man ikke kjenner. Begrepet sosial kapital innebærer at personer som er økonomisk og sosialt marginaliserte, kan forbedre sin situasjon ved å investere i sine relasjoner til andre mennesker, særlig venner, naboer, politikere, potensielle arbeidsgivere mm.(Putnam, 2000).

Stjernø & Larring(2010) har forsket på sosial kapital blant marginaliserte grupper (rusmisbrukere). De advarer mot å anta at sosiale nettverk i seg selv kan brukes som en indikator på sosial kapital. De ser også betydningen av at en i studier av nettverk og sosiale relasjoner skiller mellom bånd til familie og venner, og bruer og lenker.

4.3.2 Sosial kapital og arbeidsliv - utdanning

Utdanningssystemet er framholdt som den viktigste og mest effektive enkeltkilden til sosial kapital, og samtidig det området hvor gevinstene av tilgang til sosial kapital ses tydeligst (Putnam, 2004). Skolen oppdrar barna til sosial tilhørighet og sivil deltakelse. Putnam (2004) fremhever at pedagogiske virkemidler som prosjektarbeid fremmer egenskaper som normer og verdier som toleranse, samarbeidsevner og ansvar overfor andre.

Det er en omfattende internasjonal forskning som har dokumentert hvilken vedvarende betydning egne eller familiens kontakter og annen på kopling til sosiale nettverk har for effektiviteten av jobbsøking. Felles for de mest sentrale definisjonene av sosial kapital er at de

refererer til trekk ved det sosiale livet - nettverk, tillit og normer om gjensidighet - som tjener som ressurser for individet og som fremmer samhandling (Coleman, 1988 og Putnam, 2000). De to viktigste byggesteinene i sosial kapital er *nettverk* og *tillit*. Nettverk og tillit anser jeg som viktig for personer med funksjonsnedsettelse i møte med arbeidslivet.

5.0 Metode

Jeg skal i dette kapitlet presentere utvalget, redegjøre for metode og vitenskapsteoretisk forankring.

Dette studiet hadde som formål å undersøke hvordan unge med funksjonsnedsettelse beskriver og tolker sin egen verden i møte med utdanning og arbeidsliv. På bakgrunn av dette valgte jeg å bruke kvalitativ metode hvor jeg intervjuet unge med funksjonsnedsettelse. Intervju er en spesielt egnet metode når målet med studiet er å få informasjon om hvordan informanter opplever og forstår seg selv, slik her i møte med utdanning og arbeidsliv (Thagaard, 2010). En viktig målsetting er å oppnå en forståelse av de sosiale fenomener. For å oppnå dette må jeg fortolke det informantene formidlet under intervjuet. Intervjuene bar preg av samtaler som ga muligheten til nær kontakt med informantene. Thagaard peker på at intervjusamtaler er et godt utgangspunkt for å skaffe seg kunnskaper om hvordan enkeltpersoner opplever og reflekterer over sin situasjon (Thagaard, 2010).

Fortolkning av funn har vært en gjennomgående aktivitet gjennom hele forskningsprosessen. Mitt fenomenologiske vitenskapssyn har dannet grunnlaget for å utforske informantenes subjektive opplevelse, for på den måten å oppnå en dypere forståelse av meningen i opplevelsene som beskrives av den enkelte.

Etter å ha transkribert intervjuene har jeg forsøkt ved hjelp av hermeneutikken å fortolke informantenes handlinger. Tolkningen av intervjuene kan ses på som en dialog mellom forsker og tekst. På den måten har mitt teoretiske utgangspunkt og tendenser i datamaterialet gjensidig påvirket hverandre.

I utgangspunktet hadde jeg et ønske om å studere deler av det som skjedde under jobbintervjuet, men dette lot seg ikke gjøre. Jeg har derfor basert analyse og fortolkning på informantenes beskrivelse av egne opplevelser og kontakten med informantene på sosiale medier i forkant og etterkant av intervjuene. Dette betyr at det jeg fremstiller i denne masteroppgaven er skapt i flere prosesser.

5.1 Utvalg og rekrutering av informanter

Jeg har brukt lengre tid på å skaffe meg materiale enn jeg hadde forventet. Jeg sendte ut informasjon om prosjektet til rådgivertjenesten ved NTNU, men det viser seg at mange kvier seg for å svare. Erfaringene mine er at mange var usikre på om de var i kategorien jeg spurte

etter. Flere av informantene fortalte selv at de ikke definerer seg som funksjonshemmet eller med funksjonsnedsettelse. Andre var redde for å bli gjenkjent.

Jeg sendte ut informasjon via mail til funksjonshemmedes organisasjoner, men det var svært liten respons. Jeg valgte derfor å bruke ulike kontakter jeg hadde for å skaffe informanter, den såkalte snøballmetoden (Thagaard, 2010). Faren med denne metoden er at utvalget kan bestå av personer innenfor samme nettverk eller miljø. For å unngå dette kontaktet jeg ulike miljøer. Utvalget består dermed av personer fra ulike nettverk og miljø.

Jeg sendte ut informasjonsskriv til studiesteder, medlemsblad og la ut info på Facebook med informasjon om studiet og hvem som kunne delta, ”*Dersom du selv mener at du har en funksjonsnedsettelse, er jobbsøker og har avsluttet eller skal avslutte høyere utdanning i løpet av våren 2011 ønsker jeg kontakt med deg*” (fra infoskrivet vedlegg nr 2).

Dataen som blir analysert er samlet inn fra seks informanter med funksjonsnedsettelse. Videre har jeg hatt samtaler med medstudenter med funksjonsnedsettelse, samtaler med rådgivertjenesten ved NTNU og leder ved Open Mind²⁷. Helt siden 1998 har NAV og Telenor ved Open Mind samarbeidet for å få personer med nedsatt funksjonsevne ut i varig arbeid. Jeg har også hatt samtale med en som har studert utfordringer for andre minoriteter i Norge. Analysen er knyttet opp mot de seks informantene, men samtaler og egne erfaringer vil naturlig prege analyse og tolkning.

5.1.1 Presentasjon av informantene

Alle informantene har medfødt funksjonsnedsettelse. Informantenes funksjonsnedsettelse er ulike og fortellingen som beskrives kan oppleves svært forskjellig. Gjennom samtale fikk jeg tilgang til erfaringer og hendelser knyttet til oppvekst, utdanning, forholdet til hjelpeapparatet, jobbsøkerprosess og livet med funksjonsnedsettelsen. Slike livsfortellinger blir beskrevet som narrativer²⁸ og er ikke speilbilder av virkeligheten, men gir forskeren innblikk i hvordan informantene forstår egne hendelser og hvordan de beskriver sine opplevelser (Peacock & Holland, 1993). Jeg har forsøkt å få tak i og formidle informantenes

²⁷ <http://www.telenor.no/openmind/> [Lastet ned 01.05.12]

²⁸ narrativ er en fortelling (Thagaard,2010:32)

perspektiver og meningene de tillegger sine erfaringer i møte med utdanningssystemet og yrkeslivet.

Det var ikke planlagt at alle informantene skulle være kvinner slik utvalget ble.

Aldersgruppen blant informantene er 23-31 år.

Informantenes funksjonsnedsettelse hører til kategoriene synlige og usynlige. Flere av informantene har funksjonsnedsettelse som ikke er stabile. Dette innebærer at de jevnlig går til kontroller og kan oppleve at situasjonen endrer seg raskt til det verre.

Funksjonsnedsettelsene kan kategoriseres innenfor sanseproblemer, bevegelingsproblemer, sirkulasjonsproblemer og taleproblemer.

Samtlige informanter beskriver studietiden som svært slitsom. Informantene beskriver tilretteleggingen under utdanning svært ulikt (se kapittel 6). Under studiet fikk to av informantene store problemer på grunn av helsesituasjonen. De som er i arbeid opplever arbeidsdagen som slitsom (se kap 7).

På grunn av anonymisering velger jeg å beskrive informantene under ett. De vil således ikke bli presentert enkeltvis. Utsagn hvor studiested og yrke nevnes er utelatt.

5.1.1.1 Utdanningsbakgrunn for informantene

Fem av informantene har avsluttet høyere utdanning, mens en er fortsatt under utdanning. To av informantene gikk yrkesfaglig med påbygg til studiekompetanse, mens de øvrige fire gikk på studiespesialisering. Fire av informantene har gjort et omvalg etter at de startet på høyere utdanning. En av de fem tok yrkesfaglig utdanning på videregående skole, men måtte omskolere seg på grunn av at utdanningen skapte helsemessige problemer som vedkommende ikke hadde forutsett. Informantene har sin utdanning fra 6 ulike høyskoler, 4 universiteter hvorav det ene var i utlandet.

Oversikt over utdanning

Informant	Bachelor 3-årig	Master 5 år eller mere	Kommentar
1	Ja		1 + 3 års utdanning høyskole
2		Ja	1 + 5 = 6 års utdanning høyskole
3		Ja	1 + 5 = 6 års utdanning høyskole
4	Ja	Ja	Har en bachelor i et fagområde Har en master i et annet fagområde (1+3+5= 9 års utdanning)
5	Ja		Har fagbrev, men omskolerte seg 3 år høyskole
6	Under utdanning		Avslutter våren 2012

Tabell 1 Utdanningsnivå

Yrkesutdanningene kan klassifiseres innenfor, helse-/sosialsektoren, økonomi og samfunnsvitenskap.

5.1.1.2 Arbeidserfaring for informantene

Enkelte studier har en kombinasjon av arbeidspraksis og teori. En av informantene har hatt praksis som del av sin utdanning, de øvrige har utdanninger som ikke har praksis som en del av utdanningsløpet. Eksempelvis sykepleierutdanning som har både teori og praksis, mens økonomi ikke har praksis.

Fire av informantene har hatt småjobber under studietiden. To hadde avbrekk fra studiene. Den ene av informantene på grunn av sykdom, hun hadde behov for å ta seg inn igjen før hun begynte på studiene på nytt. Venteåret brukte hun til å skaffe seg litt praksiserfaring. Den andre som jobbet et år hadde behov for en tenkepause før hun gikk videre i studiene. Hun fikk jobb på høghskolen hvor hun studerte og jobbet der på kontoret for funksjonshemmede studenter. Informantene som fortsatt studerer har ikke vært i lønnet arbeid.

Oversikt over arbeidspraksis

Informant	Småjobber under studiet	Arbeidsår under studiet	Praksis som en del av studiet	Kommentarer
1	Ja		Ja	Avisbud, deltidsstilling som var relevant
2		Ja		Tok pause etter 1.året for å tenke seg om
3		Ja		Tok pause pga sykdom
4	Ja			Ikke relevant jobb
5	Nei	Ja		
6	Nei			

Tabell 2 Arbeidserfaring

5.2 Vitenskapsfilosofisk ståsted

Forskerens forforståelse og teoretiske utgangspunkt representerer et viktig grunnlag for kvalitativ metode. Forståelsen av data utvikles gjennom hele forskningsprosessen (Thagaard, 2010). Vitenskapsfilosofien prøver å sette ord på hva som kjennetegner vitenskapelig kunnskap. Thomassen (2006) sier at vitenskapsteori er en samlebetegnelse på de forskjellige vitenskapene. Vi kan studere ulike sider ved vitenskapene; historiske eller

sosiologiske perspektiv eller slik jeg i denne oppgaven ønsker å se på hvilke erfaringer unge med funksjonsnedsettelse beskriver om sine barrierer og suksess i møte med utdanning og arbeidsliv (Thomassen, 2006)).

Mennesket ønsker å forstå og forklare den verden vi lever i. Vitenskapsfilosofien er opptatt av hva kunnskap er, hvordan vi kan oppnå kunnskap og hva kunnskap er for noe. Kunnskap er ikke nødvendigvis bare teoretisk, men også det vi erfarer er kunnskap. Slik fenomenologien tar utgangspunkt i den subjektive opplevelsen og søker å oppnå en forståelse av dypere mening i enkeltpersoners erfaringer (Thagaard, 2010). Teori om praksiskunnskap er en del av erkjennelsesteoriens (epistemologi) område. Økt kunnskap om vitenskapsfilosofi og erkjennelsesteori kan gi et bedre grunnlag for de valg og vurderinger vi gjør i forskningsfeltet. De ulike metodene er et redskap til å skaffe seg innsikt i en problemstilling eller hypotese. Valg av metode må derfor vurderes ut fra de egenskaper/kvaliteter ved de fenomener som skal studeres (Thagaard, 2010).

Innenfor hermeneutikken er det fortolkning av meningsinnholdet som er utgangspunktet for kunnskap. Gjennom informantenes beskrivelser av erfaringer og forskerens fortolkning av de transkriberte intervjuene dannes utgangspunktet for analysen av datamaterialet.

Jeg vil presentere kort noe om den fenomenologiske og hermeneutiske tradisjonen knyttet til forskning.

5.2.1 Fenomenologi

Fenomenologi fokuserer på beskrivelser av hva mennesket erfarer noe som hos Kvale beskrives som livsverden (Kvale, 2010). Edmund Husserl grunnla fenomenologien som filosofi rundt 1900. Den ble senere videreutviklet av blant annet Martin Heidegger. I starten hadde fenomenologien bevissthet og opplevelse som utgangspunkt, men er senere utvidet til å omfatte menneskets livsverden. Formålet med fenomenologiske studier er et ønske om å få kunnskaper og innsikt ut fra fenomener som informanten har erfart i dagliglivet. Ved hjelp av det semistrukturerte forskningsintervjuet har dette studiet forsøkt å fokusere på informantens opplevelser av emnet. Dialogen mellom forskeren og informanten er derfor svært viktig. Forskeren sin forforståelse må komme i bakgrunn slik at informantens beskrivelse av fenomenet kommer i forgrunn. Dette er svært vanskelig, og ulike forskere hevder at dette er umulig. Forskerens forforståelse vil prege spørsmålene og ikke minst tolkningen. Den hermeneutiske posisjonen argumenterer for at det eksisterer en nødvendig forforståelse og at

dette skal tydeliggjøres i forskningsprosessen (Kvale, 2010). Malterud (2003) anbefaler at forskeren skriver ned sin forforståelse og forventninger i forkant av undersøkelsen og at dette presenteres i det skriftlige materialet, noe jeg gjorde overfor mine informanter.

Mark Freeman (2010) hevder at vi lever våre liv i episoder. Handlingen i de episodene som inngår i livet ser vi ikke før etterpå. Repstad (2007) peker på at når man skal gjenfortelle fortiden så er det en fare for at fortiden skal fremtre mer logisk og konsistent enn hva den gjorde den gangen en sto midt oppi hendelsene. Dette er forhold som kan ha gjort seg gjeldende i intervjuene.

Dersom forskeren knytter spørsmålene til konkrete situasjoner og opplevelser er det større mulighet til å få et riktigere bilde av fortiden enn om forskeren ber om mer generelle redegjørelser av hva de selv tror. Fenomenologiens grunnleggende formål er å redusere enkeltindividets personlige erfaringer og opplevelser av et fenomen til en beskrivelse for universelt formål.

Fenomenologisk tilnærming består av 3 sider sier Postholm (2005)

1. Åpen beskrivelse
2. Undersøkelser av essenser
3. Fenomenologisk reduksjon, dvs forskeren vurderer ikke om opplevelsesinnholdet finnes eller ikke

5.2.2 Hermeneutikk

Hermeneutikk er læren om tekstfortolkning. Kvale definerer hermeneutikk slik:

«læren om fortolkninger av tekster innen humaniora; hermeneutisk fortolkning søker å nå frem til gyldige fortolkninger av en teksts mening» (Kvale, 2010:323).

Forståelse bygger alltid på en for-forståelse og en horisont som binder sammen før og nå.

Dette kan bindes sammen i den hermeneutiske sirkel eller spiral. Forskeren fortolker, får ny forståelse, analyserer for igjen å fortolke. Den ene er fortolkerens/forskerens horisont og den andre blir representert gjennom fenomenet som studeres.

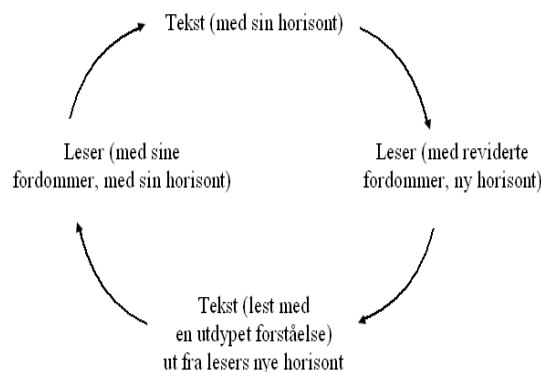
Intervjuene mine ble tatt opp på bånd for senere å bli transkribert. Det transkriberte datamaterialet er teksten forskeren fortolker. Fortolkningsprosessens grunnleggende prinsipper er en stadig veksling mellom forståelse av utsagn og teksten som helhet, på den

måten forstår vi delene i lys av helheten. Tolkningen av intervjuteksten kan ses på som en dialog mellom forsker og tekst. Samtidig vil forskeren gjennom intervjusamtalene vektlegge utsagn fra informanten som grunnlag for sin spørsmålstilling. Kommunikasjonen mellom forsker og den som blir intervjuet blir beskrevet som fortolkninger av første grad av Fangen (2004). Hun beskriver videre hvordan forskeren fortolker informantens fortolkning av situasjonen og bruker benevnelsen fortolkningens andre grad.

Informanten har fortolket sin virkelighet som forskeren gjør sin egen fortolkning av. Forskeren gjør sin vurdering ut fra tilgjengelig informasjon, sin teoriforståelse og erfaringsbakgrunn. Erfaringer som beskrives av informantene blir fortolket ut fra samfunnsvitenskapelig teori. Giddens betegner dette som den dobbelte hermeneutikk (Giddens, 1976).

Den hermeneutiske sirkel er det viktigste begrepet i hermeneutikken og er en betegnelse på den prosessen pågår fra delene av teksten til å forstå helheten av teksten. Samtidig som tekstens helhet påvirker forståelsen av delene. Dette skjer under analysen av de kvalitative intervjuene. Forskeren forsøker å forstå eller fortolke deler av intervjuet i lys av hele intervjuet. Samtidig skjer det en forståelse av delene som igjen kan påvirke forståelsen av hele intervjuteksten.

Illustrasjon av den hermeneutiske sirkel som ²⁹

²⁹ Modellen er hentet fra artikkelen til Krogh m. fl., 1998:251

Ulike teoretikere som knyttes til hermeneutikken er; Gadamer, Dithley, Heidegger, Richouer. Alle disse har blitt preget av Husserls fenomenologi. Richouer blant annet har utviklet sin hermeneutikk gjennom studier av tekster. Richouer peker på at distanseringen mellom informant og leser gjør at teksten får en selvstendighet, en autonomi. Teksten kan derved forstås på nye måter da den står på egne bein. Richouer vektlegger disse begrepene; forklare, forstå og fortolke. På den måten kan teksten studeres som et vitenskapelig fortolkningsobjekt. (Thagaard, 2010).

5.3 Valg av forskningsdesign

Studiet har fokus på unge med funksjonsnedsettelse som avslutter eller har avsluttet høyere utdanning våren 2011. Med unge mener jeg aldersgruppen 23-35 år. På bakgrunn av at jeg ønsket å få kunnskaper om informantenes egne opplevelser knyttet til utdanning og arbeidsliv, var det naturlig å benytte kvalitativ metode. Kvalitativ forskning har som et viktig poeng fleksibilitet. Flexibiliteten viste seg å være viktig ettersom flere av informantene ikke hadde arbeid på intervjutidspunktet. Jeg måtte derfor foreta visse endringer underveis i prosessen. På den måten ble ikke studiet gjennomført på ett tidspunkt, men på flere tidspunkt (Thagaard, 2010). Intervjuene ble tatt opp mens noen av informantene fortsatt studerte, andre var jobbsøkere eller sjekket ut ny jobb. De av informantene som ikke var i jobb avtalte jeg at informantene skulle ta kontakt når de hadde fått tilbud om jobb, slik at jeg kunne foreta et nytt intervju. Dette medførte at to av informantene er intervjuet to ganger. Totalt har jeg derfor åtte intervju av seks informanter. Ettersom intervju nummer to av den ene informanten kom etter at analysen var ferdig har jeg valgt å ta dette med som etterord i oppgaven. På den måten består materialet av sju intervju.

I utgangspunktet ønsket jeg å se på sammenhengen mellom ulike barrierer knyttet til utdanning og arbeidsliv ettersom dette har hatt høy fokus i litteraturen. Underveis i studiet oppdaget jeg at informantene i stor grad fikk innpass i arbeidslivet. Dette medførte at jeg endret problemstilling underveis til å fokusere på *barrierer og suksesskriterier*.

De fleste intervjuene er tatt opp på bånd, mens intervju nummer to for den ene informanten er tatt opp via mailutveksling. Gjennom hele perioden hadde jeg ulik kontakt med informantene på mail, Facebook eller sms.

Metode velges ut fra det som ønskes undersøkt. Likevel er det vurderingene rundt hva som er hensiktsmessig for undersøkelsen som må være styrende for valgene som gjøres, ikke metode-troskap. Dette er det aksept for innenfor kvalitativ forskning. Gjennom samtalene med informantene opplevde jeg at informantene fikk hjelp til å sette egne ord på erfaringer. Enkelte av informantene fikk aha- opplevelser underveis som Thagaard benevner som en bevisstgjøringsprosess (Thagaard, 2010:45).

Studiets mål er å få en beskrivelse av informantenes livsverden slik de forstår den. I analysen vil jeg forsøke å finne en dypere mening i de beskrevne fenomenene. Det sentrale i det kvalitative forskningsintervjuet er den intervjuedes livsverden. Det er deres livsverden som skal beskrives og forstås. Et kvalitativt studie med få informanter krever at forskeren er bevist på hvordan hun behandler materialet. Kvale (2010) trekker frem tre ulike områder som er viktig ved forskning på mennesker; informert samtykke, konfidensialitet og konsekvenser. På bakgrunn av dette valgte jeg å intervju informanter med ulik utdanningsbakgrunn, bosted og funksjonsnedsettelse. Dette medførte en del reising for å få avviklet intervjuene. Intervjuene ble foretatt på nøytrale plasser, ikke på mitt kontor.

Ved bruk av semistrukturert livsverdenintervju ønsket jeg å skaffe erfaringer om den livsverden informantene med henblikk på å fortolke betydningen av fenomener knyttet til utfordringer og suksess hos informantene (Kvale, 2010).

Sammen med fenomenologisk tilnærming knyttet til intervju hvor informantene beskriver sine opplevelser, bruker jeg en hermeneutisk tilnærming i analysen av transkriberingen av informantenes ytringer og handlinger (Thomassen,2006)).

Før jeg kunne starte med å innhente data måtte jeg beskrive hva undersøkelsen skulle gå ut på samt innhente nødvendig godkjenning for undersøkelsen. Prosjektet er meldt til Personvernet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS (NSD) (Vedlegg nr 1).

5.4 Intervjuguide

For å få hjelp med spørsmålene til intervjuguiden tok jeg kontakt med leder av trainee programmet hos Open Mind for å få høre hva deres brukere opplevde av barrierer i møte med arbeidslivet. Med bakgrunn i denne samtalen ble intervjuguiden (vedlegg nr 3) utformet med tanke på å fremskaffe informantenes egne opplevelser av hvilke utfordringer de hadde hatt i utdanning, samfunn og arbeidsliv. Spørsmålene var formulert som åpne spørsmål for å få frem

informantenes egne refleksjoner. Dette ble gjort for å kunne få frem informantens syn og ikke forskerens syn (Thagaard, 2010). Intervjuguiden sendte jeg til informantene på forhånd slik at de kunne se spørsmålene jeg ville stille. Jeg har brukt en enkel intervjuguide som hjelpemiddel for å strukturere intervjuforløpet og for å holde oversikt over emner og spørsmål. Jeg har dokumentert intervjuene i form av lydopptak.

Intervju brukes i mange sammenhenger i samfunnet, blant annet når nyheter presenteres, jobbintervju, underholdningsbransjen etc. Utforming av forskningsintervjuet krever kunnskaper om kommunikasjon, hvordan presentere gode spørsmål, hvilke prinsipper forskeren baserer seg på i oppbyggingen av intervjuet og ikke minst hvordan en god relasjon skapes mellom informant og forsker (Thaggard, 2010). Forskningsintervjuet kan utformes på ulike måter. Jeg valgte å bruke en delvis strukturell tilnærming. Kvale skriver følgende; «*Det semistrukturerte livsverdenintervjuet søker å innhente beskrivelser av den intervjuedes verden med henblikk på å fortolke betydningen av de beskrevne fenomenene... Det er preget av åpenhet når det gjelder endringer i rekkefølgen og formuleringen av spørsmålene*» (Kvale, 2010:138-139).

Under forberedelsen av intervjuene utarbeidet jeg to intervjugudier slik Kvale anbefaler. Den ene med tematiske spørsmål, den andre med intervju spørsmål som tok utgangspunkt i tema og den dynamiske situasjonen (Kvale 2010). Jeg var oppmerksom på hvordan jeg stilte spørsmålene, og benyttet meg av følgende deskriptiv form, «*Hva skjedde da du måtte flytte?*», «*Hvordan var det for deg å oppleve dette?*» Jeg unnlot å bruke spørsmål som, «*Hvorfor tror du dette skjedde?*» ettersom slike spørsmål ikke utløser spontane beskrivelser fra intervjupersonens side. Det er forskerens oppgave å vurdere hvorfor informanten opplever og handler som hun gjør (Kvale, 2010). Ved hjelp av åpne spørsmål mener jeg at svarene blir mer fullstendig og jeg valgte også å endre noe på spørsmålene ut fra hvem jeg intervjuet. Som bakteppe for spørsmålene mine brukte jeg anbefalinger som Kvale har skissert med, introduksjonsspørsmål, oppfølgingsspørsmål, inngående spørsmål, spesifiserende spørsmål, direkte spørsmål, indirekte spørsmål, strukturerende spørsmål, taushet og fortolkende spørsmål (Kvale, 2010). Ordlyden i spørsmålene hjalp informanten med å meddele seg konkret/deskriptivt, hva hun gjorde i den sammenhengen og hvordan det opplevdes å få et slikt spørsmål på jobbintervjuet, hva dette gjorde med henne som person og hvordan ville hun bruke denne erfaringen ved et senere intervju.

Aktiv lytting er viktig for å få en åpenhet som er viktig mellom informant og forsker. I fenomenologien beskrives dette som at forskeren bevarer en holdning preget av maksimal åpenhet overfor fenomenene. Historisk sett har aktiv lytting vært nært knyttet til Carl Rogers. Kvalsund trekker frem følgende, lytting krever oppmerksomhet mot den andre, den andre må få opplevelsen av at intervjueren er genuint interessert i hennes historie. Dette krever respekt og omsorg for den andre, ved at vi bruker ører, øyne, sinn, hjerte og forestillingsevne. Forskeren prøver å fange ordene fra informanten for å kunne oppdage budskapet som er skjult i ordene. Det er viktig at vi ikke legger til, trekker fra eller forandrer noe (Kvalsund, 2003). Kvaliteten på intervjuet er avgjørende for den senere analyseringen, verifiseringen og rapporteringen av intervjuet. Kvale skisserer seks punkter som kvalitetskriterier for et intervju (Kvale, 2010:175).

5.5 Gjennomføring av intervju

Formålet med å bruke intervju er å få en fyldig og omfattende informasjon om hvordan informantens egne opplevelser er av sin livssituasjon knyttet til utdanning og arbeidsliv. Intervju og deltagende observasjon er de to mest brukte metodene innenfor kvalitative framgangsmåter sier Thagaard (Thagaard, 2010). Thagaard peker på at kvalitativ metode er knyttet til hvor tilgjengelige personer er for forskning. Hun sier videre at for marginale grupper kan forskeren bruke lang tid for å skaffe informanter. Dette opplevde jeg i dette studiet. En av informantene ble syk underveis i prosessen og kunne ikke la seg intervju. To var ikke i jobb da det første intervjuet ble gjennomført, men etter seks måneder kunne jeg foreta et nytt intervju for å få svar på hvordan den ene av de to opplevde selve intervjusituasjonen og møte med arbeidslivet (Thagaard, 2010).

Jeg valgte å foreta intervjuene på nøytrale områder og ikke i eget hjem eller på eget kontor ettersom det er viktig at informanten føler seg fri (Thagaard, 2010). Sammen ble vi enige om tid og sted for intervjuet. Jeg fokusert på å leve meg inn i deres situasjon og være aktiv lyttende. Spørsmålene i intervjuguiden ble delvis fulgt samt at jeg kunne komme med oppfølgingsspørsmål underveis ut fra det som kom frem og som hadde relevans til temaet. På den måten fikk jeg utfyllende informasjon om informantens egne opplevelser. Jeg valgte å bruke opptaker slik at jeg ble mer tilgjengelig overfor informanten.

Jeg startet med å småprate for å oppnå god kontakt med informanten. Videre informerte jeg om selve undersøkelsen, bakgrunn for undersøkelsen og litt om meg selv. Informanten fikk

komme med spørsmål til meg slik at eventuelle uklarheter kunne bli oppklart. Informanten ble spurt om det var greit at samtalen ble tatt opp på bånd. Samtlige samtykket og fylte ut samtykkeskjema før selve samtalen (vedlegg nr 4)

På denne måten ble en direkte kontakt etablert mellom informanten og forskeren. Thagaard (2010) peker på at relasjonen mellom forskeren og informanten har betydning for det materialet forskeren får tilgang på. I innsamling av data er forskerens nærhet og sensitivitet overfor informanten viktig og avgjørende for interaksjonen og påvirker materialet.

Informantene fortalte om sine opplevelser knyttet til skole/utdanning, hvem som hadde vært viktige støttespillere, hva som var den viktigste drivkraften for å gjennomføre studier og tanker knyttet til arbeidslivet. Informantenes synspunkter og selvforståelse ble prøvd fremskaffet ved å være aktivt lyttende i intervjusituasjonen. Informantene beskriver utfordringer de har knyttet til studiet på videregående skole, høyere utdanning, overgangen til arbeidsliv og møte med arbeidslivet. Intervjuguiden ble laget ut fra et livsverdensaspekt hvor forskeren forsøker å danne seg en mening om den livsverden informanten meddeler. Intervjuet bærer preg av åpenhet når det gjelder endringer i rekkefølgen av spørsmål. Ved bruk av livsverdensintervjuets åpne fenomenologiske holdning kan forskeren lære av informanten (Thagaard, 2010). Informantene beskrev hvordan viktige hendelser i livet har påvirket utdanning og yrkesvalg, hvor det meningsskapende aspektet ved fortellingen betegnes som plottet (Thagaard, 2010).

Frønes (2001:96) skriver at plottet «*representerer en meningsdannende struktur i en fortelling. Gjennom plottet skapes det mening, årsaker og motivasjon*». Plottet i fortellingene handler om sammenhenger mellom erfaringene informanten har fra sitt liv med funksjonsnedsettelsen og hvordan dette påvirker deres opplevelser i møte med utdanning og arbeidsliv. Analyse av fortellinger kan gi informasjon om hvordan informantene oppfatter seg selv og sine livsbetingelser.

Jeg tilstrebet å være bevisst både blick, tone og mimikk for å kunne følge informantene i deres fremstilling. Grensen mellom det å være privat og personlig kan være vanskelig når en selv har hatt mange av de samme opplevelsene med eksempelvis skole, NAV etc. som informantene fortalte om. Ulempen med dette kan være at jeg tolker ut fra min egen erfaringsbakgrunn og ikke stiller de riktige oppfølgingsspørsmålene noe som igjen kan påvirke resultatet. Jeg forsøkte gjennom oppfølgingsspørsmål å motvirke dette. I en intervjusituasjon har både informanten og forskeren sin forforståelse av temaet som skal

belyses. Forskerens spørsmål vil naturlig være preget av dette. Derfor er det viktig at informanten får muligheten til å komme med sine betraktninger om temaet slik vedkommende forstår det. Det er viktig at forskeren er i stand til å leve seg inn i informantens beskrivelse av sin livsverden. Forskerens fortolkning av intervjuet foregår på en beskrivende måte ved å formulere muntlig tale til skriftlig språk. På den måten innhenter forskeren kunnskap (empiri) på et refleksivt fortolkningsnivå. Ofte skjer denne fortolkningen etter at intervjuene er ferdige og på den måten bidrar forskeren til nye fortolkninger som går bak informantens meningshorisont. En ny forforståelse oppstår for forskeren som oftest etter at intervjusituasjonen er over. Etter intervjuet eller samtalen som jeg også vil beskrive dette som, fikk informanten muligheter til å føye til eller komme med egne kommentarer. Noen av disse kommentarene ble transkribert, andre ikke. Etter intervjuet skrev jeg ned stikkord som jeg opplevde som viktige der og da. Etter at intervjuet var avsluttet ble intervjuet transkribert (Kvale, 2010). Intervjuene varte fra 1 til 2 timer.

I avslutningen av intervjuet var det viktig å få frem om informantene hadde synspunkter på selve intervju spørsmålene og om de hadde noen innvendinger eller tilleggsspørsmål i forbindelse med disse. Noen av informantene valgte å gi tilleggsinformasjon som er inkludert i studien.

På grunn av at intervjuene ikke ble gjennomført på samme tid fikk jeg tid mellom hvert intervju til å reflektere over de utsagn som informantene kom med. Jeg erfarte slik Thagaard beskriver den kvalitative prosessen som en flytende overgang mellom innsamling av data og analyse (Thagaard, 2010). Jeg prøvde å være tro mot hovedtemaene i intervjuguiden slik at jeg fikk utdypet de samme temaene

Etter at analysen av dataene var ferdig fikk jeg beskjed om at den av informantene som i analysen ikke har fått jobb, nå var tilbudt et vikariat. Vedkommende ønsket å dele sine erfaringer med meg fra jobbsøkerprosessen. Dette har derfor blitt en del av etterordet i oppgaven.

5.6 Transkribering av funn

Transkribere betyr å transformere, det vil si å skifte fra en form til en annen. I denne sammenhengen fra talespråk til skriftspråk. I en transkribering blir samtalen som er en relasjon mellom to mennesker fiksert i skriftspråk. Den skrevne fortellingen som er en

oversettelse fra en narrativ form – muntlig diskurs- til en annen narrativ form – skriftlig diskurs. Konstruksjonen underveis krever en rekke vurderinger og beslutninger av forskeren. Samtalene ble tatt opp på bånd og transkribert så raskt som mulig etter intervjuet. Den ene samtalen tok lengre tid enn planlagt slik at jeg måtte skrive noe for hånd underveis og umiddelbart etter at intervjuet var ferdig.

Det å kunne ta opp samtalen gjør det enklere å ha fokuset på den andre, informanten. På båndet kan pauser og tonefall registreres, mens ansiktsuttrykk, blikk, gester eller åndedrett ikke lar seg registrere. Opptakene ble overført til en datamaskin slik at de ble lettere å transkribere og analysere.

I transkriberingen av intervjuene skjer det en strukturering av samtalene som gjør det enklere å finne meningsinnhold og grunnlag for analyse. Kvale (2010) påpeker at denne transkriberingsprosessen bidrar til at analysen starter allerede under intervjuet.

På grunn av anonymisering har jeg valgt å bruke bokmål. Dette kan påvirke validiteten ettersom språklig stil for transkripsjon reiser spørsmål ved om hva som utgjør en gyldig overføring fra muntlig til skriftlig form (Kvale, 2010). Jeg har valgt å ikke fokusere på tekstens bokstav, men tekstens «ånd». Hermeneutisk teksttolkninger har ofte involvert en idealistisk og individualistisk fokusering på personens opplevelser og intensjoner (Kvale, 2010).

Jeg valgte å ikke transkribere ordrett med hm, sukk etc, men mer til en fortelling hvor jeg knyttet mine egne notater fra samtalen inn. Etter at jeg hadde transkribert ned fortellingene hørt jeg igjennom lydopptaket flere ganger for å danne meg et inntrykk av selve intervjusituasjonen og kulturen som intervjuet ble foretatt i. Etter at transkriberingen ble gjort hadde jeg over 100 sider med tekst som skulle analyseres. Meningsinnholdet skulle da analyseres og tolkes.

5.7 Koding og kategorisering av funn

Informantenes fortellinger kan forstås som hendelser beskrevet i en rekkefølge som har gitt mening. Beskrivelser av yrkesforløp har ofte form av fortellinger (Thagaard, 2010).

Tidsdimensjonen er her vesentlig ettersom fortellingen organiseres med en begynnelse med grunnskolen og videregående skole, etterfølgende hendelse er høyere utdanning for til slutt å beskrive møte med arbeidslivet. Søken etter mening handler om å finne noe som viser et

mønster (Postholm, 2005). Informantenes beskrivelser av hendelsene gir opplysninger om viktige hendelser som gir mening.

Jeg velger å kombinere personsentrert og temasentrert tilnærming. Jeg valgte derfor å skifte fokus gjennom analysen fra fokus på den enkelte til fokus på det tematiske ettersom tematisk tilnærming gir større grad av oversikt over mønster i materialet. Jeg ønsket å få frem informantenes egne meninger knyttet til utdanning og arbeidsliv. Fokuset ble rettet mot innholdet i teksten, ikke hvordan informantene uttrykket seg. Etter å ha lest gjennom materialet stilte jeg meg noen spørsmål slik Silverman anbefaler (2006:153). Sentrale enheter i materialet ble understreket og tematisert. For å unngå at jeg ikke ivaretok et helhetlig perspektiv fokuserte jeg på å samle inn informasjon fra hver informant under hvert tema. For å skape en helhet vurderte jeg sammenhengen temaet var tatt ut fra. Hvert enkelt intervju ble vurdert opp mot intervjuet som helhet. Informantenes beskrivelser av opplevelser knyttet til tilretteleggingsbehov i studiet ble vurdert i forhold til opplevelser knyttet til f.eks. tilretteleggingsbehov i arbeidslivet. Deler og helhet skiftet plass.

Temasentrert tilnærming er basert på at teksten inndeles i kategorier (Thagaard, 2010). Disse kategoriene representerer temaer som er sentrale i undersøkelsen. Første trinn blir å finne frem til temaer som informantene berørte under intervjuene.

Thagaard (2010) hevder at fortolkning er en gjennomgående aktivitet under hele forskningsprosessen. Hun hevder at forståelsen av data utvikles hele tiden. Hun sier at tolkning og analyse er to sider av samme sak fordi man ikke kan beskrive og kategorisere uten å fortolke. Dette støtter jeg meg til, og jeg mener dette er en viktig bevissthet å ha med seg i prosessen. Man kan si at forskeren påvirker forskningen under hele prosessen med sine fortolkninger (Thagaard, 2010). Ut fra en fenomenologisk basert meningsfortetting er det viktig at forskeren får rikholdige og nyanserte beskrivelser av fenomenene som skal undersøkes for å skaffe seg et helhetsinntrykk.

Gjennom å lese gjennom de transkriberte intervjuene flere ganger fant jeg begreper i teksten som var relevant for problemstillingen og forskningsspørsmålene. Dette er dekontekstualisering av teksten (Thagaard, 2010). Temaene kategoriene omhandler settes inn i en teoretisk sammenheng og de meningsbærende enhetene ble deretter systematisert og fargekodet. Dette betyr at sitater knyttet til de ulike temaene fikk hver sin farge. På denne måten ble alle sitatene som hadde noe til felles samlet. Meningsfortettingen medfører at lange

setninger blir komprimert til få ord (Kvale, 2010). På den måten ble lange intervjuutsagn redusert til noen få enkle kategorier. Thagaard (2010) benevner dette som tematisering, der jeg finner uttalelser som handler om det samme og plasserer de sammen i grupper. Jeg har valgt å kombinere temasentrert og personsentrert tilnærming. Personssentrert tilnærming gir muligheter for en mere nyansert opplevelse av situasjonen hos den enkelte informant.

Jeg ønsket å bruke hermeneutiske prinsipper for fortolkning av teksten. I hermeneutisk fortolkning er det en kontinuerlig frem- og tilbakeprosess mellom deler og helhet som er en følge av den hermeneutiske sirkel. Denne sirkelen åpner opp for en stadig dypere forståelse av meningen. Videre slutter meningsfortolkningen når forskeren har nådd frem til en «god gestalt» slik Kvale beskriver (Kvale, 2010). Temaene ble formet med utgangspunkt i kategoriene fra kodingen, og gitt mening gjennom relevant teori; teori om mestring, identitet og sosial kapital.

5.8 Reliabilitet og validitet

Reliabilitet og validitet er kjente begreper med hensyn til spørsmål som gjelder pålitelighet og gyldighet i et forskningsarbeid. Ringdal sier at høy reliabilitet er en forutsetning for høy validitet. Her betegnes reliabilitet som et empirisk spørsmål mens validitet i tillegg krever en teoretisk vurdering. Det er omdiskutert om reliabilitet og validitet har relevans for kvalitative data (Ringdal, 2009). Overførbarhet knyttes til om denne undersøkelsens tolkninger kan overføres til andre sammenhenger (Thagaard 2010).

Når det gjelder pålitelighet, så kan det forekomme feilkilder i transkriberingen av intervjuene. Forskning har vist at to personer som skal transkribere et intervju bruker komma og punktum ulikt slik at innholdet kan bli forstått på ulike måter. Jeg valgte å bruke bokmål i transkriberingen for å gjøre teksten mest mulig likt ettersom enkelte av informantene snakket nynorsk eller bokmål. Det som er styrken i datafunnene er sitater som fungerer som nøkler til å beskrive informantenes erfaringer utdanning og arbeidsliv. Meningsinnholdet i datafunnene fungerer som tolkninger rundt sitatene. Til sammen danner tolkning og sitater helhet og forståelse i datamaterialet som igjen bygger på teori og refleksivitet. Forholdet mellom forsker og informant er kjennetegnet ved både nærhet og distanse. En viss nærhet til informantene bør det være samtidig som man må trekke seg tilbake og fortolke feltet utenfra. Det vil si at jeg har forsøkt å ha nærhet til å forstå informantenes meninger og opplevelser i

intervjusituasjonene. For å oppnå distanse har jeg forsøkt å beskrive meningen informantene har uttrykt gjennom bruk av teori og refleksive tolkninger.

Denne undersøkelsen ønsker for det første å gi anledning til ny innsikt og muligens endringer hos dem undersøkelsen omfatter. Den andre anvendelsen er at andre får en dypere innsikt i fenomenet som i noen tilfeller kan brukes til å iverksette innsats overfor unge med funksjonsnedsettelse.

Fra utforming av prosjektskisse, utforming av intervjuguide, intervju med informantene og analysestrategien har jeg prøvd å ha en rød tråd i oppgaven. Imidlertid kan mine oppfatninger, tolkninger og forståelser være en skjevhet i studien. Mens intervjuene pågikk, ønsket jeg ikke å bryte for ofte inn i intervjuene slik at informanten kunne formidle fritt om tema.

En annen skjevhet kan være at utvalget ikke er representativt for unge med funksjonsnedsettelse ettersom det er bare kvinner og alle har høyere utdanning eller er i gang med å skaffe seg høyere utdanning.

Min forforståelse kan også ha påvirket fremgangsmåter i oppgaven. Det gjelder for eksempel valg av teori, metode og analysestrategi og dermed også resultatpresentasjonen. Imidlertid har jeg forsøkt å fremstille dette slik jeg tolker datamaterialet, med bakgrunn og utgangspunkt i informantenes meningsinnhold. Fortolkning kan gi grunnlag for overførbarhet som også kan være relevant i andre sammenhenger (Thaagaard, 2010). Overførbarhet er et kriterium som innebærer en vurdering av om resultater oppnådd i en kontekst kan overføres til beslektede kontekster. I denne studien gjelder dette spesifikt for politikere, ansatte i skoler og NAV som møter barn og unge med funksjonsnedsettelse.

Ofte har forskning avdekket problemer. Denne studien viser at noen lykkes og kanskje kan dette være til hjelp for å forstå hvilke tiltak som må settes inn før utdanningen er ferdig. Oppgavens etterprøvbarehet trenger ikke å være gyldig ved senere undersøkelser eller videreutvikling av tema. Begrunnelsen er at samfunnet utvikler seg raskt i takt med teknologiske, politiske og samfunnsmessige strukturer. Gjennom arbeidet med masteroppgaven har jeg imidlertid ikke funnet at samfunnsutviklingen de siste tiårene har bidratt til store endringer på dette området.

5.9 Anonymisering og etiske betraktninger

For å ivareta konfidensialiteten blir ikke funksjonsnedsettelse, yrkesutdanning eller studiested koblet sammen. Det var viktig for å unngå at noen av informantene kunne bli gjenkjent ettersom noen av informantene har spesiell funksjonsnedsettelse og yrkesutdanning. Miljøet i Norge er svært lite og gjenkjenningsgraden kan derfor være stor. Chreswell (2007) anbefaler at en ikke bruker for personlige uttalelser noe jeg mener at jeg har ivaretatt. Leseren kan derfor oppleve å få for liten innsikt i detaljer og dermed miste noe av forståelsen, men det er vurdert opp mot informantenes behov for å være anonyme. Under en samtale kommer en tett inn på hverandre og intervjusituasjonen gir rom for personlige ytringer fra informant og forsker. Det ble derfor avtalt hva som skulle være en del av besvarelsen, og hva som ikke skulle være med. Ytringer informanten har kommet med og som hun ønsker å få slettet, ble slettet.

Informert samtykke innebærer at informanten skal informeres om undersøkelsens mål. Informantene ble orientert om at hun ikke behøvde å svare på spørsmålene dersom hun syntes de ble for personlige. Videre fikk informanten beskjed om at hun kunne trekke seg når som helst fra undersøkelsen. Informantene fikk også tilbud om å lese gjennom oppgaven før den ble trykket.

Informantene ga uttrykk for at de var glade for å kunne delta i studiet og at slike studier var viktige. Enkelte av informantene opplevde at de ikke tidligere hadde reflektert over alle de områdene intervjuet dekket noe de syntes var positivt for egen utvikling og forståelse. Kvale (2010) peker på at forskeren har ansvaret for å legge til rette for at studiet ikke er en ulempe, men en fordel for mennesket. I en intervjusituasjon kan forskeren oppleve at det som blir sagt verbalt ikke samsvarer med kroppsspråket til informanten det vil si motstridende budskap. Her må forskeren overveie de etiske konsekvensene ved å påpeke dette overfor informanten (Thagaard 2010). Informanter kan få problemer etter intervjuet noe som ikke er etisk forsvarlig.

Studiet vil være et innblikk i informantenes egne opplevelser av hvilke utfordringer de har møtt og hva som har hjulpet dem dit de er i dag. Forskeren må derfor prøve etter beste evne å gjengi det informanten prøver å formidle.

Datamaterialet blir forsvarlig oppbevart i tråd med Personvernlov og Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsfag, jus og humaniora.

6.0 Erfaringer fra skole og høyere utdanning

Under dette kapittelet blir funn knyttet til skole og høyere utdanning drøftet og analysert.

Skole blir brukt som begrep på både grunnskole og videregående. Utdanning brukes på høgskole- eller universitetsutdanning. Analysen er basert på seks informanter hvor fem har avsluttet sin høyere utdanning. Den sjette informanten avslutter sin bachelorutdanning våren 2012 og har søkt videre på masterutdanning. Alle informantene har gjennomført videregående skole med studiekompetanse, to på yrkesfaglig studieretning og de øvrige fire på studiespesialisering. Det er mulig å søke om spesiell vurdering ved inntak til høyere utdanning, noe flere av informantene har gjort.

Fem av informantene har gjort et omvalg før de startet på nåværende utdanning.

«Da jeg ble 20 år så jeg mere hva som var realistisk for meg»

Utsagnet tolker jeg som et uttrykk for en modningsprosess og en realitetsutvikling i møte med utdanningssystemet i høyere utdanning knyttet til deres funksjonsnedsettelse.

I denne studien har 3 av informantene utdanning på masternivå. Alle som har avsluttet sin utdanning er i arbeid. Grue (2001) mener at unge med funksjonsnedsettelse bør satse på høyere utdanning. Dette støttes av Hansen (2003) som mener at desto høyere utdanning desto bedre muligheter på arbeidsmarkedet. Høyere utdanning viser seg å øke mulighetene for sysselsetting.

Fire av informantene var i arbeid da analysen ble foretatt. Den femte som hadde avsluttet sin utdanning våren 2011 og har i ettertid fått seg arbeid. Hennes opplevelser knyttet til siste jobbintervjusituasjonen er beskrevet i etterordet.

Jeg presenterer funnene knyttet til utdanning tematisk. Jeg starter med funn fra skole deretter tar jeg for meg funn knyttet til høyere utdanning. Sentrale elementer i materialet er tematisert. Følgende tema er kategorisert: selvforståelse, utfordringer og støttespillerne. Funnene ble drøftet og analysert etter hvert med utgangspunkt i teori presentert i kapittel 2-4.

6.1 Tema: Selvforståelse

Alle informantene var opptatt av å formidle at de var flinke på skolen og

høgskolen/universitetet, men det var ikke alltid like enkelt å få vist at de var flinke.

Helsesituasjonen og andre faktorer bidro til å skape utfordringer. Dette har ikke hindret dem i å stå på og nå sine mål, men det har krevd mye av dem.

6.1.1 «Jeg er flink»

Møte med skolen.

Ønsket om å vise at de var flinke på skolen og i høyere utdanning har vært en utfordring for mange av informantene. «Flink» fremsto som et av de viktigste funnen i undersøkelsen.

Jeg har plassert flink under kategorien selvforståelse. Informantenes ønske om å presentere at de er flinke synliggjør at det har vært utfordrende for dem å få visst i skole og utdanning.

Utsagn som er relatert til «flink» vil bli presentert med kommentarer etter hvert utsagn.

Flere av informantene hadde vedtak om spesialundervisning i skolen, noe de hadde ulike erfaringer med. Spesialundervisningen var for enkelte en ekstra utfordring og vil bli berørt under temaet, utfordringer.

I videregående skole og høyere utdanning opplevde informantene økt fokus på karakterer, og presset økte med tanke på høyere utdanning og muligheter på arbeidsmarkedet. Noen av informantene opplevde at resultatene fra videregående skole ikke samsvarte med deres egen forståelse av faglig kapasitet.

«Du skjønner jeg ble syk i løpet av videregående skole. Hadde mye fravær fra undervisningen og måtte ta videregående skole over fire år. Ikke alle lærerne var like flinke til å legge til rette undervisningen selv om jeg hadde vedtak om spesialundervisning. Jeg fikk derfor ikke den samme undervisningen som mine medelever. Eksamen ble utsatt, og den fikk jeg ikke tatt før et år etter at undervisningen var avsluttet.»

Informanten ønsket å prestere ut fra sine faglige forutsetninger. Hun opplevde at videregående skole ikke la til rette slik at hun fikk vist sine kvalifikasjoner på best mulig måte. Når eksamen avholdes et år etter at undervisningen er gitt, er det naturlig å forstå at det kan være vanskelig å prestere. Hadde skolen lagt til rette for ekstra tid til repetisjon kunne hun sannsynligvis mestret eksamen bedre og opplevd at hun fikk visst sine kvalifikasjoner. Hun opplevde dette svært urettferdig. Funksjonsnedsettelsen gjorde det utfordrende i å få vist sine

faglige kvalifikasjoner. Poengsummen fra videregående skole har betydning for om elever kommer inn på aktuelle studier. Hun kunne ha søkt om opptak på spesielle vilkår, men dette opplevde hun samtidig som stigmatiserende. Hun ønsket å bli vurdert som alle andre. Jeg tolker hennes ønske om å bli vurdert som alle andre ved opptak til høyere utdanning som et ønske om å ha minst mulig fokus på funksjonsnedsettelsen. Hun ønsket å fremheve sine kvalifikasjoner som gode nok for det studiet hun ønsket å starte på. Hun ønsket å presentere seg som «flink» og opplevde derfor at hun måtte nedtone funksjonsnedsettelsen.

En av de andre informantene beskriver oppfølgingen i grunnskolen som meget god. Hun opplevde at lærerne la til rette undervisningen og hun fikk prestere ut fra sine faglige kvalifikasjoner. Endringen for henne kom i møte med videregående skole. Lærerne fulgte ikke opp vedtak om tilrettelegging. Mikrofon som lærerne skulle benytte ble ikke slått på. Hver time måtte hun minne lærerne om sitt behov.

*«Jeg bruker høreapparat og det var installert teleslynge på videregående skole. Jeg måtte legge den på kateteret, men lærerne brukte den ikke allikevel. Mikrofonen måtte jeg minne lærerne på å slå på, **hver** time! Lærerne glemte å ta den på seg eller slå den på».*

Skulle hun få med seg undervisningen var hun avhengig av at lærer brukte mikrofon og bidro til at hun fikk med seg hva medelever sa. Hun forteller videre at hun ble svært lei av spesialundervisningen ettersom hun måtte ta så mye ansvar selv. Erfaringen informanten hadde med tilrettelegging medførte at hun valgte å ikke søke om tilrettelegging av undervisningen da hun ble student.

Lærernes manglende bruk av hjelpemidler tolker jeg som en negativ holdning til elever med spesielle behov. Informanten problematiserte ikke dette selv, hun sier følgende:

« Jeg brukte ikke tid på å reflektere rundt det. De syntes sikkert det var i veien»

Informanten prøver å forholde seg til lærernes manglende tilrettelegging som et problem læreren har;

«tungvint med mikrofon».

Hun ønsket ikke å si noe om at dette påvirket henne psykisk. Hun sier videre:

«Jeg ble ikke så aktiv i timene. Hørte ikke hva medelevene sa...trivdes ikke så godt på videregående skole».

Jeg mener at informanten prøver å bortforklare lærerens manglende tilrettelegging, og tolker hennes nedtoning om tilrettelegging som en fortrenning av situasjonen. Opplevelsen forsterker hennes funksjonsnedsettelse og dette ønsker hun ikke fokus på. Hennes

selvforståelse som «flink» elev blir truet ettersom hun ikke mestrer den muntlige delen av undervisningen.

Opplevelsen av å bli inkludert handler om å bli anerkjent av de andre. Opplæringsloven gir skolen ansvar for å gi elevene like muligheter for å utvikle evner og anlegg i samarbeid med andre (Opplæringslovens §1-2). Informanten beskriver en situasjon som medfører at hun ikke får ta del i den muntlige delen av undervisningen og derav manglende trivsel. På grunn av manglende tilrettelegging fra lærerne i videregående skole ble nedsatt hørsel en barriere for å utvikle samspill med medelever i klassen. Medelevene kan dermed tro at hun ikke har faglige kvalifikasjoner ettersom hun ikke er aktiv i timene. Medelever har ikke kunnskaper om medelevers utfordringer.

Hørselshemming er en funksjonsnedsettelse som ikke nødvendigvis er synlig. «*Jeg ble ikke så aktiv i timene*». Hun opplevde at hun ikke fikk vist sine kunnskaper overfor lærerne eller medelevene på grunn av den manglende tilretteleggingen. Her har skolen et klart juridisk ansvar. Manglende tilrettelegging kan medføre at motivasjon for skole og utdanning blir redusert. Denne informanten opplevde at hun ikke trivdes på videregående skole og hun hadde liten kontakt med medelevene. Hun fikk ikke utviklet sine sosiale sider som også er viktig i møte med samfunnet. Hun tilpasset seg situasjonen og valgte å bli «usynlig». Hennes selvforståelse ble truet i møte med tilretteleggingstiltak som økte barrierene for å vise sine kvalifikasjoner.

En av de andre informantene opplevde tilretteleggingen i grunnskolen som stigmatiserende.

«Jeg måtte være i mindre grupper, lærerne var på meg hele tiden. Jeg orket ikke å ha lærerne over meg så jeg valgte å slå av høreapparatet på videregående skole».

Lærerne var pliktoppfyllende og fulgte opp vedtakene i grunnskolen, men måten det ble gjort på opplevdes stigmatiserende av henne. På videregående skole ble manglende bruk av hjelpemidler brukt mot henne. Hun fikk beskjed om at hun måtte være aktiv dersom hun skulle få høyere karakter i faget. Skulle hun vise at hun var «flink» måtte hun delta på lik linje med alle andre. Lærernes tilrettelegging i grunnskolen hadde sannsynligvis gitt henne en opplevelse av å bli stigmatisert. Denne opplevelsen av å være annerledes truet hennes egen opplevelse av å være «flink». Stigma som informanten blir utsatt for, kan ha medført at hun ønsket å skjule sine behov i videregående skole. Stigmatiseringen fulgte hennes funksjonsnedsettelse og hun blir «den hjelpetrengende». Dette står i kontrast til hennes egen

forståelse som «flink». Ved å velge bort hjelpemiddel fikk hun ikke vist hvor flink hun var ettersom hun ikke hørte ikke hva medelever eller lærere sa. Hjelpemidler kan oppleves som et ekstra stigma. Ved å holde sin funksjonsnedsettelse skjult kan personen bli sett på som «normal». Hun prøvde å tone ned funksjonsnedsettelsen, men opplevde samtidig at hun ikke får vist sine faglige kvalifikasjoner. Selvforståelsen blir truet og hennes selvbilde kan trues.

Møte med høyere utdanning

Alle overganger skaper utfordringer i livet. Informantene som hadde synlige funksjonsnedsettelse strevde mer med overgangen enn de øvrige informantene. Synlige funksjonsnedsettelse som rullestol og et annerledes utseende opplevdes truende. Erfaringer fra grunnskolen med mobbing, på videregående skole hadde noen opplevd utestengning. De hadde opplevd ulike slengord; «hemmet», «dum». Dette var med på å skape spenninger i møte med nytt miljø. Informantene forteller om ulike hendelser som har satt sine spor.

«Ville de bli godtatt? Ville noen snakke med dem? Hva med bolig?»

Erfaringer med sosiale nettverk var blandet. De hadde kommet inn på det studiet de hadde ønsket seg, men hvordan skulle de presentere seg overfor medstudenter? Jeg tolker erfaringene med kommentarer fra medelever, tilretteleggingen i skolen og opplevelsen av å være annerledes som en trussel mot identiteten.

Identitet dannes i møte med andre ved at en blir bekreftet. Bekreftelser eller mangel på bekreftelser som informantene hadde opplevd i møte med skole og samfunn var en trussel mot deres egen forståelse. Hvordan skulle de få presentert at de var «flinke»? Undervisningen i høyere utdanning var i hovedsak forelesninger. Informantene som opplevde at lærerne i videregående skole ikke brukte mikrofon valgte å skjule sine spesielle behov i høyere utdanning. En av dem sier følgende:

«Jeg satte meg fremst i forelesningssalen på høgskolen slik at jeg hørte og kunne lese på munnen. Hadde derfor ikke behov for mikrofon. Jeg fikk gode karakterer»

I høyere utdanning blir ikke muntlig aktivitet vektlagt slik det blir gjort i videregående skole. Studenter kan sitte i forelesningssalen uten å skulle svare på spørsmål fra foreleser.

Medstudentene registrer ikke nødvendigvis hvem som ikke er aktive. På en forelesningssal er det mulig å «skjule» seg. Informanten forteller videre at hun hadde liten kontakt med medstudenter. Hun forteller at hun måtte konsentrere seg for å følge med på forelesningene ettersom hun valgte å ikke synliggjøre at hun brukte høreapparat.

Hun understreker «*Jeg fikk gode karakterer*». Jeg tolker hennes valg som et ønske om å beskytte sin selvforståelse. «*Flink*» var en kapital hun ikke skulle gi slipp på. Karakterene ga henne mestringsfølelse og styrket hennes selvforståelse. Usynliggjøringa av de spesielle behovene krevde ekstra mye av henne, men hun mestret målene sine. Informanten valgte å ikke bruke energi på et «prosjekt» overfor forelesere som ikke la til rette. Det samme forteller andre informanter som er mye borte fra undervisningen på grunn av sin funksjonsnedsettelse,

«orker ikke å mase om at fagstoffet må legges ut på Itslearning»

På grunn av mye fravær fra forelesninger hadde informanten hatt stort utbytte av at forelesninger ble lagt ut på Itslearning³⁰. Itslearning kunne de nå om de var på sykehus eller hjemme. Når lærere ikke legger ut, blir dette en utfordring. Fagbøker er tilgjengelig, men lærernes vektlegging av deler av stoffet og egne kommentarer er viktige for forståelsen. Informantene som har vært mye syke opplevde at dette påvirker deres prestasjoner. Dette påvirker deres prestasjoner og informantene opplever at funksjonsnedsettelsen blir en hindring mot gode karakterer.

Dette medførte ofte at de måtte ta opp igjen eksamener, ettersom de ikke var fornøyde med karakteren «C». Karakterene blir en måte å kommunisere overfor medstudenter og andre at «jeg er flink». Redselen for å bli stemplet som «utviklingshemmet» var bakgrunn for at hun måtte ha gode karakterer. Jeg tolker informantenes fokus på gode karakterer som et bevis på at de er «*normale*». Karakterene hjelper dem å nedtone funksjonsnedsettelsen.

Flere forteller om mye arbeid for å bevise at de er flinke overfor seg selv, men også overfor medstudenter.

«Jeg har stått på for å få gode karakterer gjennom hele studietiden. Jeg har erfart at medstudenter ser på meg som «dum»... Mange tror at jeg er dum fordi jeg ser annerledes ut... Jeg sier ikke at jeg har et syndrom!»

Flere av informantene hadde synlige funksjonsnedsettelser. Et annerledes utseende opplevdes som en ekstra barriere i møte med skole og høyere utdanning. Denne barrieren var de redd for skulle påvirke deres muligheter på arbeidsmarkedet. Det ble derfor svært viktig å vise at de hadde gode faglige kunnskaper.

Under samtalene fremhever alle at de har satset på å få gode resultater. Fra andre har de fått høre at karakteren «C» ikke er akseptabel dersom de skal få den jobben de aller helst ønsker seg.

³⁰ Itslearning består av en rekke verktøy som hjelper lærere og studenter gjennom hele læringsprosessen

Informantene består av to grupper når det gjelder utfordringer knyttet til helsesituasjonen og det å prestere. Den ene gruppen har en stabil funksjonsnedsettelse den andre gruppen en ustabil funksjonsnedsettelse. Med «ustabil funksjonsnedsettelse» mener jeg personer som f.eks har en hjertesykdom. Medfødt hjertesykdom kan plutselig endre seg på grunn av en forkjølelse eller bli dramatisk forverret og krever nye operasjoner. Nedsatt hørsel betegner jeg som en «stabil funksjonsnedsettelse». De med en ustabil funksjonsnedsettelse har de største utfordringene når det gjelder å skulle prestere på eksamener og gjennomføre sine studier på normert tid.

«Det var veldig slitsomt å skulle ta mange eksamener på kort tid etter at jeg hadde vært syk. Enkelte eksamener fikk jeg ikke tatt før neste skoleår da det ikke var «konteeksamen». Ikke enkelt å få gode karakterer når jeg må ta fire eksamener på under to uker»

Informantene opplever at eksamensordningen er en utfordring for deres selvforståelse, «Jeg er flink». De forsøkte etter beste evne å prestere, men får ikke «A» eller «B» som de mener er avgjørende for å få seg jobb. Denne forståelsen av at de må ha toppkarakterer skaper bekymringer og truer selvbildet. «*Er de flinke nok?*»

Identiteten til informantene ser ut til å være knyttet opp mot det å være flink på skolen. Gode resultater er med på å kompensere for et annerledes utseende. Denne måten å fremheve at «jeg er god i noe» påvirker selvfølelsen og spesielt gjelder dette personer med funksjonsnedsettelse som daglig møter hindringer og motgang. Det å være flink kan ha en kompenserende effekt og en motvekt til det å være annerledes.

Tøssebro & Ytterhus (2006) peker på at det å bli oppfattet som «god nok» er av avgjørende betydning for barn, ikke minst for barn med funksjonsnedsettelse som opplever hverdagen sin strevsom. Informantene strever med å vise at de er «god nok», noe som skaper utfordringer for dem. I deres øyne er de ikke «gode nok» før de har fått de beste karakterene (Tøssebro & Ytterhus (2006) . Det er stor sannsynlighet at dette kan være viktig i møte med en fremtidig arbeidsgiver. Arbeidsgiverne har mange søkere å ta av og dersom unge med funksjonsnedsettelse skal konkurrere seg inn hos en arbeidsgiver må de vise til gode prestasjoner.

6.2 Tema: utfordringer

6.2.1 «Jeg ga ikke opp»

Under temaet «Jeg ga ikke opp» knyttes funnene i hovedsak til høyere utdanning. Dette er rettet mot det å gjennomføre studiet med de utfordringer dette medførte på det organisatoriske planet. I høyere utdanning opplevde mange av informantene at de måtte ta mere ansvar selv for å be om hjelp til tilrettelegging av undervisningen. I grunnskolen og videregående skole var det enklere ettersom de som hadde behov for spesialundervisning i stor grad fikk dette gjennom vedtak fra PPT.

I høyere utdanning er tilretteleggingen ikke så klart definert. Flere av informantene har derfor måttet kjempe for å få tilgang på de rettigheter de mener at de har krav på. Dette har medført utallige legeerklæringer og mye tid som de skulle ha brukt på studiene.

«Jeg ga aldri» opp har vært gjennomgangstonen når informantene har beskrevet sin utdanningsperiode i høyere utdanning. Målet var å fullføre studiet de hadde startet på. For å nå dette målet var de avhengige av støtte fra andre. Dette er nærmere beskrevet i 6.3.

Ulike utsagn beskriver utfordringer som informantene har møtt.

Utsagnet fra en av informantene forteller om at studiet var slitsomt, men hun ga ikke opp;

«Det var slitsomt, kostet mange tårer, men jeg måtte prøve å gjøre meg ferdig. Jeg ville jo ha en utdanning!».

Dette utsagnet gjenspeiler flere av informantenes erfaringer i høyere utdanning. Det var slitsomt å skulle ta vare på egen helse, få tilgang på rettigheter, gjennomføring av eksamener og samtidig være «flink».

En av informantene som jeg tidligere har nevnt i denne studien studiet ble alvorlig syk under studiet. Hennes funksjonsnedsettelse ble forverret og det var behov for å endre studieplanen.

«Men tilretteleggingen, Unni, den var elendig. Elendig! Jeg hadde individuell studieplan, bare ord. Jeg måtte søke, ringe rundt for å skaffe attester ha møter, legeerklæringer... Alt dette tok tid og krefter. Krefter som jeg ikke hadde. Et eksempel. Jeg har vedtak på at det faget jeg nå skulle ta eksamen i skal jeg levere inn skriftlig, men så fikk jeg telefon om at det ikke gikk, ingen spesiell tilrettelegging der, og må reise til Vedtaket er ikke verdt noe! Jeg orket ikke enda en fight!»

Vedtaket om alternativ vurdering ble vedtatt, men forkastet rett før eksamen. Hun omtaler sine rettigheter slik hun selv uttrykte det «ikke verdt papiret det var skrevet på». Under samtalen kunne jeg føle hennes oppgitthet over å skulle kjempe for sin egen utdanning, men som hun selv sa «jeg gir meg ikke». Hun skulle ikke gi opp ved målstreken og erfaringer fra en

vanskelig tid hadde lært henne å kjempe. «Stå- på-viljen» hun hadde utviklet ga henne et nytt gir. Hun hadde ikke mestret dette alene uten den støtten hun hadde i foreldre og NAV sin kontaktperson.

Denne uforutsigbare hendelsen kunne ha medført at denne informanten ikke hadde gjennomført sin siste eksamen. Hun hadde brukt 8 år på sin masterutdanning og hadde kun en «hengeksamen» igjen. Denne «lille» eksamen kunne blitt hennes tap av utdanning. Støtten hun fikk fra familie og kontaktperson i NAV virker som å ha vært avgjørende for at hun mestret å gjennomføre studiene. Hun orket ikke å kjempe mot en studieordning som jobbet mot henne. Dette kunne resultert i at hun ikke hadde fått sitt vitnemål.³¹

Informanten synliggjorde sine behov, men dette ble ikke tatt til følge. Lov om universiteter og høyskoler pålegger skolene å legge til rette for studenter med særskilte behov, men loven er veldig «rund» og mye overlates til lærestedet. Studenter med funksjonsnedsettelse er ingen homogen gruppe og det vil derfor alltid være behov for skjønn. Hvem som utøver skjønn er derfor svært avgjørende i mange sammenhenger.

Jeg tolker den sterke motivasjonen hos informantene om å stå på og ikke gi opp som en viktig sosial kapital de har ervervet seg gjennom livet.

En av informantene var avhengig av tolk og hun hadde informert studiestedet om sine behov tidlig i prosessen. Hun opplevde at tolken var på plass fra første stund og opplevde anerkjennelse ved måten tilretteleggingstiltaket ble presentert på til medstudentene hennes.

Leder for studiestedet sa følgende til studentgruppen;

«Dere har nå startet på et spennende studium som medfører at dere skal lære mye om det å kommunisere med andre. Som dere ser har vi tolk her i dag, tolken er viktig for kommunikasjon for mange som har problemer knyttet til hørsel. Dere studenter er heldige som allerede første studiedag får et innblikk i hvor viktig denne kommunikasjonen er. Se på tolken å lær! Kan du som blir tolket reise deg så vi får hilse på deg. Vi er glad for at du er blant oss og vi håper at dette kan medføre ekstra fokus på kommunikasjon for dere studenter»

Leder for studiet hadde ikke avtalt at hun skulle reise seg opp, men informanten sier at det ikke var noe problem for henne. Hun var glad for å kunne være synlig ettersom hun ikke hadde hvit stakk eller rullestol å vise til. Jeg tolker hennes opplevelse med studiestarten som

³¹ Hun er i dag i full jobb, uten støtte fra NAV

en anerkjennelse for hennes spesielle behov. Det at leder på studiestedet trakk frem at medstudenter har mye å lære, betydde veldig mye for henne. På den måten viste leder at informanten var anerkjent. Anerkjennelse fra andre er viktig for å kunne anerkjenne seg selv. Ofte er vi så redde for å trå feil at vi unnlater å utføre viktige oppgaver. Leder viste med sin væremåte og kommunikasjon til medstudentene at den døve studenten var «student som alle andre». Dette eksemplet viser hvor viktig det er at studieinstitusjonen tar oppgavene sine på alvor og forbereder seg før studiestart. Samtidig kunne denne hendelsen ha påført informanten en ekstrabelastning fordi fallhøyden var stor.

Betydningen av det å mestre skolen faglig, men også holde ut, har betydning for selvfølelsen for unge med funksjonsnedsettelse. Det å gå på skole og ta utdanning tolker jeg som en viktig verdi for alle informantene. Jeg tolker dette som en bekreftelse på det å være «normal». Strevet etter å være «normal» har krevd utholdenhet hos informantene.

Holdninger som informantene er blitt møtt med kan ha medført fortregning av deres funksjonsnedsettelse. Ved å fortrenge sin funksjonsnedsettelse fremstår de som «normale» i møte med andre. Ved å fremstå som «normale» opplever de at de blir akseptert og anerkjent. Kapitalen er basert på det kognitive, idet den hviler på kunnskap og anerkjennelse.

Det er en kjensgjerning at personer med synlige funksjonsnedsettelse opplever å bli stemplet som avvikere. Flere av informantene med synlige funksjonsnedsettelse opplever at de må bevise sin intellektuelle kapasitet ved å prestere på høyt nivå i høyere utdanning. Dette kan bli en ekstrabelastning som medfører at studenter med synlige funksjonsnedsettelse blir ekstra opptatt av gode karakterer fremfor å etablere nettverk.

Flink kan forstås på ulike måter. En kan være flink på skolen, få gode karakterer eller en kan være flink til å bygge nettverk. Det å skulle være flink på skolen kan bli en barriere for å bygge nettverk.

«Jeg jobber senere enn andre med skolearbeidet. Det blir liten tid til å være sosial». Skulle informantene få gode prestasjoner måtte de prioritere hva de brukte tiden sin på og dette samsvarer også med funnene hos Magnus i «Student som alle andre» (Magnus, 2009) Å bli anerkjent av andre er vesentlig for å utvikle en positiv identitet med selvtilit og selvrespekt. Selvrespekt er avhengig av tilbakemelding fra andre. Mennesket trenger å bli anerkjent for å fungere godt sosialt. Anerkjennelse er en bekreftelse av autonomi og

individualitet (Høilund & Juul, 2005). Foreldre er viktige i denne annerkjennelsen, men også studieveileder har vist seg å ha stor betydning for mange av informantene. Uttalelser som «*du er kjempeflink, tenk på hva du har å jobbe med som andre ikke har. Jeg er imponert!!*» har satt spor hos informantene som har opplevd dette. Slike uttalelser oppleves som støttende og motiverende for informantene til å stå på videre. Sannsynligvis vil uttalelser fra andre enn familie ha større betydning for informantene når det gjelder oppfølging. Foreldrene er der hele tiden. Det at andre bryr seg er ikke noe vi regner med.

6.2.2 Holdninger - stigma

Holdninger til personer med funksjonsnedsettelse viser seg å ikke ha endret seg. Det å akseptere sin funksjonsnedsettelse avhenger av akseptasjon fra andre. Informantene i denne undersøkelsen har mestret utdanning og de mestrer å få seg jobb. De strever samtidig med å vise at de er «flinke». En synlig funksjonsnedsettelse viser seg å være stigmatiserende. Miskreditt som personene blir utsatt for er en belastning på selvforståelsen. Dette kan påvirke hvordan de ønsker å presentere seg i nye settinger.

En av informantene valgte å ta sin mastergrad i England. Hun sier følgende om sitt møte med det engelske utdanningssystemet:

«I England ble jeg ikke sett på som hun i rullestolen av hverken lærere eller medstudenter. Rullestolen gjør meg ikke til et annet menneske. I Norge var jeg alltid «hun med rullestolen». Det var en nedtur å komme hjem igjen. Tror nordmenn synes det er skummelt med rullestol.»

I vårt samfunn er rullestolen et symbol som knyttes til «funksjonshemmede mennesker» slik korset er et symbol på kristendom. Rullestolmerket brukes i ulike sammenhenger og kan derfor virke stigmatiserende. Informanten opplevde ikke rullestolen stigmatiserende ved det utenlandske universitetet. Dette viser at et stigma ikke er absolutt (Goffman, 1963). Det å bli definerte som annerledes kan oppleves svært truende på identiteten. Som tidligere beskrevet er informantens selvoppfatning i stor grad knyttet til deres skoleprestasjoner, «jeg er flink». Holdninger blir også berørt under pkt. 6.3 «Hjelperne?»

6.2.3 Hvordan finansiere studiene?

Studiefinansieringen har vært oppe til ny vurdering. Utvalget i denne studien faller derfor ikke inn under den nye ordningen som er vedtatt fra høsten 2011 ettersom de fleste har avsluttet sitt studium på et tidligere stadium.

Informanten som avsluttet sitt studium våren 2011 ser at den nye ordningen ville ha hatt stor betydning for hennes valg gjennom studiet. Hun finansierte sine studier ved hjelp av Statens Lånekasse for utdanning og støtte fra foreldre. Hun hadde hatt en liten sommerjobb et år, men hadde behov for å bruke somrene til å samle krefter til et nytt studieår. For henne var studiesituasjonen svært slitsom ettersom hun hadde valgt å ikke be om ekstra støtte til studiesituasjonen noe hun ville ha hatt krav på ut fra den nye ordningen. Hun mente selv at hun på grunn av sin helsesituasjon brukte lengre tid på leksene enn hva medstudentene gjorde. Under samtalen kommer det frem at hun prioriterte å jobbe hardt med studiet slik at hun kunne gjennomføre på normert tid med gode resultater. Hun beskriver to årsaker til at hun ønsket å gjennomføre på normert tid. Den ene var at hun ønsket å unngå å få hull sin CV og den andre årsaken var det økonomiske.

De fleste studenter opplever at lån og stipend fra Statens Lånekasse for utdanning ikke strekker til. De er avhengige av å spe på med en deltidsjobb ved siden av studiene. Unge med funksjonsnedsettelse har ikke den samme muligheten til å jobbe ved siden av studiene. Dette bekrefter flere forskningsrapporter (Magnus, 2009 & Anvik, 2006). Økonomi er viktig for et sosialt liv. Dersom økonomien blir vanskelig velger de fleste bort det som anses som unødvendig, blant annet sosiale aktiviteter som medfører utgifter. Deltagelse på sosiale arrangementer er viktig for å knytte nettverk. Manglende økonomisk frihet kan derfor bli en fare for at studenter med funksjonsnedsettelse velger bort sosiale aktiviteter.

Andre årsaker til at økonomi er viktig for unge med funksjonsnedsettelse er behovet for å ha en forutsigbar økonomi som gir den nødvendige tryggheten. Flere av informantene har hatt store utgifter knyttet til sin helsesituasjon og har opplevd at Uførepensjon³² har gitt dem en forutsigbar økonomi som har vært en viktig trygghet under studietiden.

En av informantene forteller at den største utfordringen var å få finansiert studiet;

«I starten strevde jeg med å få støtte fra NAV. Lånekassen ville heller ikke gi meg penger fordi de mente jeg skulle ha støtte fra NAV, mens NAV mente at jeg var for frisk til å få støtte fra dem. Så jeg var sånn kasteball og strevde jo da økonomisk....»

Det å skulle oppleve utrygghet med å få finansiert studiet er en ekstrabelastning som kan påvirke studieprogresjonen og gjennomføringen. Hun hadde gode «hjelpere» som støttet henne slik at hun ikke ga opp. Stå-på-viljen hennes var en viktig sosial kapital. Hun hadde

³² Ung ufør er den som er født ufør, eller er blitt minst 50 prosent ufør før han eller hun fylte 26 år. Hvis du er ung ufør kan du få en garantert tilleggsytelse etter særlige regler.

gode erfaringer i møte med studieveileder på studiestedet. Informantens humane og sosial kapital var en buffer mot utfordringene med å få finansiert studiene.

Formålet med utdanningsstøtte til elever og studenter er at studiestøtten skal bidra til like muligheter. Informanten hadde ingen muligheter til å få seg en deltidsjobb. Hun hadde et synlig stigma som var en stor barriere i møte med arbeidslivet. Mange studenter jobber under studiene. De fleste jobber på butikk og i restauranter. Dette er jobber som mange med fysisk funksjonsnedsettelse kan ha problemer med å beherske. En som sitter i rullestol vil ha problemer med å være servitør og en døv vil ha problemer med å stå i butikk.

Det finnes ikke noen oversikt over frafall fra studier i høyere utdanning på grunn av funksjonsnedsettelse, men det er ikke umulig at studiefinansieringen kan være en medvirkende årsak til at unge med funksjonsnedsettelse ikke gjennomfører sine studier. På den måten vil deres kapital på arbeidsmarkedet begrenses vesentlig. Det er en billig investering for samfunnet å bidra til at unge med funksjonsnedsettelse tar høyere utdanning med bakgrunn i et arbeidsmarked som blir mer og mer spesialisert.

For to av studentene ville den nye studiefinansieringsordningen ikke vært tilfredsstillende ettersom begge har alvorlige helseproblemer som når som helst kan endres dramatisk. Støtten via NAV med Uførepensjon «Ung ufør» opplevdes som en sikkerhet for informantene. En finansiering via Statens Lånekasse ut fra den nye ordningen ville medført ytterligere ekstraarbeid med papirer og skjemaer noe informantene opplever som svært arbeidskrevende fra før. Utstedelse av legeattest er heller ikke gratis. De må ta seg fri fra studiet, transport må ordnes etc.

Informantene i denne studien har ulike finansieringsordninger. Det er viktig at det finnes ulike ordninger ettersom gruppen studenter med funksjonsnedsettelse ikke er en homogen gruppe. En av informantene forteller om manglende oppfølging fra NAV etter at hun fikk innvilget Uførepensjon i en alder av 18 år. Hun er nå i gang med å avslutte en bachelorgrad og planlegger å ta masterutdanning. Uførepensjon, lege og NAV mente at hun aldri kom i jobb på grunn av den fysiske helsesituasjonen. Hun opplever selv at hun har mestret utdanningen bra til tross for store fysiske plager. Hun har et ønske om å ta mastergrad for på den måten å være bedre rustet på arbeidsmarkedet.

«Jeg skal ha meg en jobb, men jeg må bare høre hva NAV kan hjelpe meg med.

Kanskje jeg får stønad lengre. Tenk om de vil frata meg den, hva skal jeg gjøre da?».

Informanten har informert NAV om at hun er kommet langt i sine studier og planlegger å ta masterutdanning. Hun ønsket en samtale med kontaktperson hos NAV med tanke på hvordan hennes situasjon skulle vurderes videre med tanke på vedtak om Uførepensjon. NAV sin kontaktperson anså ikke at det var noen store endring i situasjonen fra nå og for fem år tilbake og har derfor ikke fulgt opp henvendelsen. Informanten føler utrygghet på grunn av at hun er redd for å gjøre noe feil. Er hun berettiget stønad eller ikke? Media skriver mye om misbruk av stønader noe denne gruppen kan oppleve både stigmatiserende og urettferdig.

Informantenes ulike opplevelser med kontaktperson hos NAV viser at det offentlige systemet viser manglende struktur.

Kontakt med NAV anser jeg som svært viktig for å kunne få hjelp til å komme seg inn på arbeidsmarkedet. Denne kontakten bør etableres under studiet via de ulike støtteordninger som studenter med funksjonsnedsettelse får del i. Det vil si at studenter som mottar trygd eller får ekstra stipend via Statens lånekasse for utdanning, bør ha en kontaktperson som kan gi støtte og veiledning. Funnene viser at det er behov for hjelp til å skrive CV, forberede seg på jobbintervju og ikke minst hvordan kommuniserer sin funksjonsnedsettelse i møte med arbeidslivet. På den måten vil finansieringsordningen være en naturlig mulighet til å etablere kontakt med studenter med funksjonsnedsettelse mens de er under utdanning og videre bistå ved overgang utdanning og arbeidsliv.

6.3 Tema: Støttespillerne - «Heiagjengen?»

Foreldrene, familie, studieveileder, NAV og studievenner er beskrevet som «Heiagjengen». Felles for «Heiagjengen» er at de viser forståelse og interesse for den andre. Informantene har i svært liten grad trukket frem lærere som «Heiagjengen». At ikke lærere følger opp og motiverer ser jeg på som en utfordring motiverer. En av informantene opplevde at lærer tilbydde henne å kjøpe notater. Han la ikke ut forelesningen på Itslearning. Dette oppfatter jeg som uetisk og ikke i tråd med det lovverket som gjelder for høyere utdanning. Flere av informantene hadde ønske om å klage på sine lærere, men opplevde dette svært vanskelig. Lærerne blir definert som en utfordring og ikke en av «Heiagjengen» i høyere utdanning. Unge med funksjonsnedsettelse skal balansere mellom det å være student og ta ansvar for egen helse. De er derfor spesielt vanskelig for denne gruppen å prioritere mellom skole, helse og et aktivt sosialt liv. Magnus peker på at studenter med funksjonsnedsettelse har mange oppgaver som andre studenter ikke har (Magnus, 2009). Dette påvirker deres sosiale liv og ikke minst bygging av nettverk.

6.3.1 «Foreldrene mine støttet meg»

Foreldrene har vært en viktig faktor når det gjelder å motivere for skole og utdanning. Samspillet mellom ungdommene og familien bærer preg av tilhørighet, tillit, anerkjennelse og aksept slik informantene uttrykkte det under samtalen.

«mamma var der alltid for meg»

«jeg var veldig sliten, masse papirer..... det betydde mye at jeg fikk hjelp og støtte..»

«kosta veldig my tåra», «mamma og pappa bodde ikke langt unnakom og henta meg slik at jeg fikk slappet av»,

«.... måte få prate om det som var vanskelig..»

Støtten fra foreldrene beskrives som avgjørende for at de mestret å gjennomføre sine studier med de krav som ble stilt. Praktisk hjelp til å skaffe legetimer, fysioterapitimer, legeattester, nye søknader på tilretteleggingstiltak etc betydde mye. Det at noen var interessert i deres utdanning var viktig. Foreldrene var der alltid.

Det å ha en nær fortrolig har stor betydning for opparbeidelse av trygghet i møte med andre mennesker sier Sommerschild (1998). Sommerschild sin modell for mestring er nærmere beskrevet under kapittel 4.

Informantene i denne undersøkelsen har hatt stabile voksne rundt seg gjennom studieforløpet. Positive forventninger fra foreldrene virker positivt på motivasjon for å lære. Bakgrunn for å studere beskrives slik av en av informantene:

«For familien er utdanning viktig. Det var nok det som drev meg til å ta master»

Familien kan betegnes som en av de viktigste normgiverne. I følge Coleman (1988) er foreldre og ikke minst mor en viktig bidragsyter til å motivere for utdanning. Den sosial kapitalen foreldrene bidrar med tolker jeg som svært viktig for unge med funksjonsnedsettelse. Informantene har opplevd oppmuntring, støtte og positivt press om å stå på.

Foreldrene øvet press om å ikke gi opp studiene, men stå på! Dette presset var vanskelig å takle ettersom hun opplevde at de ikke forsto hvor sliten hun var.

«Familien har vært pådrivere. Kanskje litt for harde mot meg.. krevd mye av meg..»

Hva hadde skjedd om hun ikke ble presset er vanskelig å si, men hennes opplevelse var at presset ble for stort der og da. Hennes forestilling om hva som var viktig i livet ble utfordret, utdanning eller å ta vare på helsen. Hennes mestringsressurser var redusert på grunn av helsesituasjonen, og jeg tolker hennes uttalelse som et behov for å redusere på kravene en periode. Hun hadde ingen å rådføre seg med om studiesituasjonen ved studiestedet. Studieveileder viste ingen tegn til å gi henne råd og veiledning. Hun opplevde å bli møtt med en «kald skulder» fra studiestedet.

Jeg tolker foreldrerollen som problematisk. De skulle både gi støtte i en vanskelig periode, men samtidig øve press slik at hun ikke slapp taket i utdanningen. De visst at utdanning betydde mye for henne, men i den situasjonen hun var i, tenkte hun ikke rasjonelt.

Hun fikk en psykisk knekk som medførte en alvorlig situasjon og et lengre avbrekk fra studiet. Hadde informant hatt et nettverk som var støttende på studiestedet kunne situasjonen muligens ikke blitt så dramatisk. Ved avbrekk bør det være ordninger som fanger opp studentene.

Familiens betydning for å kunne gjennomføre skole og utdanning utgjør en viktig faktor for alle informantene. De peker på foreldrene som en av de viktigste «suksesskriterier» for at de har mestret sin utdanning. Coleman peker i sin artikkel «Social capital in the creation of human capital» (Coleman, 1988) på foreldrene som viktige for barn og unges utvikling. Han fremhever betydningen av at barna bor sammen med begge foreldrene som har tid til å følge opp sine barn. Han fremhever oppmerksomhet fra begge foreldrene som viktige, men mors

forventninger til barnas utdanning beskriver han som den viktigste personen for barnas utdanningsløp.

Informantene forteller om foreldre som gir omsorg og støtte ved utfordringer. Jeg tolker erfaringen informantene har hatt med foreldrenes omsorg som en kapital de har ervervet seg som de bruker i møte med andre. Tilliten til at personer rundt dem gir støtte påvirker informantenes handlingskompetanse. De tar kontakt med andre i nettverket når dette kreves. Unge med funksjonsnedsettelse har behov for støtte i et lengre tidsperspektiv på grunn av de spesielle utfordringene de har.

En av informantene beskriver foreldre som er støttende og lar henne få velge selv (utdanning).

«Foreldrene mine lot meg få velge selv. Jeg hadde aldri noe press på meg..»

Dette å kunne velge utdanning og utdanningssted var svært viktig for informanten. Jeg tolker dette som en viktig bekreftelse fra hennes foreldre på at de hadde tillit til de valg hun foretok. På den måten bekrefter foreldrene hennes nye rolle som et selvstendig individ og opplevelse av å mestre å ta selvstendige avgjørelser påvirker selvbildet hennes.

En av de andre informantene opplevde at foreldrene var svært skeptiske da hun valgte å studere langt fra familien.

«mamma var redd....tenk om jeg ikke fikk ringt når jeg ble syk...»

Jeg tolker disse utsagnene ut fra overbeskyttelse kontra selvstendigjøring, forsterking kontra buffere mot funksjonshemmede barrierer som en flytting kan være. Unge med funksjonsnedsettelse kan ha ulike behov, slik disse eksemplene forteller. Den ene informanten hadde en helsesituasjon som var uklar, og dette påvirket også handlingsmønstret hos foreldrene. Grue(1998) har i sin undersøkelse dokumentert at *foreldrenes væremåte* og hvordan de *forholder seg til* barnets funksjonsnedsettelse er den enkeltfaktor som har størst betydning for unges selvbilde, psykiske helse og livskvalitet. Foreldre som overbeskyttet sine barn fratok barna muligheten til å skaffe seg egne erfaringer (Grue, 1998). Foreldre som viste omsorg og viste respekt for den unges valg og prioriteringer var en faktor som fremmet den unges selvbilde, mestring og sosiale integrering skriver Grue (Grue, 2001).

Mine data viser at en funksjonsnedsettelse som er stabil vil være mere forutsigbar enn funksjonsnedsettelser som til stadighet endrer alvorlighetsgrad. Dette påvirker også den samhandlingen som skjer mellom forelder og barn/ungdom. Selv om foreldrene er opptatt av

barnets beste, kan resultatet bli overbeskyttelse så vel som omsorg sett fra barnets ståsted (Grue, 2001). Omsorgsarbeidet endres etter hvert som barna blir større, men som tidligere beskrevet kan omsorgsarbeidet vare lengre overfor unge med funksjonsnedsettelse. Dette synliggjør også hvilke dilemmaer og utfordringer foreldrene skal forsøke å leve opp til. Grue, 2011) beskriver disse dilemmaene i «Hinderløypa», som en fare for at foreldrene blir «curlingspillere som går foran og feier bort alle hindringer. Barna vil dermed ikke skaffe seg sine egne erfaringer.

Det å ta ansvar for eget liv er en del av det å bli voksen. For mange foreldre med barn med funksjonsnedsettelse kan dette være en utfordring. Det å vite at det er et nettverk på studiestedet som kan fange opp deres ungdom, kan være en hjelp til at foreldrene tør å slippe taket. En av informantene uttrykte opplevelsen av at familien støttet henne i å ta egne valg, som en opplevelse av *aksept* og *anerkjennelse*. Dette er viktige faktorer for å kunne leve et selvstendig liv.

«flyttingen var en reise...en reise til å bli selvstendig»

Selvakseptering har klar sammenheng med mental helse og er en viktig dimensjon for livskvalitet (Skaalvik & Skaalvik, 2005). Slik som jeg oppfatter Skaalviks begrep selvpoppfatning, er det et samlebegrep som inkluderer alle sentrale sider ved en persons selvpoppfatning, selvvurdering, forventning om mestring, selvverd og selvpresentasjon.

6.3.2 «Studieveileder støttet meg»

Studieveileder kan være en positiv ressurs for studenter, spesielt for studenter med funksjonsnedsettelse som må flytte hjemmefra for å studere. Dette krever imidlertid at studentene synliggjør sine behov. Flere av informantene i denne undersøkelsen har vært opptatt av å synliggjøre sine behov og gjennom det opplevd mye hjelp og støtte. Andre har valgt å ikke synliggjøre sine behov.

Kontakten med studieveileder beskrives i hovedsak som en kontakt knyttet til tilrettelegging av undervisning (tolk), eksamen og endring av studieplaner. Erfaringene knyttet til studieveileder er derfor i stor grad knyttet til enkelthendelser.

Flytting hjemmefra kan for personer med funksjonsnedsettelse være en stor utfordring. En av informantene i denne undersøkelsen beskriver flyttingen slik;

«Det var voldsomt spennende. Jeg kjent ingen på studiestedet, hadde ikke noe nettverk. Det var som en ny start på livet!»

Tidligere hadde hun hatt støtten i familien. Denne støtten var der fortsatt, men på grunn av geografisk avstand ikke så nær som før. De praktiske oppgavene fikk hun nå ansvaret for selv. Hun brukte av sin sosiale kapital til å knytte nye kontakter med studieveileder på studiestedet. Hun sier;

«Jeg hadde tidlig kontakt med ei som jobbet på kontoret for funksjonshemmede studenterhun tok seg veldig mye av meg.....hun var veldig betryggende å ha, hun sjekket ut der jeg skulle bo...det var hun som fant ut hva jeg måtte ha av hjelpemidler, hun kontaktet hjelpemiddelsentralen..»

Jeg tolker utsagnet som en beskrivelse av et behov for kontroll og samtidig tillit til at andre kan bidra for henne. Gjennom sine livserfaringer hadde hun utviklet tillit til andre slik at hun kunne realisere sin drøm om utdanning langt fra foreldrehjemmet. Hun viser handlingskompetanse ved at hun selv tar kontakt med kontoret for funksjonshemmede studenter og presenterer sine behov. Hennes handlinger er preget av habitus³³ (Bourdieu, 1995). Ved hjelp av nettverket oppnådde hun den hjelpen hun hadde behov for. Jeg tolker dette som å være i samsvar med Colemans betegnelse «bridging» innenfor forståelsen av sosial kapital (Coleman, 1990).

Jeg har tidligere beskrevet situasjonen til en av informantene som valgte å usynliggjøre sine behov i høyere utdanning. Disse to informantene valgte ulike strategier. Den ene skjulte sin funksjonsnedsettelse mens den andre synliggjorde sine behov ved å kontakte «Kontoret for funksjonshemmede studenter ved studiestedet».

Studieveileder kan være en viktig motivasjonskilde for studenter med funksjonsnedsettelse som strever med å ta eksamener og gjennomføre sine studier. En positiv holdning fra studieveileder kan ha hatt avgjørende betydning for at en av informantene har gjennomført sitt studium. Informanten erfarte at praksislæreren stilte store spørsmål ved hennes kompetanse noe som medførte at hun fikk et knekk. Kompetansen var relatert til hennes funksjonsnedsettelse. Læreren mente at hennes funksjonsnedsettelse ikke var forenelig med valgte yrkesutdanning. Hun hadde gått 2 år på studiet og hadde tidligere fått gode skussmål. Hun tok da kontakt med studieveileder som støttet henne og ga henne tro på at dette mestret hun.

³³ Habitus omtales også som aktørens *disposisjoner* (Bourdieu, 1997:20).

Bakgrunn for lærerens holdning til studenten tolker jeg som et uttrykk for manglende kunnskaper om funksjonsnedsettelsen eller manglende erfaringer med studenter med denne typen funksjonsnedsettelse. Læreren ble usikker i møtet med studenten og denne usikkerheten ble sett som et karaktertrekk ved studenten og ikke faglig begrunnet.

6.3.3 «Det ble liten tid med studievenner»

Ikke alle har hatt gode skole-/studievenner som «heiagjeng». Andre har opplevd at det var godt å begynne på høyere utdanning og etablere seg på nytt. En av informantene forteller:

«det var godt å flytte..... starte på nytt».

Vedkommende hadde opplevelsen av å bli satt i «bås» på hjemstedet sitt. Barn og unge med medfødt synlig funksjonsnedsettelse kan oppleve å bli stigmatisert av omgivelsene. Personen påføres et stigma og får opplevelse av at han/hun er annerledes. Hvordan denne annerledesheten blir kommunisert er avhengig av omgivelsene. Stigma kan resultere i negative reaksjoner fra andre personer og dermed skapes negative konsekvenser for personer med funksjonsnedsettelse.

Unge med funksjonsnedsettelse har andre utfordringer i høyere utdanning enn friske studenter. Dette har for flere av informantene medført lengre tid på studiene. Dette har igjen medført at studievenner de fikk gjennom «bli-kjent-perioden» har avsluttet sine studier og flyttet. De opplever derfor at de «henger etter» og er «unormale» i forhold til normal studieprogresjon.

En av informantene fortalte at hennes studieveileder hadde sagt at ett års forsinkelse ikke var mye. Hun støttet studenten i at ett år i hennes situasjon ikke var mye. Likevel var dette vanskelig å akseptere for studenten. Hun sammenlignet seg med studievennene som hadde fått seg jobb eller startet på masterutdanning andre steder. Det sosiale nettverket i hverdagen var redusert og hennes hverdag fremsto som svært kjedelig. Hovedfokuset for henne var å bli ferdig med studiene slik at hun kunne begynne på noe nytt – komme videre. Hun ga ikke opp, men motiverte seg til å stå på. Gjennom sosiale nettverk holdt hun kontakt med tidligere studievenner som virket motiverende på fremdriften i studiene. Hun kunne jo ikke gi opp!

Utdanning handler ikke bare om å skaffe seg kompetanse, men også etablere nettverk. Nettverksbygging viser seg å være en utfordring for flere av informantene. Tiden strekker ikke til. Det blir lite fritid og de har fag med studenter fra andre kull på grunn av «heng-fag».

Dette påvirker kontakt med medstudenter negativt. Den støtten som de kunne ha hatt i medstudentene, er ikke der. En av informantene beskriver dette slik;

«alle holdt på sitt (notatene fra forelesningen), ville ikke dele noe...viktig med gode karakterer, men jeg kommer meg jo ikke på forelesningene..»

Studier og det å skulle prestere på linje med andre kan bli et uoverkommelig prosjekt. Når medstudenter ikke vil inkludere eller dele med hverandre kan dette representerer en fare for den som blir holdt utenfor.

«De skjønner ikke at jeg er alvorlig syk, tror sikkert at jeg skulker»

Fravær fra skole og studier kan oppfattes som skulk eller manglende interesse. Ikke alle sykdommer er synlige, og de som har synlig funksjonsnedsettelse har spesielle utfordringer. Opplevelsen av å ikke bli trodd eller tolket feil kan påvirke personenes identitet og selvbilde. Gjennom å bli identifisert med stereotype forestillinger og fordommer kan ungdom og unge voksne oppleve at de blir marginalisert sosialt.

En av informantene valgte å ta sin mastergrad ved et universitet i utlandet. Hun hadde positive erfaringer med sitt nettverk fra tidligere. Hun hadde erfart at det var alltid noen der som kunne stille opp for henne ved studiestedet i Norge.

«Det kunne jo ikke være annerledes andre steder.»

Hun erfarte under utenlandsstudiene at hun fikk venner som støttet opp, laget mat sammen med og lærere som viste henne anerkjennelse som menneske. Hun forteller;

«der var jeg ikke hun med rullestolen, men nn».

Opplevelsen av å bli sett på som en person og ikke som en med funksjonsnedsettelse var en god opplevelse, hun ønsket å bli sett som en person med ulike kvaliteter ikke definerte som «hun med rullestolen». Anerkjennelse er viktig for alle mennesker, anerkjennelse fra andre påvirker ens egen anerkjennelse.

Flere av informantene har manglende kontakt med studievenner. Knytting av nettverk til jevnaldrende er viktig for å oppleve seg verdsatt. Når denne kontakten mangler, blir foreldrene spesielt viktige bidragsyttere. Dette kan ha negative konsekvenser for å etablere nye nettverk. I møte med arbeidslivet er nettverk noe av det viktigste i dag.

6.3.4 «NAV-koordinator en støtte?»

Jeg velger innledningsvis å fokusere på de erfaringer som synliggjør hvordan NAV og ansatte ble en del av «Heiagjengen». Erfaringene med koordinator i NAV viser seg å være meget

personavhengig. Flere av informantene har støtteordninger via NAV i studietiden, men det er svært ulikt hvordan den enkelte blir fulgt opp.

«Kontakten min hos NAV støttet meg under studiet og etterpå når jeg var jobbsøker...»

Hun opplevde at koordinator tok kontakt og fulgte henne opp. Ikke minst var dette viktig da hun strevde i innspurten av studiet. Koordinator bekreftet henne og hadde tro på at dette mestret hun. Den tette kontakten mellom NAV-koordinator og informanten tolker jeg som en viktig sosial kapital for informanten. Et tett nettverk kan forstås som en brubinding slik Coleman beskriver det (1990).

En av informantene som hadde fått innvilget uførestønning av NAV sier følgende:

«Jeg har nå (studiet) støtte fra NAV, ung uførhet. Saksbehandleren min er fantastisk, støtter meg og sier «stå på nn» når du er ferdig med studiene har du mange muligheter foran deg. Jeg skal ha jobb! Jobb er en viktig verdi for meg, ser fordeler av å være i jobb kontra ligge på sofaen».

Vedkommende forteller videre at uten denne studiestøtten ville det vært umulig å gjennomføre studiet. Vedkommende hadde behov for en forutsigbar økonomi, skulle hun ha hatt bekymringer også økonomisk hadde dette vært en ekstrabelasting som ville ha påvirket utdanningen. Vedkommende er i dag i full jobb, uten støtte fra NAV.

Informantene fikk dekket behovene for økonomisk og sosial kapital. Denne kontakten tolker jeg som en viktig motivasjonskilde som ga informantene trygghet i innspurten på studiene. Informanten som opplevde støtte i overgangen utdanning og arbeidsliv erfarte at dette ga positiv effekt i møte med arbeidslivet. Hun fikk ved hjelp av NAV en midlertidig jobb, men ble motivert for å søke på jobber som var relatert til hennes utdanning. Hun hadde manglende sosialt nettverk. NAV-kontakten ble en erstatning for det manglende sosiale nettverket. Studenttilværelsen er en tid hvor nettverk knyttes mot venner, fremtidige arbeidsplasser etc. dette tar tid. Studenter med funksjonsnedsettelse ikke har overskudd til å ta del i de ulike sosiale aktivitetene som tilbys på studiestedene. Kontakten med NAV kan derfor kompensere for denne «mangelen» av nettverk mot et fremtidig arbeidsliv etter utdanning.

Kontakten med NAV som er beskrevet her er ikke alltid slik. Flere studier viser til manglende oppfølging. En av informantene i denne studien har ikke blitt fulgt opp på denne måten. Hun savner kontakten med NAV.

«Jeg vet ikke hvem det er, lenge siden vi snakket sammen, kanskje 3 år siden»

Dataene viser at kontakten med NAV personavhengig. Videre viser dataene at kontakten er verdifull og savnes av informantene som ikke har kontakt. Her kan det se ut som at det bør gjøres noen endringer på det strukturelle plan.

6.4 Oppsummering

Å gi opp var ikke noe alternativ for informantene, de hadde satt seg et mål som skulle nås. Erfaringen med livet hadde gitt informantene en human kapital, jeg tolker dette som utholdenhet. Utholdenhet er en personlig egenskap som enkelte er i besittelse av mer eller mindre. Det kan se ut som personer som har hatt mange utfordringer utvikler en utholdenhet som er viktig for dem gjennom utdanning og i overgangen til arbeidsliv. Forskning viser at utholdenhet er en faktor som er svært viktig i overganger, som utdanning-arbeidsliv er (Legård, 2009, Anvik, 2006, Myrvang, 2006).

Videre har funnen vist at informantene har hatt en «stå-på-viljen» som jeg tolker som tillært gjennom oppveksten av sine foreldre. Gjennom å delta sammen med foreldrene på møter med hjelpeapparatet har de lært at de ikke må gi opp. Tøssebro & Lundby (2002) har undersøkt utfordringer til familier med barn med funksjonsnedsettelse og finner at foreldre med barn med funksjonsnedsettelse er prisgitt sin egen «stå-på-vilje» og utholdenhet i møte med hjelpeapparatet (Tøssebro & Lundby, 2002). Denne «stå-på-viljen» og utholdenheten preger funnene i dette studium. Jeg token dette som et viktig funn. Informantene har gjennom erfaringer skaffet seg kunnskaper om sine rettigheter og har lært å stille krav.

På bakgrunn av informantenes beskrivelser av sine foreldre som viktige støttespillere er det nyttig å se på hvordan foreldrene har bidratt til å bygge under «stå-på-vilje» og utholdenhet.

Jeg har tidligere referert til informantenes beskrivelser av seg selv, «jeg er flink» noen brukte også begrepet «ikke dum». De valgte å fokusere på de sterke sidene, den intellektuelle kapasiteten som en viktig kulturell kapital. Utdanning er en kulturell kapital slik Bourdieu beskriver dette (Bourdieu, 1986). Sammen med sosial kapital som informantene har ervervet seg gjennom ulike nettverk kan dette ha vært viktig for å kunne gjennomføre sine studier. Kun kulturell kapital er ikke nok, andre viktige faktorer må også være tilstede. Gjennom studier med gode prestasjoner har informantene opplevd annerkjennelse, annerkjennelse er viktig i utvikling av et positivt selvbilde. Faren kan være at fokuset på å «være flink» ikke gir rom for å skape seg et sosialt nettverk underveis i studiet noe Magnus(2009) har pekt på i sitt studium.

Mange av informantene har hatt alvorlige opplevelser knyttet til sin funksjonsnedsettelse som har medført innleggelse i sykehus over lengre perioder i studietiden. Alle informantene er født med funksjonsnedsettelsen som har preget livene deres på ulikt vis.

Informantene fortellinger om utfordringer i møte med utdanning og samfunn gjenspeiler det som andre undersøkelser har avdekket (Myrvang, 2006; Legard 2009). «Stå-på-vilje» er en egenskap som utvikles gjennom barndommen og som er en viktig sosial kapital i møte med skole, utdanning og arbeidsliv.

Trening er ikke ukjent for noen. Trening kan være positivt og gi energi, men når trening fokuserer på funksjoner som er svekket kan treningen bli assosiert med funksjoner som ikke er normale. Dette har gitt seg utslag i å fokusere på «jeg er flink» for informantene. Under intervjuene ble dette kommunisert på ulike måter, men ofte ble dette knyttet til fysiske forhold.

«Kroppen fungerer ikke helt, men hodet fungerer»

I Mead sin teori om selvbilde er *speiling* et viktig tema. Barn som opplever at fokuset fra omverden er rettet mot at det er noe feil med kroppen kan utvikle en negativ forståelse til sin egen kropp som igjen kan påvirke en negativ utvikling av selvbilde og identitet. En av informantene uttrykket dette slik «*alle eide kroppen min*». Hun hadde erfart trening, operasjoner, undersøkelser som fokuserte på en kropp som ikke fungerte normalt. Leger, fysioterapeuter og foreldre fokuserte på kroppen som ikke fungerte. Trening og operasjoner skulle gjøre den mest mulig «normal». Denne vektleggingen på rehabilitering og det unormale beskrives hos Goffman som stigma (Goffman, 1963).

Behandlingsapparatet og media med sin fokus på et vellykket ytre. Dette oppleves som en utfordring for de av informantene med synlige funksjonsnedsettelse. De opplever at de blir forhåndsdomt av lærere, studievenner, hjelpeapparat, arbeidsgivere etc.

Vi danner vår opplevelse av oss selv i møte med andre, dette betegnes som selvbilde. Mead var opptatt av å forstå det som skjer mellom mennesker og hva dette betyr for den enkeltes selvoppfatning (Mead, 1938). Selvbildet har betydning for hvordan personer møter utfordringer og mestrer hverdagen og er en sosial kapital den enkelte innehar. I dannelsen av speilbildet og oppfattelsen av oss selv observerer vi ikke oss selv direkte, men gjennom de andres reaksjoner på oss selv (Mead, 1938). Denne kommunikasjonen skjer ved språk og

symboler. Vi lager oss en objektiv selvoppfatning ut fra hvordan andre vurderer og reagerer på oss. Informantene har mange opplevelser knyttet til reaksjoner fra andre.

Barn og unge er sårbare overfor andres negative tilbakemeldinger. Informanten som opplevde at lærerne «glemte» utstyret kan betegnes som *den signifikante andre*. Den signifikante andre kan påvirke selvbildet på godt og vondt. Signifikante andre kan være, foreldre, venner, rådgiver, studieveileder, lærere. Holdningene som kommer til uttrykk gjennom blant annet blikk, kommentarer og utestengning påvirker reaksjonsmønstret til den som utsettes for dette stigma.

En av informantene opplevde stor støtte fra medstudenter til å delta i sosiale aktiviteter på studiestedet, hun ble oppmuntret til å være med i ulike utvalg. Medstudenter kan være en del av «heiagjengen» slik vi ser her. Andre forteller om liten kontakt med medstudenter. Mye avhenger av den enkelte selv, hvilke erfaringer hun eller han har med nettverksbygging.

7.0 Møte med arbeidsmarkedet

Før jeg beskriver hovedfunnene knyttet til overgangen utdanning – arbeidsliv skal jeg kort si noe om arbeidsmarkedet for dette utvalget. Arbeidsmarkedet kan endre seg fra studiestart til studieslutt for ulike yrkesgrupper noe som kan bli en ekstra utfordring for unge med funksjonsnedsettelse. I dag er det stort behov for ingeniører, lærere og personer med utdanning innenfor helsefagyrkene. Dette behøver ikke å være relevante yrker for personer med funksjonsnedsettelse. Flere av informantene forteller at de ikke søker på en jobb de vet at de ikke vil kunne mestre på grunn av sin funksjonsnedsettelse.

«Da jeg kom i 20-årene ble jeg mer realistisk med tanke på hva jeg kunne utføre»

Jeg tolker utsagnet som at det skjer en endring hos informantene når det gjelder forståelsen av sin funksjonsnedsettelse og hva dette innebærer i møte med arbeidslivet.

I utgangspunktet skal ingen stenges ute fra arbeidsmarkedet på grunn av sin funksjonsnedsettelse, men det er ikke nødvendigvis smart å velg et yrke som krever mye fysisk arbeid dersom en har en hjertelidelse. Flere av informantene uttaler at de har valgt studium ikke bare ut fra interesser, men også ut fra helsesituasjonen, etterspørsel og muligheter etter endt utdanning med tanke på sin funksjonsnedsettelse. De har vært realistiske og målbevisste i sine valg.

Under kapitel 6 refererte jeg til informanten som opplevde at praksislærer var usikker på informantens kompetanse og muligheter til å utføre det yrket hun var i gang med. Kunnskaper og holdninger hos arbeidsgiver og samfunn er derfor svært viktige faktorer for at personer med funksjonsnedsettelse skal ha muligheter på arbeidsmarkedet. Jeg antar at informanten ikke hadde fått seg jobb dersom arbeidsgiver hadde hatt de samme holdningene som praksislæreren. Erfaringene hos arbeidsgiver kan være mangelfull. Dette kan skape stereotype forestillinger om kapasiteten til personer med funksjonsnedsettelse. Dette beskrives også i flere rapporter. Informantene i denne studien studiet er sannsynligvis ikke representative for gruppen unge med funksjonsnedsettelse ettersom fire av seks av informantene er i inntektsgivende arbeid når denne analysen blir foretatt.³⁴ En av informantene har ikke avsluttet studier på grunn av forsinkelser som er helserelevante og er dermed ikke jobbsøker.

Utdanning er en viktig investering for personer med funksjonsnedsettelse når det gjelder muligheter for yrkesdeltagelse, NOU 2012:6:

³⁴ Se etterord, hvor den femte informanten beskriver sitt møte med ny arbeidsgiver

«Personer med universitets- eller høyskoleutdanning har om lag 30 prosentpoeng høyere yrkesdeltakelse enn personer med ungdomsskoleutdanning»

Informantene i denne studien har universitets- og høyskoleutdanning. Tabell 1 viser at tre av informantene har mastergrad, mens to av informantene har en bachelorgrad.

Informant 4 har bachelorgrad i et fagområde og en mastergrad i et annet fagområde (3+5 år). Ut fra antagelser skulle en anta at informant 4 hadde store muligheter på arbeidsmarkedet med en så bred utdanning som master i ernæring og bachelor i administrasjon. I enkelte utdanninger inngår praksis som en del av opplæringen, eksempelvis sykepleier. På den måten kan studenten vise seg frem for en fremtidig arbeidsgiver.

Jeg har foretatt et søk på NAV sine sider over ledige jobber. To av mastergradene som informantene innehar ser ut fra NAV sine hjemmesider til å være etterspurte mastergrader, mens det ikke finnes noen ledige stillinger for informant 4 sin mastergrad i april 2012. Informanten forteller også at det er flere av hennes studievenninner som fortsatt er arbeidssøkere etter 6 måneder. Informanten har også en bachelorgrad i administrasjon/økonomi som burde vært aktuell. Men når jeg søker på NAV sin side over ledige jobber finner jeg ofte beskrevet ønske om erfaring fra arbeid innenfor området, takle hektiske arbeidsperioder, fleksibel etc.

Fleksibilitet kan være en utfordring for personer med funksjonsnedsettelse ettersom enkelte har behov for andre tjenester for å kunne fungere i hverdagen. Hektiske arbeidsperioder kan virke negativt på helsen til personer som har problemer knyttet til eksempelvis hjerte-/lungefunksjonen. Anvik (2006) peker på det samme i sitt studium når det gjelder krav som stilles til arbeidstaker og at dette kravet kan være utfordrende for personer med funksjonsnedsettelse.

I kapittel 6 skrev jeg hvilke utfordringer unge med funksjonsnedsettelse møter gjennom skole og utdanning. Studiesituasjonen er for mange en krevende tid, forskning viser at unge med funksjonsnedsettelse velger å prioritere studiet fremfor å skaffe seg ekstrajobb. På den måten mister unge med funksjonsnedsettelse muligheter til å bygge nettverk (Magnus, 2009). Erfaringer som etterspørres i annonser kan derfor bli en barriere for arbeidssøkere uten den nødvendige erfaringen.

Ikke alle utdanninger har praksis som en del av utdanningsløpet. Utdanninger som for eksempel jus og økonomi har ikke praksis underveis i studieforløpet. Det vil derfor være ulikt

om studenter får vist seg frem overfor en fremtidig arbeidsgiver. Arbeidsgivere som har studenter i praksis som en del av utdanningen får erfaringer med alle typer av arbeidstakere i sin stab. I Tyskland er det lav arbeidsledighet blant unge mennesker. Noe av forklaringen relateres til at det er tettere kontakt mellom utdanning og arbeidsliv (Utdanning 05/2012). Manglende erfaringer og kunnskaper om personer med funksjonsnedsettelse kan påvirke holdninger i arbeidsmarkedet overfor personer med funksjonsnedsettelse.

Borge (2008) sier i sin artikkel om «Funksjonshemming og arbeidsmarked» at forskjellen i yrkesaktivitet mellom funksjonshemmede og ikke-funksjonshemmede ikke kan forklares med ulikheter i utdanningsnivå. Funnene hos Borge peker på barrierer knyttet til opplevelsen av funksjonsnedsettelse, egen arbeidskapasitet, arbeidsgivers holdninger, håndteringen av funksjonsnedsettelse og tilretteleggingsbehov i jobbsøknader og intervjusituasjonen. Videre fremheves at manglende sosiale nettverk, fysisk utilgjengelighet, diskriminering og grad av funksjonsnedsettelse kan være avgjørende for yrkesdeltagelse (Borge, 2003).

Gjennom analysen av empirien fant jeg følgende tema som informantene fremhever som vesentlige i møte med arbeidslivet; holdninger, anerkjennelse, mestring.

7.1 Tema: Holdninger

Informantene i denne studien har opplevd ulike holdninger hos arbeidsgiver. Det varierer fra å være positive til å være skeptiske til informantens kompetanse og muligheter i arbeidslivet. Dette har ikke stoppet noen av informantene i å bruke sin «stå-på-vilje» og prøve å skaffe seg en jobb.

Funn og forskning viser at arbeidsgiverne som får erfaringer med arbeidstakere med funksjonsnedsettelse blir mindre skeptiske.

Informantene i denne undersøkelsen opplever de største utfordringer når de skal skrive sin jobbsøknad og i intervjusituasjonen. Hvordan skal de få muligheten til å bli trukket ut fra den store søknadsbunken? Skal de si noe om funksjonsnedsettelse? Dette er spørsmål som informantene har stilt seg etter at de har levert inn sin søknad, og før jobbintervju.

7.1.1 «Hvordan få vist min kompetanse?»

Fellestrekkene ved informantene er at de ønsker å fremstå som «normale» i størst mulig grad overfor fremtidige arbeidsgivere. Dette kan påvirke valgene som tas når de skal skrive sin CV og jobbsøknad. Informantene forteller om stor usikkerhet knyttet til det å skulle presentere seg overfor en fremtidig arbeidsgiver. Hva skal de skrive i søknaden?

«Jeg bruker rullestol.»

«Jeg må ha tolk.»

«Jeg har vært mye syk så karakterene viser ikke hvor flink jeg er.»

Et av de viktigste funnene i forhold til arbeid handler om *selvpresentasjon*. Erfaringer de selv har gjort og hørt fra andre er at de ikke bør informere om sin funksjonsnedsettelse før jobbintervjuet. Enkelte av informantene har hull i sin CV. Dette oppfatter jeg skaper ekstra bekymringer i møte med en fremtidig arbeidsgiver. De som har manglende erfaring med arbeidslivet uttrykker, bekymring for dette.

Synlige funksjonsnedsettelse og rullestolen er vanskelig å skjule, nevnes et høreapparat kan skjules. Erfaringer fra skole, utdanning og et levd liv preger de valg som tas av informantene i møte med arbeidslivet.

En av informantene forteller at hun aldri hadde søkt på den jobben hun er i, hadde det ikke vært for at studieveileder tok kontakt med henne. Hun hadde sett utlysningen, men trodde ikke hun hadde noen muligheter. Her har nettverket vært en viktig faktor for at hun søkte på en jobb hun selv ikke trodde var mulig.

Hun sier at selve situasjonen opplevdes helt uvirkelig ettersom hun ikke var helt ferdig med skrivingen av sin masteroppgave. Studieveileder tok direkte kontakt med henne og motiverte henne til å søke på en trainee-stilling.

«Magisk, jeg søkte på trainee-ordningen fordi nn, sendte meg en e-post. Hun visste at jeg snart var ferdig med masteroppgaven min og mente at dette var en jobb som passet for meg»

Overgangen fra studielivet til arbeidslivet er beskrevet som en liminalfase. Støtten i nettverket blir viktig i denne perioden. Informanten hadde kontakt med studieveileder som hadde sett hennes kvalifikasjoner og kunne anbefale henne en jobb hun mente hun kunne mestre. Informanten selv hadde ikke tro på at dette var en jobb for henne. Jeg oppfatter at hennes egne

holdninger var en barriere mot å se mulighetene. Dette bekreftes fra flere av informantene. Den indre barrieren kan være en utfordring.

Opplevelsen av å ikke få muligheten til å presentere seg kan ha sin bakgrunn i opplevelser knyttet til tidligere erfaringer som blir en barriere. Erfaringer fra skole og utdanning kan være med å begrense mulighetene på arbeidsmarkedet for marginaliserte grupper.

Funnene viser også at det er lettere for informantene å presentere seg via bekjente.

Anbefalinger fra nettverket har vist seg å ha hatt positiv betydning for mulighetene til jobb for flere av informantene.

Det kan se ut som at jobbintervjuene blir mindre formelle og at atmosfærene blir enklere når jobbsøkerne anbefales fra kjente. Anerkjennelse og bekreftelse fra andre er viktig for å mestre livet og utfordringer. Dette antar jeg kan ha positiv påvirkning på unge med funksjonsnedsettelse som kan være usikre i møte med nye situasjoner. Selvpresentasjon som jeg tidligere har beskrevet som det å være flink, stå på kan være vanskelig å kommuniserer i en jobbsøknad, men enklere når de møtes.

Jeg har tidligere beskrevet erfaringer som informanter med praksis som en del av sin utdanning har gjort seg. Praksis gjennom studiet er en mulighet til å vise en fremtidig arbeidsgiver sine kvalifikasjoner: En trainee-stilling kan sammenlignes med dette. Trainee-ordningen ser ikke ut til å være godt nok kjent for unge med funksjonsnedsettelse. Flere av informantene i denne studien var ukjente med hvordan den fungerte og ville derfor ikke ha søkt på en slik stilling. Informasjon om ulike jobber og motivasjon til å søke ser ut til å være viktig i en overgangsfase. Videre kan manglende erfaringer med jobbsøknad og intervju være en ekstra barriere for unge med funksjonsnedsettelse.

7.1.2 «Hvordan presentere meg på jobbintervjuet?»

En av informantene er i fast arbeid, men har ønske om å skaffe seg en annen jobb hvor hun kan ha muligheten til å jobbe i 100 % stilling. Hun har tre års erfaring, søkt mange jobber og vært på flere jobbintervju uten resultater

«Hver gang jeg har informert om at jeg sitter i rullestol, har jeg ikke blitt innkalt til jobbintervju».

Dette er et viktig funn i studiet. Rullestolen som tidligere er beskrevet som et stigma, blir et individuelt stigma for henne. Hun har derfor unnlatt å informere om rullestolen i

jobbsøknaden. Informanten har et ønske om å skaffe seg en heltidsjobb, men opplever at det er svært vanskelig å komme til jobbintervju. Informanten opplever at det dreier seg om holdninger til hennes arbeidskapasitet. Under et jobbintervju fikk informanten spørsmål om hun var i stand til å skrive referater. Informanten opplevde dette stigmatiserende ettersom arbeidsoppgavene vedkommende har hatt er knyttet til å skrive, blant annet referater.

«Jeg er ikke dyslektiker, men rullestolbruker!!».

Informanten forteller om opplevelser knyttet til å bli satt i bås på grunn av at hun har en funksjonsnedsettelse.

Erfaringene informanten har gjort i møte med sine arbeidsgivere er ikke unike. Flere undersøkelser viser det samme. Jeg mener dette handler om manglende erfaringer med arbeidstakere med funksjonsnedsettelse. Manglende erfaringer skaper usikkerhet og denne usikkerheten kan bli kommunisert non-verbalt fra arbeidsgiver i jobbintervjuet. Flere av informantene opplever at deres kognitive kapasitet ikke blir verdsatt på grunn av en synlig funksjonsnedsettelse.

En av informantene har ikke fått seg jobb etter endt utdanning. Hun valgte å ikke informere om sin funksjonsnedsettelse hverken før eller under intervjuet. *«Det ble ikke anledning til det,»* sier hun. Jeg antar at hennes tidligere erfaringer i møte med lærere som ikke ville bruke mikrofon i undervisningen kan ha påvirket hennes ønske om å synliggjøre sin funksjonsnedsettelse. Hun sier selv at det ikke ble anledning til å si noe under jobbintervjuet. Dette tolker jeg som en usikkerhet både hos henne og hos arbeidsgiver. Det å skjule sin funksjonsnedsettelse for andre kan skape utrygghet i relasjonene og bidra til at arbeidsgiver også blir utrygg.

Holdninger i samfunnet og hos arbeidsgiverne kan være en av årsakene til at unge med funksjonsnedsettelse ikke ønsker å kommunisere sin funksjonsnedsettelse. Denne måten å skjule sin funksjonsnedsettelse på kan være en fare for deres identitet. For å bli anerkjent må en anerkjenne seg selv. Ved ikke å kommunisere utfordringer kan det skapes en usikkerhet hos arbeidsgiver som kan virke forstyrrende på tillitsforholdet. Ved å skjule en utfordring kan tilliten mellom arbeidstaker og arbeidsgiver bli skadet.

Sosial kapital i form av å evne og skape tillit til omgivelsene er viktig når en skal etablere seg på arbeidsmarkedet. Mestring og identitet er nært knyttet sammen. En av informantene pekte

på hennes tanker om egen begrensning og aksept av sin funksjonsnedsettelse som en utfordring i møte med arbeidslivet. Hvordan vi presenterer oss som mennesker avhenger av vår egen selvforståelse. Denne selvforståelse utformes i møte med «den signifikante andre», (Mead, 1938) Mangler denne akseptasjonen av egen funksjonsnedsettelse kan selvbilde og selvpresentasjonen bli påvirket negativt.

Det er ulike holdninger blant personer med funksjonsnedsettelse til om de skal informere om sin funksjonsnedsettelse før et jobbintervju. I organisasjoner for funksjonshemmede anbefales det ikke å opplyse om funksjonsnedsettelsen før jobbintervjuet. Dette handler om erfaringer mange har opplevd i møte med arbeidsmarkedet. I Regjeringens strategiplan trekkes holdninger hos arbeidsgiver frem som en barriere og beskrives som diskriminering (Arbeidsdepartementet, Vedlegg til Prop. 1 S(2011-2012)).

Den tredje informanten hadde hatt tett oppfølging fra NAV både gjennom hele studieperioden og etter avsluttet studium. Hun var midlertidig ansatt i en stilling uten relevans til utdanningen da jeg foretok det første intervjuet av henne. Etter at hun fikk en jobb som samsvarte til utdanningen ble hun intervjuet på nytt av meg. Informanten forteller at hun ikke opplyste om sin funksjonsnedsettelse i jobbsøknaden, men forberedte seg til jobbintervjuet sammen med en arbeids-couche. Hun mente at hennes karakterer var ikke av de beste på grunn av at hun ikke hadde fått tilrettelagt eksamener ut fra sin helsesituasjon. Hun markedsførte sin «*stå-på-vilje*» og *utholdenhet* som viktige personlige egenskaper. Hun fikk jobben blant 30 andre søkere. Hun valgte altså å være åpen om sine utfordringer. Åpenhet skaper trygghet og gir muligheter for å snakke om utfordringer. Erfaringer som unge med funksjonsnedsettelse har gjennom ulike utfordringer bør kunne omsettes til kapital hos en arbeidsgiver. Informanten kommuniserte «*stå-på-vilje*» og «*utholdenhet*» som viktige egenskaper ved henne og hun fikk formidlet dette på en troverdig måte overfor arbeidsgiver.

Bakgrunn for at unge med funksjonsnedsettelse ikke slipper til på jobbintervju kan være sammensatt, men ulike studier peker på at holdninger hos arbeidsgiver, manglende nettverk eller arbeidserfaring er en del av bildet. Selv mener flere av mine informanter at hull i CVen, ikke toppkarakterer og manglende arbeidserfaring er barrierer. Under min samtale med leder for Open Mind pekte han på de indre barrierene hos den enkelte som en utfordring.

Den ene informanten som ikke hadde fått seg arbeid, hadde vært på et intervju etter endt utdanning. Hun valgte å ikke informere arbeidsgiver om sin funksjonsnedsettelse under intervjuet. Jeg vil anta at arbeidsgiver hadde ønsket å drøfte dette, men at arbeidsgiver ved å stille spørsmål om behov for tilrettelegging kan være redd for at dette fremmer negative holdninger.

Flere av informantene uttrykte at de ikke ville informere om sin funksjonsnedsettelse i en jobbsøknad, men at de ville ta dette opp under jobbintervjuet. Informanten som ikke fortalte om sin funksjonsnedsettelse i jobbintervjuet opplevde at det ikke var rom for å ta dette opp. Faren er at alle arbeidsgivere blir tatt for å ha samme negative holdning noe som kan bli en utfordring i møte med jobbintervjuet. I etterordet til denne masteroppgaven kommer det frem at en arbeidsgiver i dette tilfellet ikke var negativ, men på tilbudssiden. Jeg antar at informantens åpenhet bidro til at arbeidsgiver var positiv.

Informantene beskriver et ønske om å styre og kontrollere uttrykk i møte med andre, og dermed hvilke inntrykk omgivelsene danner seg. Alle har personlige kjennetegn som kjønn, alder, utseende, holdning, måter å snakke på, ansiktsuttrykk og måter å bevege seg på. Dette er med på å skape en fasade (Goffman, 1990). Dersom funksjonsnedsettelsen er tydelig for omgivelsene, får den større betydning for hvilke roller den med funksjonsnedsettelse har. Dersom noe av fasaden blir fremtredende, for eksempel rullestol, krykker eller avvikende kroppsuttrykk, vil omgivelsene forvente en type rolle. Hvilke roller som spilles ut, hvilke fasader som omgir oss, er med på å ramme inn selvpresentasjonen (Goffman, 1990:9). Rollene skapes i samspill med andre. Vi speiler oss i den andre (Mead, 1938). På den måten er «de andre» med på å definere hva som er normalt og hva som er avvik.

Viktige funn når det gjelder jobbintervjuet er åpenhet, selvinnsikt og betydningen av en grundig forberedelse før selve jobbintervjuet.

7.2 Tema: Anerkjennelse

7.2.1 «Arbeid betyr mye for meg»

Informantene i denne studien var alle opptatt av å skaffe seg arbeid etter endt studium. Arbeid blir en bekreftelse på en identitet som innebærer opplevelsen av å være «normal» og som gir en følelse av å være verdifull. Det å ikke delta i arbeidslivet blir sett på som unormalt for informantene. Informantene var alle målbevisste under studietiden og hadde tro på at de skulle gjennomføre sine studier og gå inn i arbeidslivet. Utdanning ble sett på som en viktig investering ikke bare med tanke på arbeidslivet, men også i forhold til deres eget selvbilde.

Ingen av informantene opplever at trygd var et alternativ for dem, selv om tre av dem fikk støtte under studiene av NAV. En av informantene sier det slik:

«Jeg har vært heldig som bor her i Norge. Jeg må gi noe tilbake til samfunnet»

Hennes ønske om å gi noe tilbake handlet om å vise samfunnet at den hjelpen hun hadde fått i oppveksten, bidro til at hun kunne gi noe tilbake til samfunnet i form av yrkesdeltagelse. Hun var overbevist om at hennes erfaringer og kunnskaper ville komme samfunnet til gode.

Gjennom arbeid ønsket hun å vise at hun mestret arbeidsoppgavene på lik linje som alle andre. Hun definerer sin funksjonsnedsettelse som en human kapital som andre burde kunne lære av. For henne var det uaktuelt å gå ledig og å heve trygd, som hun sa. Det å være i et arbeidsforhold og tjene sine egne penger hadde stor verdi for henne. Hun ønsket å være uavhengig av uførhetstrygden hun hadde hatt under studiet. Nå skulle hun stå på egne bein.

Livserfaringene beskriver informantene som en viktig human kapital de ønsker å dele med andre. Utholdenhet og «stå-på-vilje» mener de er viktige egenskaper i en hektisk arbeidshverdag.

Flere av informantene har hatt småjobber under studietiden. Dette har også virket positivt på motivasjon for deltagelse i arbeidslivet. Den økonomiske friheten som arbeidet gir, er et viktig moment for informantene. Arbeidserfaringene informantene har hatt ser ut til å prege deres holdninger til arbeidslivet og deres identitet som arbeidstakere.

Identitet er ikke noen fysisk tilstand, men skapes i en dialog med omgivelsene. Mange tar for gitt at personer med hørselshemming eller rullestolbrukere er «funksjonshemmede».

Grue(2006) bekrefter at dette er et vanskelig område (Grue, 2006). Gjennom å delta i arbeidslivet kommer funksjonsnedsettelsen i bakgrunn. Fokuset blir på det «normale». Arbeid blir sett på som det normale. Å befinne seg utenfor arbeidslivet kan innebære at man også står utenfor dette samfunnet og på den måten kan det bli et dobbelt stigma (Goffman, 1983). Det å bli holdt utenfor arbeidslivet kan oppleves som at det ikke er plass for personer med funksjonsnedsettelse i samfunnet. Dette vil påvirke selvbilde til den enkelte.

Almås peker på at arbeid har betydning for identiteten (Almås mfl., 1995). Arbeidet viser omverden personenes verdi og hvem den enkelte er. I et samfunn som preges av stadig sterkere individualisering, kan både utdanning og arbeid dermed forstås som en del av et identitetsprosjekt (Giddens,1990). Arbeidslivet blir da en arena for både å «finne seg selv» og for å realisere seg selv. Flere av informantene uttrykte at arbeid er en viktig verdi for dem. De ønsket å bruke sine kunnskaper til nytte for samfunnet. Informantene i denne studien har skaffet seg utdanning for å kunne skape seg en karriere i arbeidslivet. På den måten ønsker de å skape seg en identitet, nettverk, status og muligheter til å utvikle seg.

Videre har arbeid en stor betydning for den enkeltes økonomiske situasjon og levekår. Arbeid gir inntekt og mulighet til selvforsørgelse. Arbeidsplassen er dessuten en viktig arena for kontakt mellom mennesker, og et sted hvor den enkelte kan få brukt sine kvalifikasjoner og ressurser. Dette bekreftes også av informantene som er i et arbeidsforhold. Det er trivelig å møte kollegaene og samtidig får de brukt sine kunnskaper og erfaringer. De fleste mennesker vil se på arbeid som et gode, noe som gir grunnlag for personlig utvikling og vekst. Arbeid er med på å skape tilhørighet og kan gi økt selvfølelse.

Informantene i denne studien ser på seg selv som ressurspersoner og ikke som personer som er syke. Dette bildet er skapt i møte med «den signifikante andre» (Mead, 1938,). Hvordan nettverket har sett på deres funksjonsnedsettelse vil ha betydning for hvordan de ser på seg selv. Erfaringene gjennom møte med andre i det sosiale nettverket vil også danne et mønster for hvordan en fremstiller seg selv. Forståelsen for hva som er normalt er relativt og oppfattes ulikt fra person til person.

7.2.2 «Det er slitsomt å kombinere jobb og helse»

Alle informantene har ulike fortellinger knyttet til oppfattelsen andre har om dem. Å akseptere seg selv handler både om å se sine muligheter og begrensninger. Måten omgivelsene lager begrensningen i form av ikke å gi tilgang til arbeidsmarkedet eller utvikle karrieremuligheter kan virke diskriminerende. Informantene har opplevd at de har blitt tillagt roller som den «syke, hjelpetrengende», noe som oppleves stigmatiserende. Alle informantenes fortellinger bærer preg av at de har valgt en yrkesutdanning de mener har koherans til egen identitet. Dette kan ha betydning for at informantene har hatt denne «stå-på-viljen» gjennom studiet og inn i arbeidslivet. Samtlige er opptatt av at de er «flinke» og har en flott utdanning som de ønsker å bli presentert ut i fra. Utdanningen og arbeidet blir en del av deres identitetsforståelse. Identiteten er knyttet til å være så normal og refereres til en karriere i yrkeslivet som et ideal. Dette samsvarer også med de idealer som samfunnet viser til gjennom ulike utredninger. (St.m.nr 88 1966-67, NOU 2001:22, FNs standardregler for mennesker med funksjonsnedsettelse).

Krav som møter informantene i arbeidslivet kan oppleves som en trussel. Dette kan true deres identitet. To av informantene som jobber i 100 % stilling, uttrykker at de er slitne og at dette påvirker helsen.

«Jeg har ikke trent på 1 år!». «Jeg må bare stå på, har jo bare et vikariat..... de andre sier jeg må roe ned, men det kan jeg ikke...»

Begge informantene hadde jobber de trivdes i, men begge drev rovdrift på seg selv slik jeg oppfatter det. Denne rovdriften på seg selv kan også påvirke akseptasjonen av seg selv og aksept fra omgivelsene. Det å ha en funksjonsnedsettelse og anerkjenne denne kan ha betydning for om en mestrer å stå i arbeidet. Hva resultatet er om 1 år kan en bare anta.

Overgangen fra studielivet til arbeidslivet representerer en overgang inn i voksensamfunnet med de krav som stilles til å forsørge seg selv. Informantene har et ønske om å mestre den nye situasjonen, arbeid gir mening og bekrefter deres identitet som «normale». Mossige (2009) peker på problem knyttet til forventninger eller normen om det normale. I kapittel 6 har jeg beskrevet hvor viktig det er å bli akseptert av andre for på den måten å akseptere seg selv. Informantene som er i arbeid beskriver behov for bekreftelser fra arbeidskollegaer på at de er flinke og arbeidsomme. De tillater seg ikke å ta pauser.

«Kollegaene mine sa at jeg måtte ta meg pauser, men jeg har jo bare et vikariat så jeg tar ikke sjansen på å vise at jeg er sliten...».

Redselen for ikke å strekke til er nok kjent for de fleste som starter i ny jobb, men for unge med funksjonsnedsettelse har de også en helse de skal ta hensyn til. De blir derfor sårbare for det stresset og presset som kan oppleves i dagens arbeidsliv. Behovet for å bli anerkjent og utføre en god jobb kan gå på bekostning av å ivareta egen helse. Streben etter å være supermenneske kan medføre at de undertrykker sin egen funksjonsnedsettelse. Unge med funksjonsnedsettelse opplever i ulik grad anerkjennelse for den personen de er.

Jeg tolker «stå-på-viljen» i arbeidslivet som en fare for deres fremtidige arbeidsdeltagelse. Informantene beskriver en arbeidshverdag hvor de ikke gir seg selv lov til å være på etterskudd. Bakgrunn for dette er at de har erfart at helsesituasjonen raskt kan endre seg og da må alle innleveringer og planer være ajour. Denne «stå-på-viljen» er beskrevet i flere studier (Mossige, 2009; Myrvang, 2006). Myrvang betegner dette som «poliopersonligheten». Jeg tror dette kan handle om en personlighet som utvikles i møte med utfordringer og en identitet som er preget av å være «normal» i møte med samfunnet.

7.3 Tema: Nettverk – arbeid

7.3.1 Sosial kapital en ressurs for unge med funksjonsnedsettelse

Informantene har varierende grad av arbeidserfaring. En av informantene hadde praksis under studietiden, jobbet deltid i perioder på samme praksisplass og fikk fast jobb før hun var ferdig. Hun fikk muligheter til å vise frem sine kvalifikasjoner under studietiden og arbeidsgiver fikk erfaringer knyttet til hennes faglige kapasitet. Kunnskaper og erfaringer påvirker holdninger. Her fikk arbeidsgiveren muligheter til å bli kjent med informanten og var trygg på at hun kunne utføre sin jobb.

En av informantene fikk tilbud om trainee-stilling like etter at hun avsluttet sin masteroppgave. Hun opplevde at arbeidsgiver la til rette for videre arbeid etter avsluttet trainee-periode. Trainee og praksis gjennom studiet kan på en måte være sammenligningsbart. Begge gir muligheten til å få vise frem sin kompetanse overfor arbeidsgiver.

Den tredje informanten fikk en midlertidig jobb via sin kontakt i NAV.

«Konsulenten i NAV hun støttet og hjalp meg»

Konsulenten hadde fulgt henne opp under studiet og vært en god støttespiller når studiesituasjonen og helsen var på kollisjonskurs. Det å ha en person som støtter opp kan ha hatt en avgjørende betydning for at denne informanten gjennomførte sitt studium og i dag er i jobb. Hun brukte 8 år på et 5-årig studium på grunn av helseproblemene. Etter endt utdanning ble hun fulgt opp av NAV som skaffet henne en jobb slik at hun slapp å gå ledig etter endt utdanning. På arbeidsplassen skaffet hun seg nettverk som hun rådførte seg med når hun skulle på jobbintervju til sin nåværende jobb. Hennes arbeidskolleger ble en del av hennes sosiale kapital som hun brukte for å komme videre. Bøe & Schefloe (2009) betegner sosial kapital som individets nettverksressurser hvor mulighetene ligger i de innskudd personen har gjort, hvordan debitorene anser kredittverdien og relasjonen til debitorene. Unge med funksjonsnedsettelse har ofte ikke den nødvendige investeringen i denne typen «bank» når de skal søke jobb.

Funn i denne studien viser at informantene i noen grad har hatt muligheter til å pleie nettverk og jobbe noe ved siden av studiene eller at studiet hadde praksisperioder. På den måten har de fått knyttet til seg nettverk og allianser og har allerede referanser når de skal søke jobb. Dette

kan ha påvirket mulighetene til å skaffe seg arbeid. Samtidig viser imidlertid funn at de strever med å skaffe seg nytt arbeid etter flere års praksis.

Med utgangspunkt i individnivå skjer tilgangen på sosial kapital via ikke-formaliserte koblinger til andre mennesker. En av mine informanter hadde tilgang på en slik kobling og dette medførte at hun fikk et års vikariat under studiet. Hun hadde behov for en tenkepause etter første året på studiet og fikk tilbud om en jobb via sin studieveileder.

På systemnivå skapes kontakter i det uformelle nettet av relasjoner mellom personer (mesonivå og makronivå). Mesonivå kan betegnes som studentorganisasjoner, bedrifter som presenterer seg på studiestedet og i lokalsamfunn. Makronivå betegnes som samfunnet og NAV sin side med ledige jobber f.eks.

Gjennom deltagelse i sosiale nettverk skapes kontakter som blir en sosial kapital. Funnen viser stor variasjon i slik deltagelse. De som har kontakter stiller sterkere på arbeidsmarkedet, men dette er ikke nødvendigvis den eneste faktoren for muligheter i arbeidslivet.

Jeg har tidligere beskrevet viktigheten av utdanning og da spesielt utdanning på høyere nivå, «stå-på-vilje», utholdenhet og en åpen holdning om sine utfordringer og ikke minst holdninger hos arbeidsgiver.

Funn tyder på at manglende åpenhet om sin funksjonsnedsettelse er en barrierer i møte med arbeidslivet.

Mange av informantene hadde støtte fra NAV gjennom sin utdanning. NAV kan derfor ha en stor mulighet til å nå unge med funksjonsnedsettelse i overgangen utdanning – arbeid. Denne kontakten viser seg å være personavhengig ut fra funn i denne studien. Her burde det ha vært en bedre struktur. Sannsynligvis blir det bedre med den nye planen, «Jobbstrategi for personer med funksjonsnedsettelse» (2012).

Funn i denne studien viser at informantene har fått jobb via ulike nettverk. Kontaktene har vært NAV- koordinator, studieveileder, praksis i studiet, sommerjobb og studievenninne. Det kan se ut som at denne formen for brobygging (bridging) er viktig i møte med arbeidslivet. De fleste av jobbene har ikke vært utlyst. Staten krever at alle stillinger gjøres kjent, men i det private markedet er ikke dette lovregulert. Det er ikke uvanlig å starte i en midlertidig stilling og midlertidige stillinger lyses sjelden ut.

Arbeidserfaring lærer unge mennesker om arbeidslivets krav og forventninger som er en viktig kapital. Sannsynligvis vil denne kapitalen overveie hull i en CV på grunn av forlenget studietid. Dette er viktig informasjon til unge med funksjonsnedsettelse. Spørsmålet er hvem som skal kommuniserer denne informasjonen? Ikke alle er deltakere i organisasjoner for funksjonshemmede, men alle går på skole og er i utdanning. Skole- og utdanningsinstitusjoner bør ha et ansvar for å gi unge med funksjonsnedsettelse en tettere oppfølging med tanke på fremtidig utdanning og yrkesliv. Rådgivere i ungdomsskolen og videregående skole samt studieveileder på studiestedet, burde være personer som engasjerer seg i dette arbeidet.

7.4 Oppsummering

I kapittel 6 beskrives funn knyttet til nettverkets betydning for å gjennomføre utdanning, nettverket er også viktig i møte med arbeidslivet. I overgangen utdanning – arbeid viser funn at foreldrene blir viktige bidragsyttere, men studievenner, hjelpeapparatet har også bidratt.

Bakgrunn for at informantene bor i nærhet av foreldrene eller nær familie etter endt utdanning kan ha ulike årsaker. En av informantene måtte flytte hjem etter endt utdanning på grunn av økonomiske forhold etter at studielånet stoppet opp etter endt studietid. I påvente av jobb var det godt å ha støtte hos foreldrene. En annen måtte flytte hjem på grunn av helsemessige årsaker. Hun hadde behov for støtte. Det offentlige hjelpeapparatet ser ikke ut til å fungere godt nok.

Den manglende økonomiske støtten som mange opplever etter endt utdanning, kan være ekstra belastende for unge med funksjonsnedsettelse ettersom de mangler nettverk og erfaringer fra arbeidslivet. NAV skal bistå personer som faller utenfor arbeidsmarkedet, men nyutdannede har ingen rettigheter hos NAV dersom de ikke har tjent et minstebeløp og har fast bopel. Unge med funksjonsnedsettelse kan da bli avhengige av sine foreldre igjen slik to av informantene ble. Dette kan være med på å gjøre unge med funksjonsnedsettelse i større grad avhengige av sine foreldre enn andre. Dette kan igjen ha negativ betydning for selvbylde og identitet som voksen og påvirke selvstendigheten. En rolle som «hjelpeavhengig» kan være en trussel for å kunne etablere seg på arbeidsmarkedet.

Alle informantene har flyttet tilbake til hjemstedet sitt. Bakgrunn for at de har flyttet tilbake kan være tilfeldige, men det kan også være at behovet om støtte fra nære personer er viktige i overgangen utdanning og arbeid. Rønning peker på at foreldre aldri slutter å være viktige for

sine barn på grunn av at de ivaretar viktige funksjoner som andre ikke kan fylle på samme måte (Rønning, 2009). Støtten fra foreldrene beskrives som viktig i overgangen utdanning og arbeidsliv. Foreldrenes støtte var og er preget av økonomisk støtte, muligheter for å bo hjemme og ikke minst få anerkjennelse som den personen de er. Trygghet og tillit er viktig for å kunne mestre hverdagen og nye utfordringer som arbeidslivet medfører. Sommerchild (Gjærum m.fl.,1998) påpeker at mestring er knyttet til opplevelsen av tilhørighet til familie og nettverket. Motstandskraften som utvikles gjennom bekræftelsene i nettverket ser ut til å være av en avgjørende betydning i overgangsfasen som utdanning – arbeidsliv er.

Det som har kjennetegnet disse informantene er en positiv livsholdning, «det ordner seg». Mismotet har ikke fått fofeste hos dem. Utfordringene har gjort dem motstandsdyktige slik Sommerchild beskriver i sin mestringsmodell (Gjærum m.fl.,1998). Avgjørende for denne motstandsdyktigheten er støtte og bekræftelser. Mestring handler om å ha krefter til å møte utfordringene og kontroll over eget liv. Gode motstandsressurser er for eksempel god økonomi, sosialt nettverk hvor en opplever seg bekreftet og får tro på seg selv. Antonovskys (1987) bruker begrepet «sense of coheranse» som jeg oversetter med «forutsigbarhet».

Gjennom høyere utdanning har informantene i denne studien prøvd å etablere og vedlikeholde nettverk til hjelpeapparatet, studievenner, arbeidspraksis og foreldre. Studenter med funksjonsnedsettelse mestrer i stor grad studiesituasjonen, men på grunn av helsesituasjonen mister de det verdifulle i det sosiale livet ved å bygge nettverk via jobb under studiet eller samvær med andre. Magnus (2009) bekrefter også dette i sitt studium «Student som alle andre». Dette utvalget er derfor i en særstilling, noe også resultatet viser. Alle har fått seg arbeid etter endt studium.

I Regjeringens strategiplan for unge med funksjonsnedsettelse (2012) pekes det på at mange med nedsatt funksjonsevne som er uten arbeid, kan jobbe dersom forholdene ligger til rette for det. Ifølge SSB er det 22 000 under 30 år som ønsker å jobbe³⁵.

Arbeidserfaringen informantene hadde ervervet seg gjennom studietiden kan ha vært en viktig faktor for å kunne tre inn på arbeidsmarkedet, men erfaringen som en av informantene

³⁵ Regjeringens strategiplan
http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/rapporter_planer/planer/2011/jobbstrategi.html?id=657116#_Toc305407592[Lastet ned 01.05.129]

beskriver fra jobbintervju viser fortsatt negative holdninger eller fordommer overfor personer med funksjonsnedsettelse.

Funnen i denne studien viser at utdanning er en viktig kulturell kapital, men unge med funksjonsnedsettelse strever med å presentere seg overfor en fremtidig arbeidsgiver. Videre kan et hektisk arbeidsliv være en utfordring for personer med funksjonsnedsettelse dersom de skal kunne mestre arbeidshverdagen. Det kan være vanskelig å be om spesielle tiltak når en ønsker å være som alle andre.

Tre forhold er spesielt viktige mener Antonovsky (1987). Det ene er at personen har god forståelse for sin egen situasjon, tro på at det finnes løsninger og opplever mening i å forsøke på å finne en løsning. Funn i dette studium viser motiverte og positive unge med funksjonsnedsettelse.

«Jeg er tålmodig, vet at jeg får jobb etter hvert»

Utsagnet kommer fra informanten som ikke hadde fått jobb etter 6 måneder. Hun var sikker på at hennes kunnskaper var verdifulle og hadde tryggheten i at foreldrene støttet henne i denne perioden. Dette rokket ikke ved hennes selvoppfatning, hun var «flink». Sommerschild (1998) har gjennom sin forskning vist at nøkkelen til god mestring og selvtillit ligger i den gode selvoppfatningen. Det er som tidligere nevnt ikke bare mestring, men også det å ha en trygg tilknytning, som bidrar til at man føler seg betydningsfull og dermed får god selvoppfatning.

Funn tyder på at mestringskompetanse er viktig for å beherske utdanning og arbeidsliv. Informantene har vist stort engasjement i sin egen hverdag. Dette antar jeg er en del av den suksessen de har opplevd i møte med arbeidslivet. Funn i andre studier fremhever personlig engasjement som en suksessfaktor (Skog Hansen & Reegård 2008). Troen på egen kompetanse og troen på at hun skulle lykkes som den ene informanten uttrykte det etter at hun hadde vært «arbeidsledig»³⁶ i 6 måneder viste seg å ha effekt.

Denne studien omfatter sannsynligvis ressurssterke unge med funksjonsnedsettelse, men mange av dem har hatt store utfordringer knyttet til sin funksjonsnedsettelse gjennom studiene og i møte med samfunnets holdninger til personer med synlige funksjonsnedsettelse.

³⁶ Hun meldte seg ikke ledig hos NAV, fikk støtte fra foreldre i venteperioden

8.0 Suksessfaktorer

Suksess kan være så mangt og forstås ulikt. I denne sammenhengen ønsker jeg å peke på suksessfaktorer som jeg mener har vært av avgjørende betydning for at unge med funksjonsnedsettelse har mestret utdanning og arbeidsliv. Bakgrunn for at jeg ser på utdanning og arbeidsliv sammen, er at jeg mener dette kan ses som to sider av samme sak. Erfaringer påvirker handlinger, handlinger gir erfaringer.

Jeg har valgt å beskrive suksessen ut fra tre hovedområder som har vist seg gjeldende i denne studien.

Informantenes formidling gjennom fortellingene om utdanningen, «jeg er flink», støttespillerne, «heiagjengen», «stå-på-vilje» og utholdenheten som viktige faktorer for at de er der de er i dag.

8.1 Utdanning–arbeid «Jeg er flink»

I Norge har vi obligatorisk utdanning i grunnskolen. Frafall i videregående skole viser seg å være en stor risiko med tanke på mulighetene på arbeidsmarkedet. Ikke minst gjelder dette unge med funksjonsnedsettelse. Motivasjon og tilrettelegging for høyere utdanning kan være en viktig nøkkel for unge med funksjonsnedsettelse. Utdanning har vist seg å være en viktig suksess for personer med funksjonsnedsettelse. Det finnes ikke noe register i dag over antall studenter med funksjonsnedsettelse i høyere utdanning. På den måten vil en ikke ha oversikt over et eventuelt frafall. Vi vet at det i dag er mange som ikke gjennomfører påbegynt utdanning. Dette vil nok sannsynligvis også gjelde gruppen med funksjonsnedsettelse.

Etter å ha hørt historier om manglende tilrettelegging i grunnskole og høyere utdanning er det utrolig at informantene i denne studien ikke har gitt opp underveis. I møte med lærere og medstudenter blir en bekreftet som individ. Hvordan dette møtet oppleves er nært knyttet til kunnskaper, erfaringer og holdninger den enkelte har med seg i inn i dette møtet. Dette er beskrevet nærmere i kapittel 6.

Studien viser at personer med funksjonsnedsettelse har behov for å få ekstra hjelp på studiestedet. Se nærmere om dette i kapittel 6. Jeg vil her nevne hjelp til å gjennomføre sine studier med god tilrettelegging, dette gjelder finansiering, eksamener, forelesninger, forberedelse til arbeidsliv og de behov den enkelte har for å fungere i hverdagen.

Informantene i dette studiet har hatt ulike opplevelser knyttet til tilretteleggingen, det kan se ut til at dette kan ha påvirket gjennomføringshastigheten under studiet. Det kan også se ut til at manglende tilrettelegging kan være en negativ faktor for selvforståelsen, men uansett har informantene vært *målbevisste* og *utholdende* gjennom de utfordringer studiet har gitt dem, utdanning som kulturell kapital ble ansett som svært viktig.

8.2 Støttespillere - «Heiagjengen»

Informantene forteller unisont om foreldre som viktige støttespillere. Andre som viser ekstra omsorg ut over det som de forventer er familie, studieveileder, NAV-representant, vaktmester, lærer, bibliotekaren, arbeidskollega, studievenner, arbeidskolleger etc. Alle disse personene som nevnes har vist empati og forståelse for den situasjonen som informantene har vært en del av. Det er alvorlig at informantene forteller om ulike møter som har virket bremsende på progresjon i studiet og manglende tilrettelegging som igjen kan ha vært medvirkende til at informantene har problemer med å presentere seg selv overfor en fremtidig arbeidsgiver.

«Heiagjengen» var viktig under studiet, men er fortsatt viktig når de skal etablere seg på arbeidsmarkedet. Bekreftelser på at en gjør en god jobb er et behov hos alle, men på grunn av holdninger og fordommer som fortsatt eksisterer er unge med funksjonsnedsettelse ekstra følsomme og sårbare for måten feedbacken fungerer på. Dette viser eksemplene fra samtalen at mange er redde for å ta seg pauser, kanskje de blir oppfattet som syke ikke arbeidsdyktige osv. Informantene ønsker å fremstå som ansvarsfulle kolleger og strekker seg svært langt når de er på jobb.

8.3 «Stå-på-vilje» – «Jeg gir aldri opp»

«Stå-på-viljen» kan se ut som en viktig ressurs for personer med funksjonsnedsettelse. Jeg har tidligere henvist til Myrvang sin beskrivelse av «poliopersonligheten» (Myrvang 2006). Samtlige informanter beskriver en *positiv* livsholdning. Jeg nevner her informanten som ikke har fått seg jobb som sier følgende, «Jeg velger å tenke positivt». Hun sammenligner sin situasjon med medstudenter som ikke har fått jobbtilbud og på den måten opprettholder hun sin selvforståelse om at hun er flink, men at det er jobbmarkedet som er problematisk. Det å være positiv er valg vi tar. Positive mennesker ser muligheter ikke hindringer. Dette påvirker også viljen til å ikke gi opp. Samtlige informanter har opplevd utfordringer på grunn av sin funksjonsnedsettelse, men alle ser at de selv har et ansvar for å påvirke sin situasjon positivt.

Videre kjennetegnes «*Den positive livsholdningen*» hos informantene med sin *målbevissthet*. De har holdt fokuset under studiet, vært utholdende og ikke gitt opp. Flere har valgt bort et aktivt studentliv for å kunne gjennomføre sine studier uten at de har mistet målet av synet. Aktiv deltagelse i arbeidslivet. I møte med arbeidslivet sier flere at de har måttet redusere på andre aktiviteter, men at dette er valg de selv har tatt og at de ser dette for en periode. Informanten som brukte sine utfordringer gjennom sin sykdom som en døråpner for arbeidslivet, illustrerer også hvordan hun målbevisst brukte couch til å få frem sine kvaliteter overfor arbeidsgiver.

Gjennom livet har informantene opplevd å ta mer og mer ansvar for sitt eget liv. Foreldrene har støttet opp og gitt dem muligheten til å ta egne valg. Foreldrene har lært dem å stå på i møte med ulike utfordringer. På den måten har de utviklet en *ansvarsfull* måte å opptre på og som kan virke positivt i møte med arbeidslivet. De har vist at de har tatt ansvar for sitt liv og ikke overlatt dette til andre. En av informantene hadde under studiet påtatt seg oppgaver som leder i studentorganisasjonen. Hun valgte å bruke tid på dette arbeidet for å vise at hun var ansvarsfull. Målet var at hun skulle bruke dette på sin CV overfor arbeidsgiver etter endt utdanning.

Informantene har gjennom intervjuene og samtalene beskrevet sin egen selvforståelse. De fremstår med god *selvtillit* og viser evne til å reflektere over de valg de har tatt. De presiserer at de er flinke, gir ikke opp og de har tro på at det er plass for dem i arbeidslivet.

9. Avslutning

Gjennom samtalene fikk jeg fortellinger om erfaringer og hendelser knyttet til informantenes skolegang, høyere utdanning, jobbsøkerprosess, liv som yrkesaktiv og forhold til hjelpeapparatet³⁷. Slike livsfortellinger er ikke speilbilder av virkeligheten, men gir et innblikk i opplevelser som informantene har hatt. Deres narrativer er en form for selvpresentasjon (Hyden & Brockmeier, 2008). Informantene har beskrevet ulike opplevelser knyttet til utdanning, veien inn i arbeidslivet og arbeidslivet, men disse tre områdene ble identifisert.

Den første typen narrativ er informantenes *selvforståelse*. Den handler om synet på egen kapasitet og egenskaper som har medført at de har vist utholdenhet og «stå-på-vilje» gjennom utdanning og i prosessen frem til en jobb etter endt utdanning.

«Hjelperne» er den andre typen narrativ. Hjelperne har bestått av nettverket som har støttet opp og gjort «prosjektet» til informantene til en suksess.

Utfordringer er den tredje typen narrativ som har vært gjennomgående for alle informantene, men på ulikt vis. Utfordringene har vært knyttet til gjennomføring av høyere utdanning, møte med hjelpeapparatet, jobbintervju og hindringer på veien inn i arbeidslivet knyttet til deres funksjonsnedsettelse og helsetilstand. Ved hjelp av ulike mestringsstrategier har de mestret utfordringene og holdt ut.

Under analysen og tolkningen av funnene fikk jeg kunnskaper om ulike faktorer som har gitt suksess i møte med studier og arbeidsliv for informantene. Suksessen har jeg beskrevet som

«*Den positive livsholdning*»

«*Den positive livsholdningen*» mener jeg er en fellesbeskrivelse av hvordan informantene har omsatt utdanning, sosialt nettverk og arbeidsliv til sin kapital.

Mennesket er ikke en homogen gruppe, og det vil også være umulig å si hvilke tiltak som fungerer for gruppen unge med funksjonsnedsettelse. Denne studien har vist at suksess i utdanning og arbeidsliv påvirkes av mange faktorer. Det som gjenspeiles i funnene er at mye avhenger av kapital som skapes i møte mellom mennesker, på bakgrunn av gode strukturer. Disse suksessfaktorene kan utgjøre viktige tiltak på det overordnede politiske planet.

³⁷ «Hjelpeapparatet» referer til ulike etater informantene har hatt kontakt med. Se Grue 2001:120 for nærmere beskrivelse.

For personer med funksjonsnedsettelse er høyere utdanning en av de viktigste faktorene for å kunne skaffe seg arbeid. Her kan myndighetene legge forholdene bedre til rette i overgangen videregående skole og høyere utdanning.

Når det gjelder arbeid, uttrykker informantene, at det burde vært et lovpålagt krav om at alle arbeidsgivere skal kalle inn personer med funksjonsnedsettelse til jobbintervju. Men dette krever at arbeidssøker har opplyst om dette i sin CV og at de fyller formalkrav til stillingen. På den måten får flere arbeidsgivere møte personer med funksjonsnedsettelse og får erfaringer knyttet til deres kompetanse. Kunnskaper og erfaringer er viktig når holdninger skal endres.

Etterord

Etter at studien var analysert fikk jeg beskjed på mail at den femte av informantene hadde fått seg jobb. Hun fortalte at hun nå hadde fått seg relevant jobb knyttet til sin masterutdanning. Mange jobber blir ikke utlyst, slik var det også med denne jobben. Informanten hadde holdt kontakten med sine studievenninner og en av studievenninnene tok kontakt da det ble en ledig engasjementstilling i hennes avdeling. Nettverk er viktig!

Hun forteller videre at hun hadde forberedt seg grundig til jobbintervjuet denne gangen og valgte å være åpen om sin funksjonsnedsettelse. Underveis i jobbintervjuet henvendte hun seg til arbeidsgiver og sa følgende:

«Du ser sikkert at jeg ser litt annerledes ut, men som du ser av mine eksamenspapirer så har ikke mitt utseende hatt noen betydning for resultatene».

Hun viste at hun hadde meget gode eksamenspapirer. Ved sin åpenhet om sin funksjonsnedsettelse visste hun arbeidsgiver sin styrke og mot. Arbeidsgiveren svarte følgende på hennes åpenhet:

«Noen mennesker er født slik, og du har gjort det bra i dine studier, ser jeg. Du må bare gi beskjed dersom du har behov for tilrettelegging.»

Hun uttrykker selv:

«Tenk om alle kunne ta det på denne måten!»

Ja, tenk om alle kunne se den kapasiteten som finnes blant unge med funksjonsnedsettelse!

Litteraturliste

- Album, D. Hansen, M.H., Widerberg, K.(red) (2001). *Metodene våre*.
Eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning. Oslo: Universitetsforlaget
- Antonovsky, A.(1987). *Helsans mysterium*. Finland: WS Bookwelt.
- Antonovsky A. (1979) *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey Boss.
- Anvik, C. (2006). *Mellom drøm og virkelighet?* Unge funksjonshemmede
i overganger mellom utdanning og arbeidsliv. Bodø:NF-rapport nr 17/06.
- Anvik, m.fl.(2007). *Kunnskapsstatus for IA-avtalens delmål 2:*
Rekruttere og beholde personer med redusert funksjonsevne. Bosø: NF-rapport nr.
11/07.
- Arum,L (2011) Et arbeidsliv for alle? Arbeidsdeltagelse og funksjonshemmede –
hva er problemene i praksis? FFO Rettighetsenteret. Oslo: FFO skriftserie 2/11
- Askheim, O.P. (2003) *Fra normalisering til empowerment*.
Ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede. Bosø: Gyldendal Akademiske.
Askheim, O.P.(2006)
- Askheim, Ole Petter (2009): Sosial kapital som grunnlag for politikk og tiltaksutvikling
for utviklingshemmede. I *Sosial kapital i et velferdsperspektiv. Om å forstå og styrke
utsatte gruppers sosiale forankring*. Oslo: Gyldendal akademiske.
- Eriksen, J., Askheim, O.P. & Andersen T. (2004). I Eriksen, J., Askheim,
O.P. & Andersen, T. (red.): *Sosiale tjenester for familier som har barn med
funksjonsnedsettelse*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 11-22
- Backe-Hansen, E. & Hylde,I.(2010) Sosial kapital og andre kapitaler hos barn og unge
i Norge. Flervitenskapelig politikk- og forskningsutfordringer. NOVA Rapport 20/10
- Blekesaune, M. (2005). *Unge uførepensjonister. Hvem er de, og hvor kommer de fra?*
Rapport 8/05. Oslo: NOVA
- Bliksvær, T. og Hansen, J.I. (2006). *Funksjonshemming, utdanning og
arbeidsmarkedsdeltakelse*. I Respekt, nr. 2/06
- Borge, A. I. H. (2003) *Resiliens. Risiko og sunn utvikling*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag
- Borge,A.I.H (2008) . Funksjonshemming og arbeidsmarked. Velferdsforskning vol 11
Nr. 2/2008.

- Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital*. I: Richardson, J.G Ed: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Page 241-258. New York: Greenwood Press
- Bourdieu, P. (1997). *Af praktiske grunde: Omkring teorien om menneskelig handlen*. København: Hans Reitzel.
- Brandt, S.S.(2005). Høyere utdanning – tilgjengelig for alle? Studenter med funksjonsnedsettelse og funksjonshemming i høyere utdanning – Kvalitetsreformens betydning og lærestedenes strategier for inkludering. NIFU STEP. Oslo. Rapport 4/2005
- Brandt, S.S.(2010). *Tilretteleggingsutforminger i høyere utdanning før og nå*. En studie av tilrettelegging i høyere utdanning i lys av lovendringer og målsetting om å sikre høyere utdanning for en mer mangfoldig studentmasse. Oslo: Rapport 47/2010. NIFU STEP
- Bøe, I og Schiefloe, P.(2009) *Sosiale landskap og sosial kapital*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Coleman, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, Volume 94, 1988. page 95-121.
- Coleman, James S. (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass. Harvard University Press.
- Creswell, J. W. (2007).(3.ed) *Research Design*. Thousand Oaks, CA.: SAGE. .
- Dalen, E. (2006). Telefonundersøkelse om betydning av nedsatt funksjonsevne ved ansettelse i arbeidslivet. Synovate / MMI Rapport utarbeidet for Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne.
- Fangen, K. (2004). *Deltagende observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Frank, A.W.(2000). «*Illness and autobiographical work: Dialogues as narrative destabilization*». *Qualitative Sociology*, 23(1)
- Fossestøl, Knut & Steinar Widding (2007): *Hvorfor kommer ikke funksjonshemmede i jobb?* Oslo: Sosial- og helsedirektoratet: s. 16-20.
- Freeman, M (2010) *Hindsight, the Promise And Peril in Looking Backwards*, Oxford University Press
- Frønes, Ivar (2001): *Handling, kultur og mening*. Bergen, Fagbokforlaget
- Giddens, A.(1976). *New Rules of Sociological Method. A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. London: Macmillan.

- Giddens, A. (1990): *Modernitetens konsekvenser*. Norge: Pax Forlag . Norsk utgave i 1997
- Gjærum, B., B. Grøholdt & H. Sommerschild (1998). *Mestring som Mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Galvin, R. D. (2005). «Researching the disabled identity: contextualising the identity transformations wich accompany the onset impairment.» *Sociology of Health & Illness* 27(3), 393–414.
- Gilje, N. og H. Grimen (1995) *Samfunnsvitenskapens forutsetninger: Innføring i samfunnsvitenskapens vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Gjærum, B., Grøholt ,B. og Sommerschild, H.(1998) *Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre*. Oslo: Tano Aschehaug.
- Goffman, E.(1963). *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. London: Penguin Books
- Goffman, E. (1992). *Vårt rollespill til daglig en studie i hverdagslivets dramatik*. Oslo: Pax.
- Grue, L. (1998). *På terskelen*. Avhandling for graden Dr.philos. Institutt for allmenntmedisin og samfunnsmedisinske fag. Det medisinske fakultet. Universitetet i Oslo.
- Grue, L.. (1999). *Funksjonshemmet ungdoms livskvalitet*. Oslo: Gyldendal.
- Grue, L.(2001) *Motstand og mestring. Om funksjonshemming og livsvilkår*. Oslo: Abstrakt forlag
- Grue, L. (2004) *Funksjonshemmet er bare et ord: Forståelser, fremstillinger og erfaringer*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Grue, L.(2006) *Forståelser og virkemidler. Om funksjonshemming og yrkesaktivitet, i T. Hammer & E. Øverbye(red.)Innkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier*. Oslo: Gyldendal Akademiske
- Grue, L.(2006) *Funksjonshemming, retorikk og forståelse*. Oslo: Dokumentasjonssentrets skriftserie 01/07.
- Grue, L. (2009) *Hva skal til for at universiell utforming og individuell tilrettelegging samvirker og ikke motvirker hverandre?* Innlegg på NAVs fagsymposium 19.11.09
- Grue, L.(2011) *Hinderløype. Foreldre, barn og funksjonshemming. NOVA Rapport 19/2011. Handlingsplan for funksjonshemma (1998-2001) Deltaking og likestilling*. Oslo: Sosial- og helsedepartementet.
- Hansen, I.L.S.& Svalund, J. (2007) *Funksjonshemmede på arbeidsmarkedet*.

- Et oversiktsbilde*. Oslo: Fafo
- Hansen, Inger Lise Skog og Kaja Reegård (2008), *Hvordan bryte igjennom? Møte med arbeidslivet for høyt kvalifiserte personer med nedsatt funksjonsevne*. Fafo-rapport 2008:41
- Hvinden, B. (2003). *The Uncertain Convergence of Disability Policies in Western Europe*. *Social Policy & Administration*, 37 (6), 609-624.
- Hvinden, B., Gissinger, R. (2005). Sosial kapital. Klargjøring av ulike perspektiver på sosial kapital. Kunnskapsstatus, funn og forskningsbehov. Forslag til en videre satsing på forskning om sosial kapital i Norge. Norges Forskningsråd. Trondheim
- Høilund, P. & Juul, S. (2005). *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde*. København: Reitzel.
- Kilian, J. (2005). *På tampen. Funksjonshemming og barrierer i arbeidslivet*. Sem: Forlaget Aldring og helse
- Kinavey, C. (2006). Explanatory models of self-understanding in adolescents born with Spina bifida. *Qualitative health research*, 16(8), 1091-1107.
- Kittelsaa, A. (2004) Funksjonshemmedes levekår-fins det? Studier av funksjonshemmedes levekår-en oversikt. Rapport nr. 51, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, NTNU, Trondheim.
- Klyve, A. (2009). *Sinte unge menn - i kunnskapssamfunnet*. Nesttun. Folio forlag.
- Krange, O. & Øie, T. (2005) *Den nye moderniteten. Ungdom, individualisering, identitet og mening*. Oslo: Cappelen Akademiske forlag
- Kvale, S. (2010) *Det kvalitative forskningsintervju* Oslo. Gyldendal Norsk Forlag AS 2. opplag
- Kvalsund, R. (2003). *Growth as Self-actualization*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Kvelling, Ø. (2008). *Transaksjonsmodellen: mennesker og miljø utvikler hverandre*. I Ø. Kvelling (red.), *Oppvekst. Om barns og unges utvikling og oppvekstmiljø*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Larring, K.B., Stjernø, S. (2010). Sosial kapital blant marginaliserte. Fagartikkel *Fontene Forskning* 1/10, s. 53-66.
- Laulo, J. (2010). *Unge fra innvandrerfamilier og sosial kapital for utdanning*. NOVA. Notat 6/10
- Legard, S. (2009) *Pathways from Education to Work for Young people with Impairments and Learning Difficulties in Norway*. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet og kunnskapsdepartementet. Arbeidsforskningsinstituttet (AFI)
- Lov om universiteter og høyskoler (2005). Oslo: Kunnskapsdepartementet

- Lov om utdanningsstøtte til elever og studenter (2006). Oslo: Kunnskapsdepartementet
- Lundeby, H.(2008). *Foreldre med funksjonshemmete barn: En studie av familiemønster, yrkesaktivitet og møter med hjelpeapparatet*. Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Institutt for helsevitenskap og sosialt arbeid. Trondheim: NTNU.
- Løvgren, M.(2009) Unge funksjonshemmede. Selvbilde, sosial tilhørighet og deltakelse i fritidsaktiviteter. NOVA-rapport 9/09
- Magnus, E.(2009) *Student som alle andre*. Trondheim: Doktorgradsavhandling ved SVT. NTNU.
- Malterud, K. (2003). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning: en innføring* (2.utgave). Oslo: Universitetsforlaget.
- Mead, G.(1938). *Mind, Self and Society*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Miljøverndepartementet (2007) *Universell utforming: Begrepsavklaring*. Oslo: Miljøverndepartementet
- Mossige, S.(2009) *Arbeidsliv og marginalisering*, s. 71-87, i Tøssebro, J.(red) *Funksjonshemming. Politikk, hverdagsliv og arbeidsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mathisen, I.O., Guldvik, I., & Eide, T.H.. Evaluering av prosjektet Funksjonshemmede i arbeid. Østlandsforskning. Lillehammer: ØF-rapport nr 03/2007
- Molden, T. H., Wendelborg, C. og Tøssebro, J. (2009) *Levekår blant personer med nedsatt funksjonsevne. Analyse av levekårsundersøkelsen blant personer med nedsatt funksjonsevne 2007 (LKF)* Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.
- Myrvang, V.H.,(2006). Ut av arbeidslivet: livsløp, mestring og identitet. «En studie av personer med seinskader etter polio" Doktorgradsavhandling. NOVA Rapport 1/06.
- NAV og Norges Handikapforbund, 2007. Sluttrapport. Prosjekt: Funksjonshemmede i arbeid
- NESH, (2006) *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo
- NESH, (2006) Den nasjonale forskningsetiske komite for samfunnsvitenskap og humaniora. *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teknologi*
- Nordvoll, R.(10/2011) *Jeg vil ikke stå utenfor. Arbeid og utdanning sett med brukernes øyne*. Afi-notat.
- NOU 1983:36 Funksjonshemmedes år 1981- Handlingsplan for 80-årene.
- NOU 2001:22 Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmede barrierer.
- NOU 2003:2 Skjerpet vern mot diskriminering i arbeidslivet

- NOU 2004: 13 En ny arbeids- og velferdsforvaltning.
- NOU 2005:8 Likeverd og tilgjengelighet
- NOU 2008:3 Ny struktur i høyere utdanning
- NOU 2009: 18 Rett til læring
- NOU 2009: Et helhetlig diskrimineringsvern
- NOU 2010: 7 Mestring og mangfold
- Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*. London: Macmillan
- Oliver, M. & Barnes, C. (1998). *Disabled People and Social Policy*. Essex: Longman
- Olsen, B og Van, M.T. (2007). *Funksjonshemmede på arbeidsmarkedet: Rapport fra tilleggsundersøkelse til Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) 2. kvartal 2006*. Statistisk Sentralbyrå, rapport 2007/3. SSB, Oslo.
- Ot.prp. nr. 44 (2007-2008) Om lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)
- Opplæringslova(2008) Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (av 17.juni 1998 nr. 61, med endringer sist ved lov av 14.desember 2007, nr. 115) samt forskrifter. Oslo: Cappelen Akademiske.
- Postholm, M.B. (2005). *Kvalitativ metode. En innføring med fokus på fenomenologi, etnografi og kasusstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon Shuster.
- Putnam, R. D. (2004) Education and Social Capital, paper presentert på ministermøte i OECD, 18-19 March, Ireland.
- Reegård, K.; m.fl (2009) *Sentralforvaltningens tranee-program for personer med redusert funksjonsevne. Et virkemiddel for økt bevissthet om funksjonshemmede som arbeidsressurs?* Fafo-rapport 2009: 37.
- Repstad Pål (2007): *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*. Oslo: Universitetsforlaget
- Ringdal, K. (2001) *Enhet og mangfold. Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Bergen Fagbokforlaget
- Rufsnes, I. (2010) *Arbeidsrettede tiltak for unge med funksjonsnedsettelse*. En kunnskapsoversikt. AFI Rapport 2/2010
- Rønning, R. & Starrin, B. (2009) *Sosial kapital i et velferdsperspektiv*. Om å forstå og styrke utsatte gruppers forankring
- Silverman, D. (2006). *Interpreting Qualitative Data. Methodes of Analazing Talk, Text and Interaction*. 3rd ed. London: Sage.

- Skilbrei, M. H. (2005) Unge uføres avgang fra arbeidslivet- en kunnskapsoversikt.
Oslo: NOVA
- Skog, O.J. (2004). *Å forklare sosiale fenomener*. En regresjonsbasert tilnærming.
Oslo: Gyldendal akademisk.
- Skøien, R.Hem, K-G & Tyrmi, G. (2006) Evaluering av Handicap-programmet ved Telenor.
SINTEF-rapport, Oslo
- Skøien, R.& Hem,K-G(2005) Funksjonshemmedes adgang til arbeidsmarkedet – bruk av en tilretteleggingsgaranti NOVA Rapport 2005. Avdeling for levekår og tjenester
- Skaalvik, E.M., Skaalvik,S.(2005). *Skolen som læringsarena*.Selvoppfatning, motivasjon og læring.Oslo: Universitetsforlaget.
- Sommerschild, H. (1998) Mestring som styrende begrep. I: Gjærum, Grøholt, Sommerschild (red) *Mestring som mulighet*. Oslo: Tano Aschough
- Sommerschild, H. (2003) *Mestring som styrende begrep*. I *Mestring som mulighet i møte med barn, unge og foreldre*, (red.) Gjærum, B., Grøholt, B. & Sommerschild, H. s. 21-63.Oslo: Universitetsforlaget.
- Sosial- og helsedirektoratet (2004) Snart student? Informasjon om høyere utdanning og funksjonsnedsettelse
- Statistisk sentralbyrå (2011) Arbeidskraftundersøkelsen SJEKK HER
- St.meld. nr. 88 (1966-1967) Om utviklingen av omsorgen for funksjonshemmede.
- St.meld. nr. 23 (1977-1978) Funksjonshemmede i samfunnet.
- St.meld. nr. 34 (1996-1997) Resultater og erfaringer fra Regjeringens handlingsplaner for funksjonshemmede og veien videre.
- St. meld.nr. 8 (1998-1999). Om handlingsplan for funksjonshemma 1998-2001
- St.meld. nr.21 (1998-1999).Ansvar og meistring. Mot ein heilskapeleg rehabiliteringspolitikk
- St.meld.nr 27 (2000-2001). *Gjør din plikt - Krev din rett*. Kvalitetsreform av høyere utdanning.
- St.meld. nr. 40 (2002-2003). Nedbygging av funksjonshemmede barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne
- St. meld. Nr 25 (2005-2006) Mestring, mulighet og mening.
- St.meld. 9 (2006-2007) Arbeid, velferd og inkludering.
- St.meld nr 7(2007-2008) Statusrapport for kvalitetsreformen i høyere utdanning
- St.meld nr. 18 (2010-2011). *Læring og fellesskap*
- Thagaard, T. (2010) *Systematikk og innlevelse*. En innføring i kvalitativ metode.
3.utgave Bergen. Fagbokforlaget

- Thomas C: *Female Forms. Experiencing and understanding disability*. Open University Press, Philadelphia. 1999
- Thomassen, M. (2006) *Vitenskap, kunnskap og praksis*. Innføring i vitenskapsfilosofi for helse- og sosialfaga. Oslo: Gyldendal Akademiska
- Torp, H. (2005), «Det nye arbeidslivet: Forklaringer og konsekvenser». *Søkelys på arbeidsmarkedet 22 (1)*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Tøssebro, J. & Lundeby, H. (2002) *Å vokse opp med funksjonshemming: De første årene*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Tøssebro, J & Ytterhus, B. (2006) *Funksjonshemmete barn i skole og familie*. Oslo: Gyldendal Akademiske
- Tøssebro, J. (2009) *Arbeid*. Presentasjon til konferansen: Funksjonshemming og ulikhet. Oslo: 26. februar 2009
- Tøssebro, J. (red) (2009) *Funksjonshemming. Politikk, hverdagsliv og arbeidsliv*. Oslo: Universitetsforlaget
- Tøssebro, J. (2011) «*Personer med funksjonsnedsettelse på arbeidsmarkedet - kunnskapsoversikt og kunnskapsutfordringer*» Artikkel i *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2011 s.18.
- Tøssebro, J. (2011) «*Personer med funksjonsnedsettelse på arbeidsmarkedet - kunnskapsoversikt og kunnskapsutfordringer*» Artikkel i *Scandinavian Journal of Disability Research*.
- Vifladt, E. & Hopen, L. (2004). *Helsepedagogikk*. Samhandling om læring og mestring. Oslo: NKLMS
- Wendelborg, C. (2010) *Å vokse opp med funksjonshemming i skole og blant jevnaldrende*. Trondheim: Doktorgradsavhandling ved SVT NTNU.
- Werner, E. E. & Smith, R. S. (1989). High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, 503–515.

Artikler eller hefte

Hefte utgitt av Helsedirektoratet i 2010 under tittelen, «Overser du kompetanse?

Nedsatt funksjonsevne-full arbeidsevne». Kåre Hagen er en av bidragsyterne. «Overgang studier – arbeidsliv» har vært et samarbeidsprosjekt mellom NTNU,

Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST), NAV Sør-Trøndelag og Gjensidige
Forsikring(2006-2008)

Nettsteder

Evaluering av prosjekt funksjonshemmede i arbeid(2007)

<http://www.ostforsk.no/rapport/pdf/032007.pdf> [Lastet ned 20.mai 2010]

Fafo; Direktoratets tranee-program for mennesker med funksjonsnedsettelse:

<http://www.fafo.no/pub/rapp/20167/20167.pdf> [Lastet ned 29.02.12]

Jobbstrategi for personer med funksjonsnedsettelse:

http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/rapporter_planer/planer/2011/jobbstrategi.html?id=657116 [Lastet ned 20.02.12]

NAV Fra studier til arbeid <http://www.uio.no/studier/program/akk-master/InfoarkNAV.pdf>
[Lastet ned 20.mai 2010]

NOVA barrierer for arbeidslivskarrierer:

<http://www.nova.no/print.gan?id=21051&subid=0&print=yes> [Lastet ned 22.02.10]

Prosjekt av Lars Grue: http://www.nova.no/asset/3653/1/3653_1.pdf [Lastet ned 01.04.12]

Sosial kapital blant marginaliserte av *Kari Bakke Larring og Steinar Stjernø*

<https://oda.hio.no/jspui/bitstream/10642/468/2/532243.pdf> [Lastet ned 01.05.12]

Suksesshistorie OECD/Afi Undersøkelse: www.afi-wri.no/stream_file.asp?iEntityId=5390
[Lastet ned 03.03.12]

Solbakken, J. ”Sårbare grupper (sist oppdatert 04.2010) Den nasjonale forskningsetiske komite
(online) Tilgjengelig på <http://etikkom.no/no/FBIB/Temaer/Forskning-pa-bestemte-grupper/Sarbare-grupper/> [Lastet ned 12.03.2010]

http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/hd/Taler-og-artikler-arkivert-individuelt/2002/deltakelse_og_mestring.html?id=265499 [Lastet ned 01.03.12]

Sunnås sykehuslæring og mestring:

<http://www.sunnaas.no/pasient/laeringogmestring/Sider/Hvaerl%C3%A6ringogmestring.aspx>
[Lastet ned 12.03.12]

Diskriminering: <http://www.nhf.no/index.asp?mal=3&id=67070> [Lastet ned 12.04.12]

Bilde forside: <http://www.romsenter.no/Edderkopper+i+rommet.d25-TwlfQ2e.ips>
[Lastet ned 03.06.12]

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Harald Hårfages gate 29
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47-55 58 21 17
Fax: +47-55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Jan Tøssebro
Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap
NTNU
Dragvoll
7491 TRONDHEIM

Vår dato: 09.05.2011

Vår ref: 26891 / 3 / AMS

Deres dato:

Deres ref:

TILRÅDING AV BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 31.03.2011. Meldingen gjelder prosjektet:

26891	<i>Arbeidstaker som alle andre. Undertittel: Inkludering av unge med funksjonsnedsettelse i arbeidslivet etter endt høyere utdanning</i>
Behandlingsansvarlig	NTNU, ved institusjonens øverste leder
Daglig ansvarlig	Jan Tøssebro
Student	Unni Lilleberg Windspoll

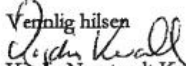
Personvernombudet har vurdert prosjektet, og finner at behandlingen av personopplysninger vil være regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. Personvernombudet tilrår at prosjektet gjennomføres.

Personvernombudets tilråding forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, eventuelle kommentarer samt personopplysningsloven/-helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, http://www.nsd.uib.no/personvern/forsk_stud/skjema.html. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://www.nsd.uib.no/personvern/prosjektoversikt.jsp>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 30.06.2012, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Vigdis Namtvedt Kvalheim

Anne-Mette Somby

Kontaktperson: Anne-Mette Somby tlf: 55 58 25 83

Vedlegg: Prosjektvurdering

Kopi: Unni Lilleberg Windspoll, Sandbakkvn. 54, 7072 HEIMDAL

Avdelingskontorer / District Offices:

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47-22 85 52 11. nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47-73 59 19 07. lyrre.svarva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD, HSL, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47-77 64 43 36. martin-ame.andersen@uit.no

Personvernombudet for forskning

Prosjektvurdering - Kommentar

Prosjektnr: 26891

Personer som avslutter høyere utdanning vår 2011 og som har en funksjonsnedsettelse vil bli invitert til å delta i kvalitative intervjuer. NTNU vil formidle informasjon om prosjektet gjennom rådgivningstjeneste, og personer som deltar kan deretter ta kontakt med studenten. Studenten vil også rekruttere deltakere via eget nettverk og snøballmetoden. Det skal gis skriftlig og muntlig informasjon og innhentes skriftlig samtykke. Informasjonsskrivet tilfredsstiller vilkåret om informert samtykke, selv om det med fordel kan presiseres at datamaterialet vil bli anonymisert ved prosjektslutt.

Det vil inngå sensitive opplysninger om helseforhold (funksjonsnedsettelse), jf. personopplysningsloven § 2 nr. 8 c.

Datamaterialet skal lagres aidentifisert (navn og kontaktinformasjon erstattes med kode eller pseudonym i datamaterialet) på studentens private pc i prosjektperioden. Veileder skal oppbevare navnelisten. Lydopptakene er digitale.

Prosjektslutt er angitt til 30. juni 2012. I henhold til prosjektmeldingen skal datamaterialet anonymiseres innen prosjektslutt. Dette vil innebære at direkte og indirekte personidentifiserende opplysninger slettes eller omskrives. Lydopptak skal slettes.

Vedlegg 2 Innvitasjon

Unni Lilleberg Windspoll
Sandbakkv 54
7072 Heimdal
Mail: unni@kvt.vgs.no
Mobilnr 93220739

Hei!

Mitt navn er Unni Lilleberg Windspoll. Jeg er for tiden student ved NTNU og skriver på en Master i funksjonshemming og samfunn. Tittelen på masteroppgaven er; ”*Arbeid for alle?*”, med undertittel ”*Hvilke utfordringer opplever unge med funksjonsnedsettelse når de skal søke jobb etter avsluttet høyere utdanning?*”

Mine erfaringer er basert på min jobb som rådgiver i videregående skole, som mor til et barn med funksjonsnedsettelse og engasjement i støtteforeninger for funksjonshemmede. Jeg har i forbindelse med mitt studiarbeid lest statistikker og sett at våre politikere ønsker at flere med funksjonsnedsettelse skal kunne delta i arbeidslivet. Ifølge statistikken er det fortsatt alt for mange med funksjonsnedsettelse som ønsker jobb, men som ikke kommer seg inn på arbeidsmarkedet.

I mitt arbeid med mastergradavhandlingen ønsker jeg å bruke kvalitativ metode og intervjuer noen med ulike funksjonsnedsettelse om deres erfaringer i møte med arbeidslivet. På den måten ønsker jeg å få en dypere forståelse for de utfordringer/barrierer som noen av dere møter etter endt utdanning. Er det holdninger hos de som du møtte underveis i ditt liv? Er det dårlig rådgivning i videregående skole, høyere utdanning eller hos NAV som har gjort at du har måttet endre dine planer? Er det drømmer som ikke lar seg realisere? Eller...

Hvem kan delta?

Dersom du selv mener at du har en funksjonsnedsettelse, er jobbsøker og har avsluttet eller skal avslutte høyere utdanning i løpet av våren 2011 ønsker jeg kontakt med deg. Er du interessert i å la deg intervjuer av meg eller om du har noen spørsmål knyttet til denne undersøkelsen, ta kontakt med meg på mail unni@kvt.vgs.no eller telefon. Intervjuet er selvfølgelig taushetsbelagt.

Hvis du kjenner andre som kunne være interessert i å delta må du gjerne gi dem min adresse og be dem ta kontakt.

Tusen takk for at du tok deg tid til å lese dette.

Heimdal 12.mai 2011

Mvh

Unni Lilleberg Windspoll

Vedlegg 3 Intervjuguide

Intervjuguiden

Tema: ”Arbeid for alle?”

Undertittel ”Hvilke utfordringer opplever unge med funksjonsnedsettelse når de skal søke jobb etter avsluttet høyere utdanning?”

1. Løst prat

For å skape trygghet og tillit mellom meg og informanten

2. Informasjon

Si litt om hvorfor jeg ønsker å undersøke dette tema.

Forklarer hva intervjuet skal brukes til og informere om taushetsplikt og anonymitet.

Spørre om noe er uklart og om informanten har noen spørsmål.

Informerer om hvordan opptaket vil fungere og sørge for at samtykkeskjemaet er underskrevet.

Starter opptaket

3. Hovedspørsmål

a. Personlige opplysninger

- i. Navn
- ii. Alder
- iii. Kjønn
- iv. interesser

b. Utdanning

- i. Videregående skole
 1. hvilken linje
- ii. Høyere utdanning
 1. fag
 2. utdanningsinstitusjon
 3. hvor lenge
- iii. Annet

c. Erfaringer med arbeidslivet

d. Dersom informanten har arbeidserfaring

- i. Deltidsjobb
- ii. Fast ansatt
- iii. Via NAV/OT
- iv. Hvordan fungerte dette arbeidet?

e. Hva er bakgrunn for valg av utdanning?

- i. Interesser
 - ii. Helsemessige årsaker
 - iii. Annet

- f. Erfaringer med rådgivningstjenesten
 - i. Ungdomsskolen
 - ii. Videregående skole
 - iii. Høyerer utdanning

- g. Drømmeyrket?

- h. Hvilke opplevelser hadde du under evt siste jobbintervju?
 - i. Beskriv hva du mener er årsaken til at du fikk/ikke fikk jobben

- i. Dersom du enda ikke har fått et jobbtilbud kunne du tenke deg å dele dine opplevelser med meg neste gang du skal søke jobb?
 - i. f.eks ved å skrive ned hva du opplever i møte med arbeidsgiver

- j. Annet
 - i. Det som er naturlig der og da

4. Oppsummering

- a. Er det noe du vil tilføye?
- b. Er det greit for deg at jeg har tatt opp intervjuet?
- c. Var det noen spørsmål du synes var vanskelig å svare på?
- d. Avtale evt videre samarbeid med informanter som er jobbsøkere. Informanten deler sine opplevelser i denne prosessen skriftlig. Jeg vil på denne måten få frem informantens egen opplevelse/livshistorie (jfr. Marianne Gullestads «Skriv ditt liv»-prosjekt).

Vedlegg 4 Samtykkeskjema

Vedlegg: Samtykkeskjema

Samtykkeerklæring ved innsamling av opplysninger til forskningsformål

Student: Unni Lilleberg Windspoll

Ansvarlig veileder: Jan Tøssebro

Prosjekttittel: Arbeid for alle?

Problemstilling: *Hvilke utfordringer opplever unge med funksjonsnedsettelse når de skal søke jobb etter avsluttet høyere utdanning?*

Jeg samtykker i deltagelse i undersøkelsen slik den er beskrevet i vedlagte skriv.
Jeg er også kjent med at deltagelse i undersøkelsen er frivillig, og at jeg når som helst kan be om å få slettet opplysninger som er registrert om meg.

Jeg ønsker å delta i undersøkelsen

Sted/dato.....

Telefonnr

e-post

Returneres signert i vedlagt konvolutt